Ahmed Muradbegović

DRAME

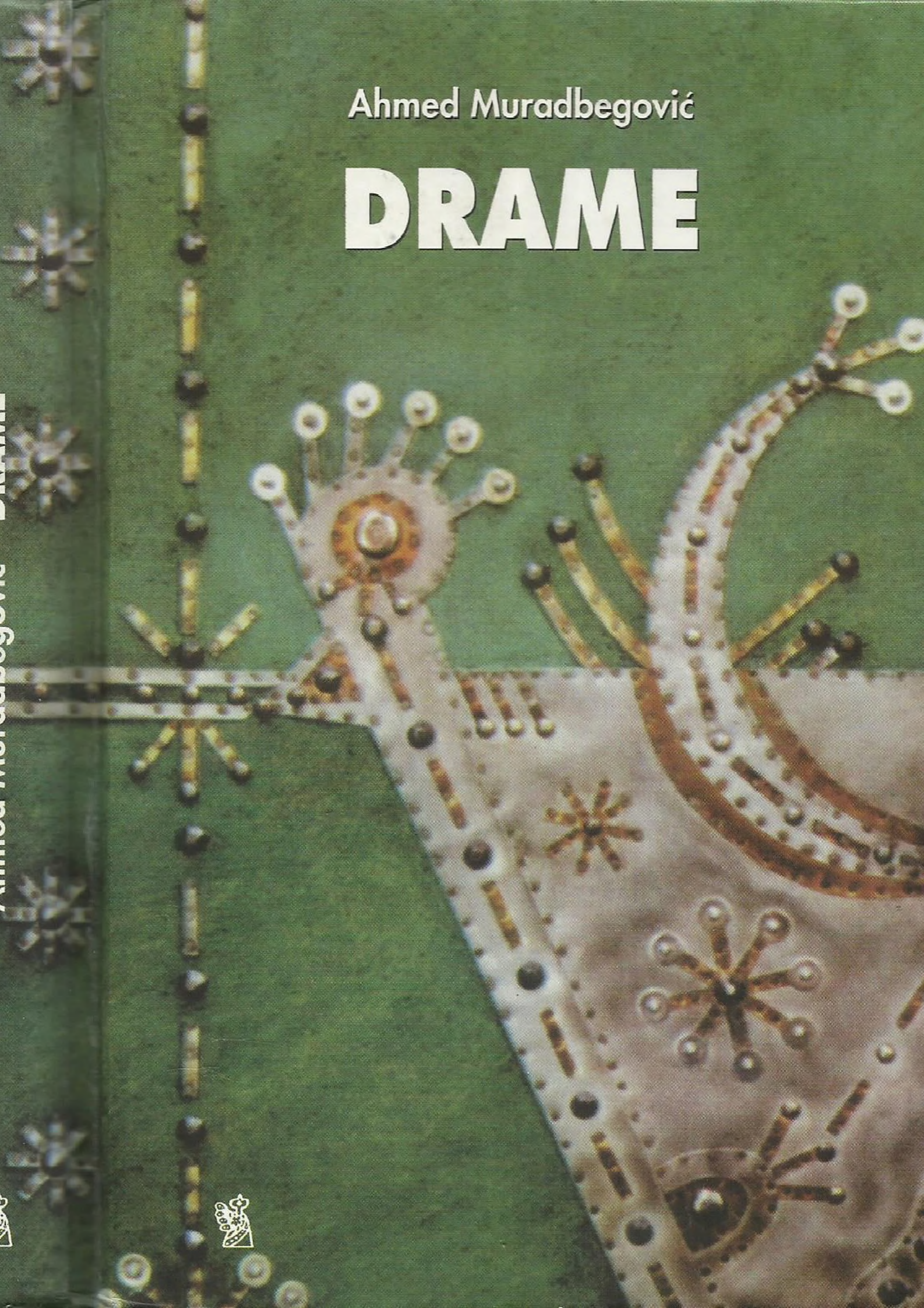

Ahmed Muradbegović DRAME

Temeljeći svoj dramski opus na artikuliranju različitih oblika borbe protiv vidljivih i nevidljiv nasilja nad čovjekom, Ahmed Muradbegović je izgradio osoben i originalan dramski sistem prepoznatljiv u nekoliko različitih ravni koje znalci i poštivaoci njegovog djela najčešće označavaju kao neoromantičarsku ekspresionističku (uslovno historijsku), realističku ili pak pastoralnu dramu. Međutim, ovako jedostrano klasificiranje pojedinačnih dramskih tekstova podložno je različitim preispitivanjima i razložnijim analizma jer Muradbegovićev dramski sistem čini vrlo komplicirani spoj žanrovskih i stilskih inačica kojima je krajnji, a vrlo često i jedini cilj lement nad, kako to kaže Dževad Karahasan, razaranjem čovjekove individue u društvu, historiji, porodici, masi. I upravo to Muradbegovića čini iznimno značajnim dramskim piscem ovih prostora. Dakle, simbioza dominantnih stilskih i razvojnih tokova umjetnosti kojima je pisac bio suvremenik, te vremena u kome je pisac živio, zazor i otklon pred politiziranom i pred "politikom diktirane umjetnosti" Muradbegovića čini osobenim, jakim i rasnim piscem (individuom) koja je bila spremna podnijeti ali i iznijeti konsekvence koje jedan takav stav iskušava ali i podrazumijeva. Pišući čitav život, zapravo jednu jedinu dramu, Muradbegović je i sebi i nama (njegovim suvremenicima), ogolio do paradigme sve ono "strašno" što čovjek nosi u sebi, što ga dovodi do samorazaranja i samorazgrađivanja potirući pri tome sve ono što ga odvaja od animalnog svijeta.

I S B N 3 - 9 3 4 1 4 9 - 3 7 - 5

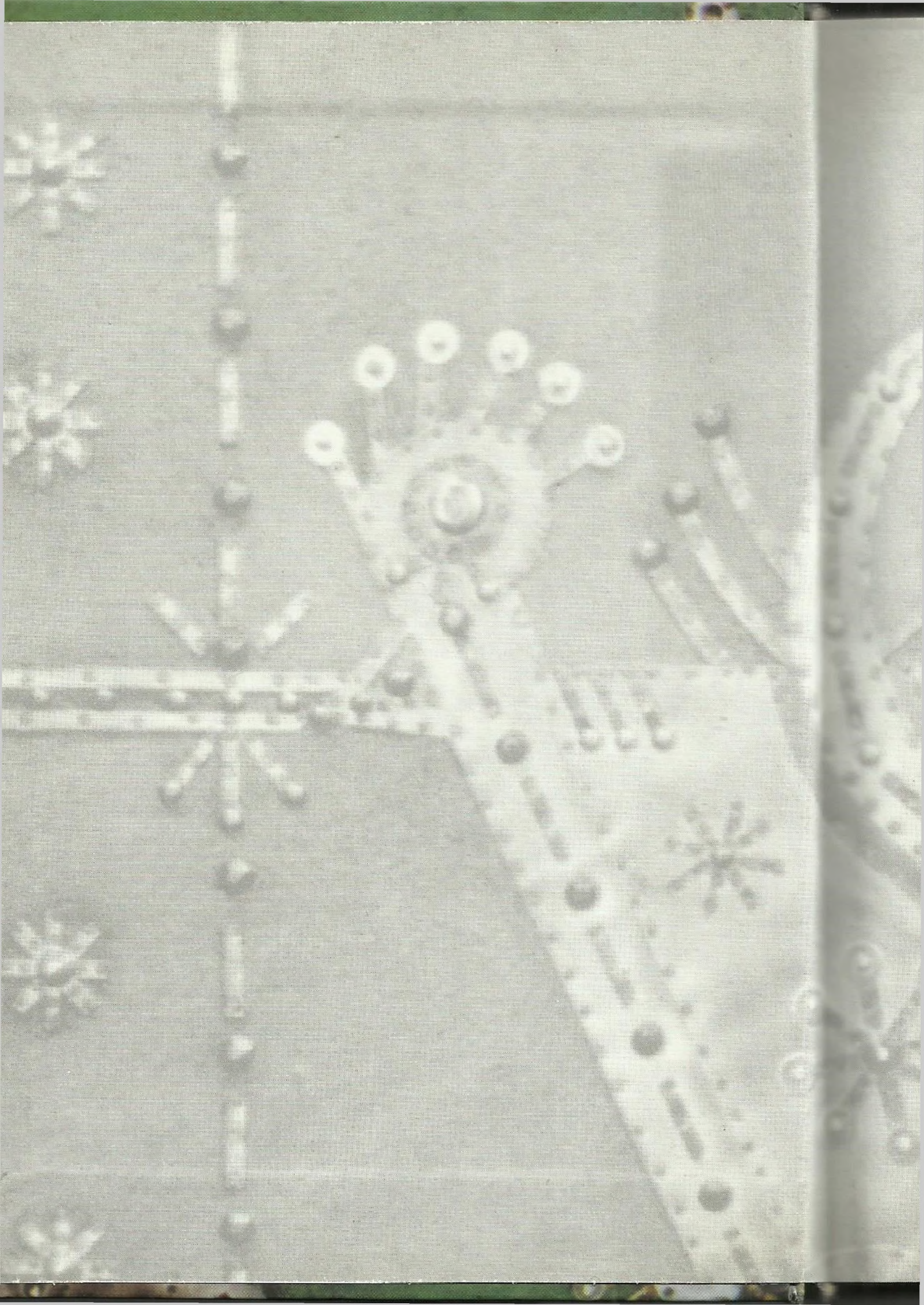

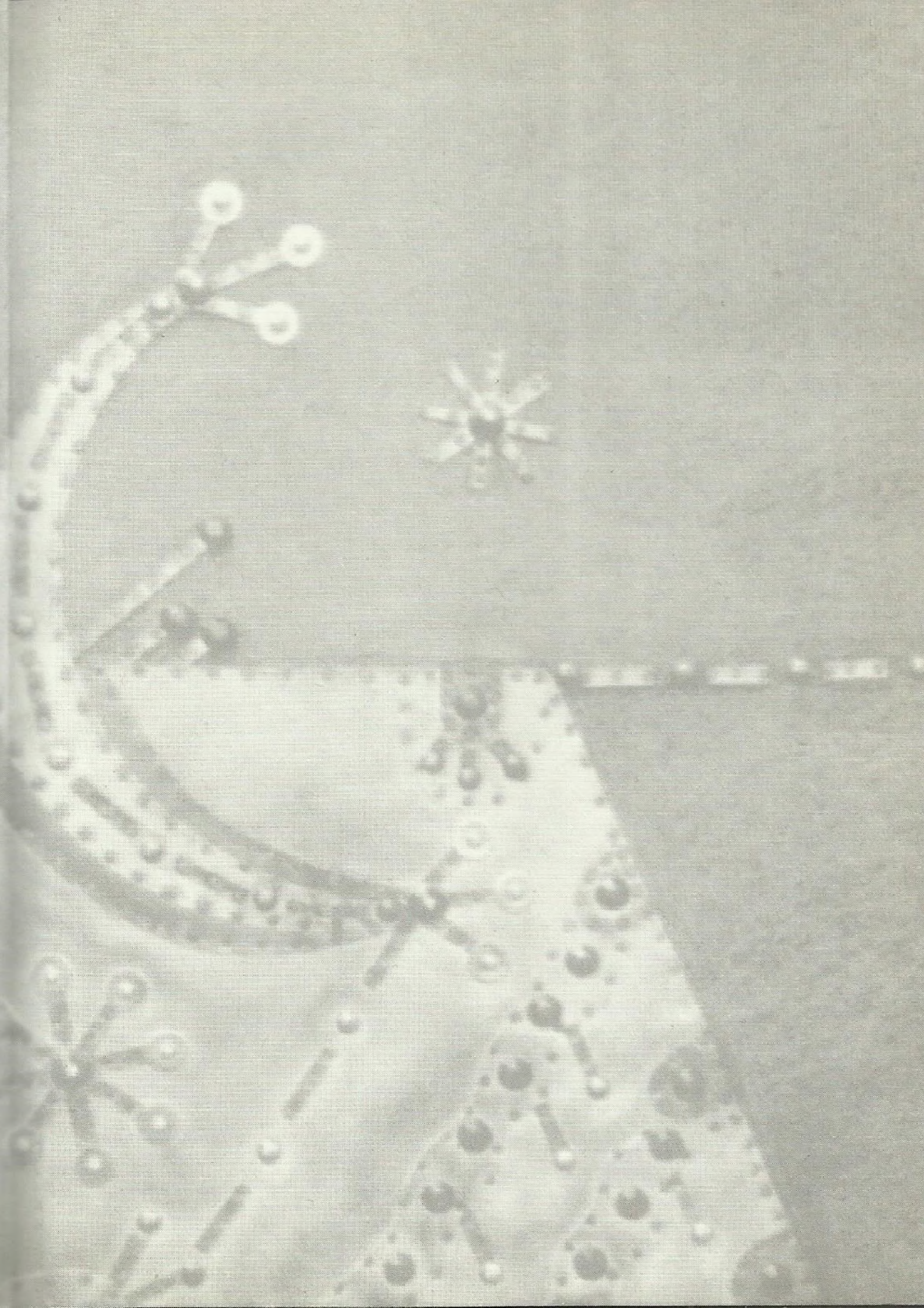

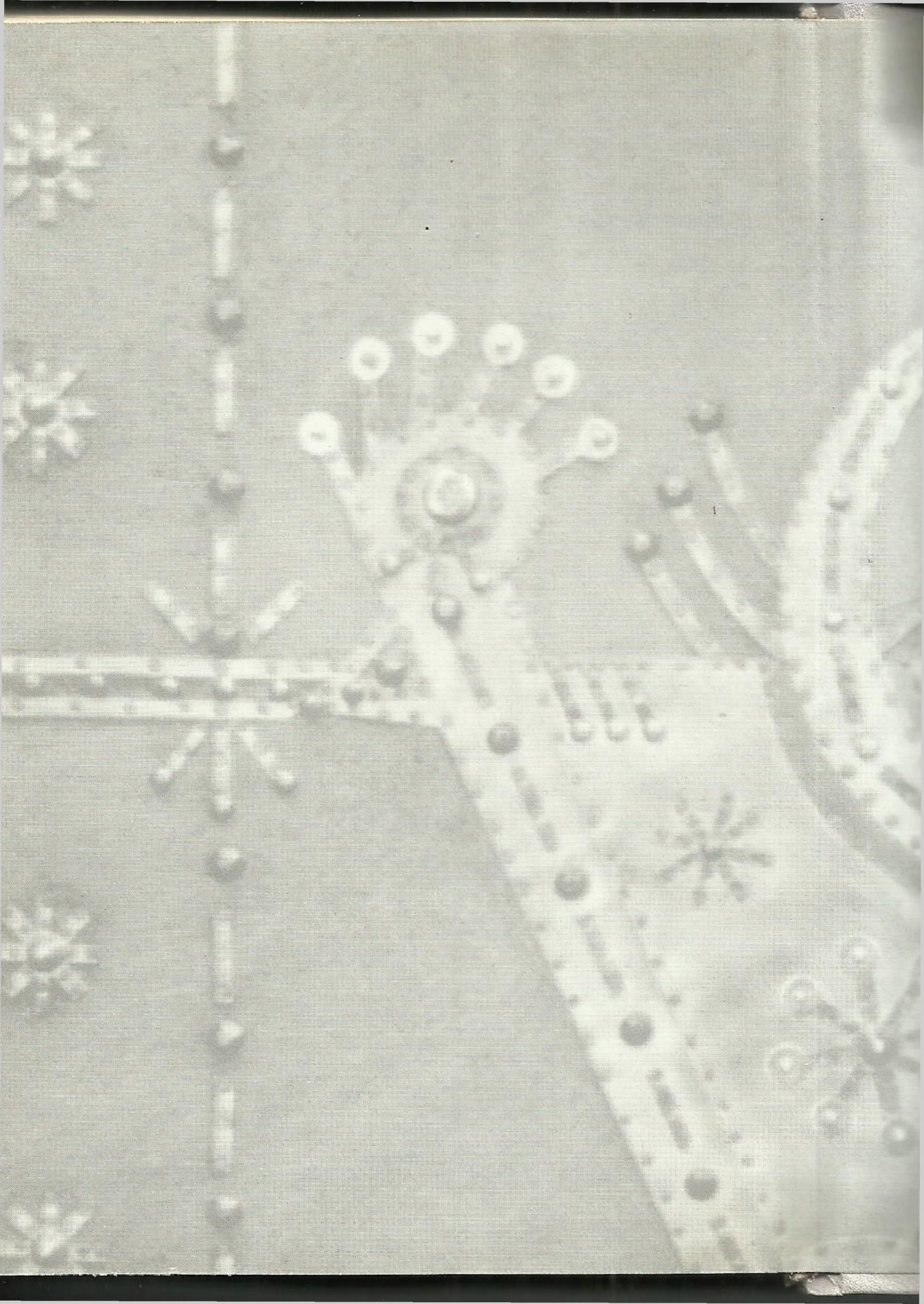

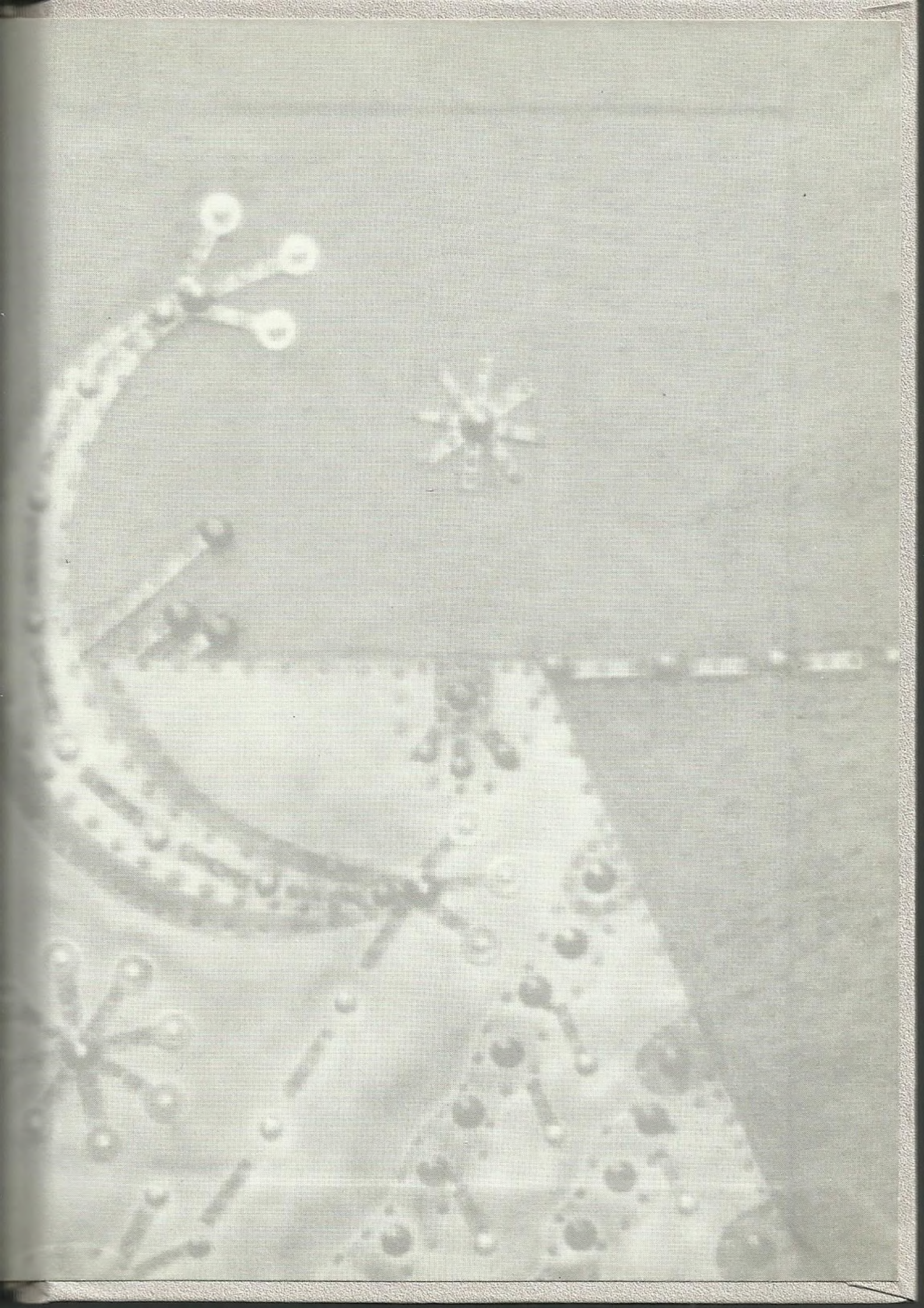

SAVREMENA
BOSANSKOHERCEGOVAČKA
DRAMA

Glavni i odgovorni urednik:
ŠIMO EŠIĆ

Urednik:
ALMIR ZALIHIĆ

Naslovna strana i znak izdavača:
NESIM TAHIROVIĆ

ISBN 3-934149-37-5

Izdavač / Herausgeber:
BOSANSKA RIJEČ - DAS BOSNISCHE WORT
Adresa u Njemačkoj / Anschrift in Deutschland:
Schwarzbach 9a, D-42277 Wuppertal, Tel/Fax: 49 202 648 17 07, E-mail: VerlagEsic@t-online.de
Adrese u BiH / Anschrift in Bosnien und Herzegowina:
Rudarska 72, 75000 Tuzla, Tel./Fax: 00387 75 566 675 • 802 256 • 280 400
Hasana Mujezinovića 44, 77220 Cazin, Tel/Fax: 00387 77 512 997, E-mail: zalihica@bih.net.ba
Adresa u Kanadi / Anschrift in Kanada: c/o Rifet Bahtijaragić, 304-1775 Bellevue Avenue, West Vancouver, B.C. - V7V - CANADA; Tel. 001 / 604 922 9422; E-mail: rbahtijaragic@sprint.ca
Štampa / Druck und Bindung: MULTIGRAF - Zagreb
Prvo izdanje kod ovog izdavača, 2000.

Ahmed Muradbegović

Drame

BOSANSKA RIJEČ BOSNISCHES WORT

POMRČINA KRVI

DRAMA IZ BOSANSKOG
MUSLIMANSKOG ŽIVOTA
U TRI ČINA

OSOBE:

ZIJAHBEG, plemić.
KADUNA, njegova žena.
EKREMBEG, njegov sin.
LEBIBA, njegova žena.
ASIM, LEJLA, njihova djeca.
ESMA, sluškinja.
OBIKUŠA
I. JENĐIJA, II. JENĐIJA, osobe iz Lejlinih svatova.

Radnja se zbiva u malom bosanskom gradiću u početku 1919. Prvi i treći čin u kući Zijahbegovoj, na divanhani, a drugi u avliji Zijahbegova konaka.

I. ČIN

Divanhana. Gornja je polovica ograđena drvenom ogradom. To je kamerija. Ograda je ukrašena drvenim rezbarijama u stilu arapske ornamentike i natkrivena rafom. Na rafi savatli posuđe. Unaokolo sećije, prevučene čohom, pokrivene bijelim jagijama i zastrte jastucima, zlatom izvezenim. U pročelju tri velika prozora s mušepcima i zavjesama. Na podu mali perzijski sag. Donja, veća polovica, silazi niza stepenice u donji sprat. Stepenice su ograđene drvenom ogradom (trabozan), a nad njima su uzdignuta dva velika kapka, koji se po noći spuštaju i zaključavaju. Desno vrata koja vode u dječiju sobu, a lijevo druga u bračnu sobu. Pod je zastrt velikim perzijskim sagom. Vrijeme ranih račanica: proljetno sunce udara kroz prozore i mušepke i ostavlja na podu njihove sjene. Tišina...

I. PRIZOR
(KADUNA I LEJLA)

KADUNA (*starica od šezdeset godina sjedi na sećiji i šije lutkama haljine.*)

LEJLA (*dolazi iz dječije sobe. Glasno i raznaženo*): Neno! Jesi li svršila bulkine dimije?

KADUNA (*prigušeno*): Pst! Ne viči tako glasno! Babo je u sobi, a ljut je kao akrep. Zašto se zavlačiš materi u nos? Zar ne možeš i kod mene sjediti? Znaš da je u kući čitava nesreća radi toga. Zavučete se tamo u sobu, pa naklapate ko prazna vodenica. Ni brige vas nije što je otac sam, i što ga nema ko poslužiti...

LEJLA (*u neprilici*): Pa majka me je zvala. Ona hoće da ja budem uvijek uz nju.

KADUNA: Sjedi tu i ne miči se nikuda od mene! (*Pauza.*)

LEJLA (*sjeda*): Jesi li zgotovila lutki haljine? Pokaži mi da vidim kako šiješ.

KADUNA: Evo tu sam je metnula, a sada šijem drugu.

LEJLA (*razgleda*): Ih, neću brate, neno! Ti si mojoj najljepšoj bulki sašila starinske haljine. Ona je mlada i treba onake haljine kao što je meni majka skrojila: po modi i po ejenovniku. Nije ona u tvojim godinama. Ona je elegantna.

KADUNA: Ne znam ja ni za kakvu modu! Kakve su to čudne riječi: ele-elegadna. Kakva je to riječ, Bože mi oprosti. Sigurno te je majka tome naučila. Evo ti ovako, ako hoćeš, a ako nećeš, podaj materi, pa neka ti ona šije. Ona je moderna, a ja nisam, ne dô Bog! Otkako je ta moda udarila u naš svijet, odonda je svako zlo postalo, žene se uzjogunile i idu uz nos muževima, a djevojke - samo što ne hodaju gole po ulici. Al' to će se njima grdno osvetiti, a i tvojoj majci.

LEJLA (*mazeći se*): Nemoj se, brate, ljutiti! Ti se srdiš! Ti

ne znaš koliko ja tebe volim. Evo ti kutija, pa ih sve načini starim! Ne žalim ja od tebe. Hoćeš? Nemoj se više ljutiti na svoju Lejlu!

KADUNA (*miluje joj kosu*): Ne ljutim se ja na te, kćeri, već na tvoju majku. Po čitave dane sjedi s vama sama u sobi, a za babu i ne haje. A babo istom došao iz rata, iz vatre... Treba mu njege, treba mu lijepe riječi, da zaboravi što je sve pretrpio. A tvoja majka ni glasa ne pušta od sebe.

LEJLA: Ona kaže da je nas babo osramotio. Zaprijetila nam je obadvome - i meni i Asimu - da mu se ni približiti ne smijemo!

KADUNA: Eto vidiš u što je ubrazdila. Hoće i vas s ocem da zavadi.

LEJLA: A babo je na nas ljut, ne može nas žive gledati. Kad god nas vidi nasamo, očima bi nas pojeo, da može.

KADUNA: To je tebi majka utuvila u glavu. Nemoj ti nju slušati, kćeri! Nju je iskvarila moda i nekakva ženska ravnopravnost... Ah, sve su to, kćeri izmislili naši dušmani, da nas ubiju i u našoj kući, kao što su nas i u svijetu ubili. Sve nam je propalo: i čast i imetak i ime, i sve što su nam djedovi ostavili, pa sad nam, eto, hoće i krov nad glavom da razruju. Ali ništa zato! Bog je od njih jači. On će njih smesti, i mi ćemo se opet osvijestiti... A što si se tako zamislila?

LEJLA (*trgne se*): Ništa, neno. Sjetila sam se nečega. Pripovijedala mi je Esma da babo tuče majku...

KADUNA (*osupnuto*): To je laž. Ko joj je to kazao?

LEJLA: Majka.

KADUNA: Kako je nije stid sa sluškinjama o tome razgovarati!

LEJLA: Ja znam i to da se babo u ratu oženio sa Švabicom i da je na nas sasvim zaboravio. Nije ni kući dolazio, ni majci pisao punc četiri godine. Majka je zato uvrijeđena.

KADUNA: Zar je i tebi o tome govorila? Ma zar baš da i djeca to moraju saznati? O, o... Bože me ne pokaraj, kakva je to majka, kad ovako radi...!

LEJLA: Svašta sam se ja nagledala, neno, u ova dva-tri dana, pa, eto, čini mi se da nisam više ni dijete, ni igra me više ne veseli. Babo ljut, ne smiješ mu ni u oči pogledati. Asim se razbolio od one noći otkako je prvi puta nastala galama, a majka sjedi uz njega i plače, a djed se opet povukao u se, pa ni s kim ne govori, hoda zamišljen, ko da mu glava u mukama puca, a tako i ti, neno... i eto ostala ja - jadnica - sama samcata, pa ne znam više ni kud bi se okrenula, ni s kim bih progovorila. Nakupilo se u meni čemera, gotovo da mi je život omrznuo. Željna sam lijepe riječi, kao kruha, a nikoga nema da mi je udijeli. Da mi nije sluškinje i njezina razgovora, umrla bih od nekakva jada što mi se oko srca kupi...

KADUNA (*briše joj suze*): Ne plači, kćeri, otari suzice. Bog će se na nas smilovati i pamet im razvedriti. Neće oni više ludovati, zasitiće se i pokajati i sve će biti dobro, kao i dosada. Nemoj više plakati... nemoj...!

ZIJAHBEG (*iz avlije*): Lejla, Lejla! Gdje si ti?

LEJLA (*skoči na pendžer*): Viče me djed! Eto mene, djede, eto!

KADUNA: A gdje je on?

LEJLA (*neni*): Evo ga u cvijetnjaku...! Kako je lijep naš djed, neno! Naslonio se na štap pa se zagledao nekuda u daljinu, a brada mu puna sunca! Samo, čini mi se da je nešto tužan...

KADUNA: Starost, dijete moje, starost! Svi smo mi od starosti tužni. A sad idi djedu da ga malko razveseliš. Nemoj se tako držati. Djed bi se razbolio kad bi doznao da se njegova vjeverica žalosti. Hajde sada, ja ću dotle dovršiti svima bulkama haljine, pa ćeš se imati čime zabaviti.

LEJLA (*Poslušno i turobno*): Dobro, neno! (*Ode u avliju.*)

2. PRIZOR
(KADUNA I ESMA)

KADUNA (*uzima šav*).

ESMA (*dolazi iz dječije sobe*): Trebaš li me, hanuma?

KADUNA (*ostavi šav*): Opet si bila kod nje. Jesam li ti stotinu puta kazala šta je tvoj posao? Ja ne trpim u svojoj kući kojekakvih došaptavanja po budžacima, da mi se djeca kvare. Ako njih dvoje imaju nešto među sobom, oni će to sami raščistiti. Šta se to koga drugoga tiče. Samo da se sramota dalje širi... to vi hoćete...

ESMA: Mlada je hanuma poslala po me. Dijete je jako bolesno, pa je htjela da joj pomognem.

KADUNA: Eto na. Sabire vas oko sebe kao piliće. Misli da će joj to štogod pomoći. Nema iz toga ništa, moja draga, valja se pokoriti gospodaru. A jesi li begu sobu očistila?

ESMA: Nisam još. Spremila sam ručak u mutvaku.

KADUNA: Pa šta se onda skanjuješ, što ne ideš? Hoćeš zar da počne vikati?

ESMA: Odmah! (*Ode u sobu nalijevo, ali se brzo povrati.*) Hanuma, draga hanuma!!!

KADUNA: Šta ti je? Šta hoćeš? Što si poblijedila? Što ne govoriš?

ESMA: Beg ne da da ga ja poslužujem. Istjerao me. On hoće da mu mlada hanuma uređuje sobu. Kaže da će kuću zapaliti, ako mu odmah ne dođe. A ona neće nikuda od djeteta. Ja sam je jutros dvaput zvala. Rekla mi je da joj više ne dolazim s takim porukama.

KADUNA: Kako će to biti, jezik joj usahnuo! Šta ona misli?! Zar hoće da krv u kući padne. Ko je to vidio, nagoniti muža na bjesnilo...

ESMA: Da ga vidiš, draga hanuma, kako se namrštio. Strahota ga je i gledati, a kamoli s njime govoriti. Sva sam pretrnula

kad sam ga onakoga vidjela. Oči mu se zakrvarile, pa gore kao žeravica, a riječi mu se cijede kroz zube, kao da ih melje, a ne izgovara... Pobiće nas, sve će nas potamaniti do mraka, ako mu hanuma ne dode...!

KADUNA: Ne brini se ti zato! Ti imaš drugoga posla. Idi u mutvak pa dovrši što ti je dužnost, a ovamo više ne zalazi.

ESMA: Idem (*Odlazi.*)

KADUNA (*ustane, otvori vrata od dječije sobe i zovne*): Lebiba!

LEBIBA (*izađe*): Šta hoćeš majko?

3. PRIZOR
(KADUNA I LEBIBA)

KADUNA (*strogo*): U što si ubrazdila? Zar da nas u nesreću baciš? On ne pozna šale. Kad mu se smrkne pred očima, zlo će počiniti. - Idi, uredi mu sobu i dobaci koju prijaznu riječ, jer bi mogao i sam doći po te. A onda, znaš, šta te čeka.

LEBIBA: Neću da idem! Nisam ja njegova prilježnica, ni ropkinja. Da bude doveo sa sobom onu s kojom je i dosada živio, pa neka ga ona poslužuje.

KADUNA: Kuću će nam zapaliti... Lebiba...

LEBIBA: Neka zapali! Šta me briga! Kad je moj obraz izgorio, neka izgori i ona. I čitav svijet da plane, meni bi svejedno bilo! Ja nisam više njegova žena. On je drugoj dao svoje ime, pa šta onda još od mene traži? Neka ide otkle je i došao. Ja ga nisam sebi zvala.

KADUNA: Došao je svojoj kući. A ti mu toga ne možeš zabraniti. - To je svojeglavnost! Zar ti ne znaš šta je on, a šta si ti? To je razlika, kao nebo i zemlja. On može raditi šta mu je volja, a ti ne možeš. Ne da ti vjera, ne da ti obraz! Gdje bi se ti

još s njime porediła. Pa ni to nije toliko zlo, što ga je on počinio. Ima u svijetu i gorih zala. Ja sam u svoje doba gledala na stotine žena i ropkinja po pašinskim haremima, ali nisam vidjela da se i jedna od njih bunila.

LEBIBA: Prošla su ta vremena, majko! Ja nisam namještaj u ovoj kući, već živi stvor kao i on. Pa kad ja čuvam njegov obraz, zašto i on ne bi čuvao moj? Zar se s takvim licem poslije četiri godine dolazi pred ženu? Ja sam njemu djecu izrodila, a on meni za to da sramotom plaća.

KADUNA: Nevolja ga natjerala, nije to iz sile počinio. Bio je četiri godine u ratu, u dimu, gledao samo smrt i krv pred očima, nije imao nikoga pokraj sebe da ga utješi, da mu rekne blagu riječ, pa, eto, našla se jedna duša koja ga je prigrlila. Pa makar i Švabica bila, ona ga je njegovala i pazila!

LEBIBA: A ko ga je silio da se upušta s njome u grijeh i da je uzima za ženu kod mene žive? Zar nije mogao misliti kolika je to sramota? Kako me je mogao zaboraviti? Kako je smio da smetne s uma djecu svoju? I mene... mene... koja ni na što drugo nisam čekala ni mislila do na njega?

KADUNA: Kako možeš tako govoriti? Da je zaboravio na te, ne bi se više vraćao, već bi ostao tamo gdje je i dosada bio. Da mu je ona druga bila draža i preča od tebe, ne bi je ostavljao, već bi živio s njome, ili bi i nju sa sobom doveo.

LEBIBA: Eno mu je, neka je dovede! Od volje mu! Ja joj ga ne otimam! Meni više ne treba. Kad me je zaboravio, nije mi se trebao ni vraćati. Što će ovdje? Koga on još ima ovdje!

KADUNA: Ima svoju djecu i roditelje...

LEBIBA: Kakvu djecu, kakve roditelje?? Nije njemu ni do vas ni do djece. Ne poznaš ti njega, majko. U njega je unišao rat, kao zao duh, pa ne osjeća više ništa, osim sebe i svoje pokvarene krvi. Ništa mu više nije sveto: ni otac, ni majka, ni brat, ni sestra, pa ni rođena krv. Da ne uklonim djecu ispred njega, podavio bi ih, kao mačiće...

KADUNA (*krikne*): Lebiba, bezdušnice! Šta vi to radite od nas i od svoje djece! Zar hoćete da se svi u crno zavijemo? Zar vas je zlo toliko obuzelo, da ni oprostiti jedno drugom ne možete? Pa ja to ne mogu vjerovati? Vi ste nekada bili prava sreća u ovoj kući! Pa šta je to sad najedanput.

LEBIBA: Zar sam ja radi čega kriva? Zar sam ja kome obraz ocrnila? Zaključala sam se tu u ova četiri zida i nisam se iz njih nikuda pomakla otkako sam amo dovedena, pa kakva je onda na meni krivicia?

KADUNA: Ma dokončaj tu nesreću, Bogom te velikim zaklinjem! Ti si žena - tvoja je sramota! Svi će tebe okriviti radi neharnosti i prkosa. Lebiba, kćeri! Evo ja, njegova majka, stojim pred tobom i molim te, kao što se Svevišnji moli: Okani se prkosa! Pritaji u sebi srdžbu i zaboravi sve što je bilo. Ti si žensko: u tebe je mekše srce i milosrdnija duša. A on će se popraviti. On će sve okajati za jednu tvoju lijepu riječ. Poznam ja njega. Da ti znadeš koliko će djeca radi toga patiti, a ti si im majka, ti bi to i sama morala znati.

LEBIBA: Djeci neće biti krivo. Ja sebe za njih dajem. Njihova sam, al' ničija više...

KADUNA (*krikne*): Majko, nemajko! Ubićeš ih, ubiti! I nas ćeš ubiti i kuću ćeš upropastiti, a njega na robiju poslati. Ja znam šta je to, kad u vama potamni krv... Poklaćete se, kao zvjerad... i nećete odahnuti dok nas sve ne potamanite... Prokleta je ona krv što u vama teče... Prokleta, prokleta!!!

4. PRIZOR
(PRIJAŠNJI EKREM)

EKREM (*crn, izobličen od nutarnjeg haosa*): Šta je to? Gdje mi je žena? Zar da je moram dvaput zvati, pa da me opet ne čuje? Zar će me i sluškinje bolje služiti od nje? (*Nasrne na ženu.*) Govorim li ja tebi ili ovome zidu! Zašto nisi došla kad sam te zvao...?

KADUNA (*zaustavi ga*): Nemoj, Ekreme... Nije mogla doći od djeteta... Dijete je u groznici, moglo bi se bez nje još više razboliti, a zdravlje mu i onako o koncu visi.

EKREM: A ja, a šta sam ja? Ako me nije mislila služiti, nije se trebala ni udati. Ja nju nisam doveo nikome drugom, nego sebi, znadeš li - sebi!

KADUNA: Trebaš samo da pogledaš maloga Asima, pa da se i sam uvjeriš kako mu je teško...

EKREM: Ja se ne pačam u ženske poslove. Ja nisam dadilja. Samo jedno velim: Ne podnosim da joj itko bude preči od mene...

LEBIBA: Ja znam. Ti ga još ni jedanput nisi ni pogledao, makar da je tvoja krv i tvoj porod. Kad sam ti ga prvi put poslala po sluškinji, izbacio si ga pred vrata... Eto taki si ti otac. A ja nisam taka mati... Ja sam strepila nad njihovim životom, dok si ti tamo u tuđini prljao i meni i njima obraz.

KADUNA (*tiho*): Nemoj, Lebiba!...

EKREM: Ja nisam dužan nikome polagati računa! A ti, ako si toliko pametna, kao što se praviš, ne uspiruj u meni vatre! Jer znaš, mogla bi mi uzavreti žuč, a onda će se nekome smrknuti: ili tebi, ili kome drugom...

LEBIBA: O znam ja da ti možeš sve učiniti. Otkako si došao iz toga prokletoga rata, odonda ne izgovaraš drugih riječi, osim robijaških: ubiti, zadaviti... rastrgati...

EKREM: Prestani! Zaveži! Slušam te već nekoliko dana i

nedjelja... Dosta mi je! Krv se u meni muti... Neću više glasa da ti čujem...

KADUNA: Nemoj, kćeri!...

LEBIBA: Ja moram govoriti! U meni se nakupilo toliko jada i čemera! Otrovaću se ako se ne iskalim u riječima... Tu u grlu... tu se nešto gorko, bljutavo nagomilalo, pa me davi, guši, jer hoće napolje, na svjetlo... Smučilo mi se i zgadilo od svega toga... I prije bih umrla, nego što bih sve prešutila...

EKREM: Pogledaj me! Dobro mi se zagledaj u oči! Znaš li sada ko je pred sobom...? Ako ti ne mogu lijepim dokazati (*izdigne pesnicu*) - ja znam i drugačije...

KADUNA (*vrisne*): Ekreme, sine... Ona je... žena... Sramota je da podigneš ruku na nju...

EKREM: Zašto je braniš, ti si ko i ona...

KADUNA: Ne branim je, sinko...! grehota je... Smirite se i Bogu će biti draže... Promisli, sinko, da imaš oca, iznemogla starca. One ne zna ni za što. Živi od dobrih zemana i od starih uspomena. I sretan je... kad ga nitko ne buni... Ne uznemiruj sijeda čovjeka, ne prti na se grijeha, prokletstvo će te dostignuti...

EKREM: Majko! Ostavi me! Pun sam baruta... i samo još jedan iskra i mogao bih se kao lagum rapsrnuti. U meni sve gori! Žile će mi popucati... oči će mi iskapiti... Ne znam više ni šta radim, ni šta govorim...

KADUNA: Sine, mlijeka ti materina, svladaj u sebi tu prokletu ćud! U propast srćete. Lebiba, kćeri, izmirite se za vremena, dok još niste sasvim obezumili...

EKREM: Ostavi me, majko! Idi, idi, nekuda. Ne trpim više ničije blizine... Idi dolje u avliju, ili u mutvak... kud bilo, samo idi... mračno mi je pred očima.

KADUNA: Dobro, dobro sinko! Ja ću otići... Evo odmah idem. Samo vas Bogom velikim preklinjem: ne bjesnite... dođite sebi... Još ste mladi, još imate kada. Proživite ove lijepe Božije

dane u miru i u ljubavi... Ne mećite nas na vatru, Bog će vas za to pitati... (*ode*).

5. PRIZOR
(EKREM I LEBIBA)

EKREM: I ti misliš da mi baš do kraja prkosiš? Zar se više ničega ne bojiš?

LEBIBA: Ne bojim. Ja sam načistu sama sa sobom i onim što radim.

EKREM: I nikakav te strah, nikakva riječ, nikakva prijetnja ne može više smesti?

LEBIBA: Nikakva. Da me i na vatri pečeš, neću te se uplašiti. Možeš me mučiti, slabija sam od tebe, Bog ti je sve dao... ali me nećeš svladati... Natrpila sam se ja dosta tvojih muka, i tvojih pogrda... i otvrdla sam kao kamen! I ništa me više neće iznenaditi. Na sve sam spremna.

EKREM (*s prijetnjom izdigne šaku*): Vidićemo da li će te ovo smekšati! Ja ne prezam ni od čega... I evo ti kažem: Ne popustiš li na vrijeme, nećeš živa jutra dočekati. Ovim ću te prstima zadaviti...!

LEBIBA (*gotovo očajno*): Pa zadavi, da me nestane jedanput! Ionako mi je život otrovan, pa neka se i on svrši! Nekad sam živjela u sreći i u zadovoljstvu i sve mi se mililo, a danas mi je, eto, i život omrznuo. Pa daj uzmi mi ga, evo riješi me muka! I onako mi je sve crno pred očima! Ja ne znam više ni šta je radost, ni šta je sreća, ni majka više nisam, ni žena, ni čovjek, ni živina. Ja sam mrtvac, živi mrtvac - eto to sam ja! Kad mi je došao onaj crni glas i presjekao me, kao vlat, vrisnula sam, kô da mi je srce prepuknulo i zamrla... nauvijek zamrla... i od svega, što je nekad u meni bilo, ostala je samo mržnja, otrov i gadenje... I evo me

sada pred tobom. Ovaka sam, kakvu me vidiš. I ništa me više neće promijeniti.

EKREM: A znam ja kuda ti šibaš! Ti hoćeš moje poniženje... Ti hoćeš da ja sagnem glavu pred tobom... i ta di poljubim skute i tabane. Ali ne, hanuma! Ovaj ne savija šije pred ženama... Ovaj će slomiti taj prkos što ti viri iz očiju... i zgaziti tu oholu glavu što se brdu koči. Privezala si i djecu uza se, da mi možeš lakše prkositi! Ali ja ću i njih ukloniti i ostati s tobom sam: oko u oko, pa ćemo onda vidjeti ko će prije pokleknuti...

LEBIBA: Nikada! Ni u grobu, kada nada mnom trava naraste, ni onda me nećeš promijeniti. U pelin ću se i čemeriku pretvoriti i opet izrasti iz zemlje, da ti život ogorčim... Ne! Za ono što si ti meni učinio, što si mi sreću razorio, što si mi život uništio, zato će te na obadva svijeta moja mržnja progoniti.

EKREM (*rikne kao divlja zvijer*): Ah! Ne govori tako! Ne mogu toga slušati! Ubiću te prije nego što to drugi put izrekneš.

LEBIBA: Ubi me! Opet će u meni mržnja ostati!

EKREM (*obezumi. Vrisak. Ščepa je divlje oko vrata*): Kučko!...

LEBIBA (*grca*): Aah... Kukavico! Tako li me ljubiš?

EKREM (*kao da bunca*): Ne, ne, ne, ...! Ja sam poludio! Kako bih ja tebe zadavio...! Kako bih ja na tebe kidisao! Pa kako bih ja živito bez tebe?! Bože, kako si lijepa! Lice ti je bjelje od mlijeka! Usne su ti, kao zapaljeni merdžani! Ništa na svijetu nije tako lijepo kao ti, Lebiba! Ti si moja... moja žena... moja sreća... ja smijem zagristi tvoj usta... poljubiti tvoja njedra... obujmiti tvoja koljena... Ne! Ne otimaj se!... ti si moja ... Ja hoću da te uza se privijem!

LEBIBA (*otima se i grca*): Pusti! Kukavico! Razbojniče! Pusti!

EKREM (*pusti je s groznom prijetnjom*): Dobro. Kad je tako, onda je svemu kraj! Odsada ćemo drugačije. Još večeras

bićemo opet sami. Ničija te ruka neće više spasiti. Ti si moja! Božja, pa moja! A sada do viđenja.

LEBIBA: Ne bojim se ja. Uza me su djeca, ja ću od danas samo za njih živjeti!

EKREM: Da vidimo hoćeš li se dugo s njima radovati...! Večeras ćemo obračunati!!! Večeras! A prije toga doće još jedno iznenađenje! Ni pola sata neće proći, a već ćeš ga dočekati!

LEBIBA (*stoji neko vrijeme kao izvan sebe, a onda prošapće, kao da ništa ne poima*): Šta je to rekao? On je nešto naumio! On smuje nešto! Šta bi to samo moglo biti? Ali šta! To su samo prijetnje i ništa više! (*Glasovi se čuju u donjem boju, ona se obazre, osluhne i iščezne naglo u dječiju sobu.*)

6. PRIZOR
(ZIJAHBEG, KADUNA I LEJLA)

ZIJAHBEG (*ulazeći sa svima uza stepenice*): Polahko kćeri, polahko! Lahko je tebi! Ti skakućeš kao vjeverica, a u mene su noge već davno obantavile...

LEJLA: Još jedna stepenica. A... tako! A gdje su moje bulke, neno?

KADUNA: Tamo su na sećiji. (*Svi posjedaju.*)

ZIJAHBEG (*smije se*): Eh sijeda, zar i ti pod starost udarila a džidže i igračke. Meni se čini da ti svaki dan mjesto da stariš, postaješ nekako mlađa... djetinjastija... Još malo, pa ćeš se sasvim pomladiti... Počećeš opet izvirivati iza taraba i iza mušebaka na me, na svoga starog djeda, je li? (*Smije se dugo, dobroćudno.*) Eh ostario sam ja, sijeda, ostario i iznemogao. Nijesam ja više za to! I dok se ti džidžama igraš, ja mislim na nešto sasvim drugo... Odmiču dani, sijeda, odmiču, a prikučuju se posljednji časovi: Spremati se valja... spremati na teški i dale-

ki put... otkle se još nitko nije povratio. Smrt je na pragu i valja je dočekati.

KADUNA (*kao da se ispričava*): Pa to ja samo radi Lejle... Nek se dijete zabavlja...

ZIJAHBEG (*Lejli*): A ti, mala golubice?... Jesi li se primirila? (*Kaduni*) Došla mi je dolje u cvijetnjak sva zaplakana... jedva sam je utješio... Hehehehe! Mala moja vjeverice! Čemu se žalostiti? Eto, došlo proljeće... procvalo cvijeće... Zabijelilo se drveće... i bašče, a po kapidžicima izmilile djevojke... Hehehe! Magarice male... Iščekuju momke i jarane... da proašikuju... Pa čim akšam na zemlju, otvore im se srca, kao cvjetovi... obuzme ih nekakva muka, groznica, šta li, pa ne znaju, sirotice, bi li živile ili bi se otrovale. O, teška je to bolest! I ko nije od nje patio i ne zna šta je to prava bol...! Znam ja, vjeverice, da i ti od toga malko poboljevaš... Ohoho-o! Nemoj se ti zbog toga stiditi! To nije nikakva grehota! Sevdah je od Boga! A djevojke i nisu za drugo stvorene, već da vole i s momcima ašikuju...

LEJLA (*stidljivo*): I Esma tako govori. Ona uvijek ašikuje. Čim opere sude i pomete mutvak, odmah trči na pendžer i gleda kako momci prolaze... A mene je stid muškaraca, osobito ako imaju brkove... Prije bih, čini mi se, umrla, nego što bih s njima progovorila...

ZIJAHBEG (*peckavim tonom*): Pa šta je to ako malo i ti proašikuješ...? Pa ako se desi kakvo begče od roda i od plemena, da ga i zavoliš... Ništa to nije, kćeri. To će i onako doći, a ti si već uzrasla... čitava djevojka.

LEJLA (*skriva se za Kadunu*): Nemoj, djede, mene je sram...

KADUNA (*obujmi je*): Što mi dijete postiduješ!...

ZIJAHBEG: Pa zar je to štogod ružno što ja govorim. Pa tako si i ti radila a njezinim godinama? Hodi ti ovamo, vjeverice! Nemoj se ti toga sramiti? To je tebi sudba odredila. Tako! Sjedi ovdje. A sad mi pravo reci, jesi li još ikada pomislila na kakvog momčića?

LEJLA (*bojažljivo*): Pa jesam... onako, kad bih bila sama... a napolju mjesečina... Ti ne znaš kako je onda lijepo o tome misliti...! Ako hoćeš, ja ću ti sve ispripovijedati... Samo se nemoj smijati... jer ti onda neću ni jedne riječi kazati...

ZIJAHBEG: Ne brigaj ti, vjeverice! Poznam ja te djevojačke nevolje. Tako ti je i nena bila: sramežljiva, plašljiva, ni pogledat' mi se nije dala, a kamoli šta drugo. Promoli oči kroz tarabu... pa, kumi, preklinji, da ti se makar malo pokaže, a ona ni da čuje... Propala bi u zemlju, veli, kad bih je svu vidio... A ja, siromah, po čitave dane uzalud prestojim kraj njezinih taraba... A sad, eto, i ostarila uza me. Je li tako, sijeda...?

KADUNA: Da nisi bio onako silovit, ne bih se ni onda od tebe sakrivala. Svu si mi tarabu iskidao.

ZIJAHBEG (*smije se*): Eh puste mladosti! Dok sam bio, baš sam bio...! (*Lejli*) A kakvi su tebe okupili jadi, a... mala vjeverice...?

LEJLA: Ja ću ti kazati, ako se nećeš smijati! Esma se smijala. Ona znade sve. Ja ništa od nje ne krijem. Nena uvijek govori da je djevojkama grehota misliti na muškarce... a Esma... ona uvijek s njima razgovara... i ovaj, Bogati... ljubi se sa Ifethanuminim momkom, kad god idu po vodu...

KADUNA (*zabezeknuto*): Aah... kako će to biti!

ZIJAHBEG: To ne smije u mojoj kući raditi! To je nešto posve drugo! Valja tražiti drugu sluškinju... pokvariće mi dijete...

LEJLA (*prestrašeno*): Ne, ne, ne... Nemojte je izgoniti! Ona nije ništa kriva, momak je kriv... Kako bih ja bez nje ostala...? ona je uvijek uza me... samo mi je teško gledati kad se ljubi. Ja sve vidim dolje u arałuku šta ona radi, i onda mi se smuči, nešto me stegne oko srca, uhvati se magla oko mene, a suze mi same navru na oči...

KADUNA (*začuđeno*): Šta je to s tobom, Lejla...? Tebe nešto boli...? To nije sevdah, to je bolest nekakva, kćeri!

ZIJAHBEG: Šta ti je, Lejla?

LEJLA: Ne znam ni ja šta mi je... Esma mi je jedanput donijela selam od Idriza Ifethanumina iz Duge Mahale i odonda me ovo muči. I majka je rekla da će me udati za Idriza, čim svrši gimnaziju... Djed kaže, neno, da nije grehota voliti muškarce... A ja... ja nisam nikad vidila Idriza... on je na ferije nekoliko puta ovuda prolazio... I Esma me je vikala na kapiju, ali ja nisam izašla... Djede, što me gledaš tako? Ti, Boga mi, misliš, da sam ja izašla?... Eto najvolila bih da sam mrtva, kad mi ništa ne vjerujete... !

ZIJAHBEG: Vjerujemo, srce, vjerujemo!... Samo reci, što si tako zbunjena? Voliš li ti Idriza...?

LEJLA (*stidljivo*): Pa... volim ga malko...

ZIJAHBEG: Kako ćeš ga voliti, kad ga nisi nikada vidjela?

LEJLA (*zbunjeno*): Pa, eto, tako... Ne znam ni ja. To samo od sebe dode... U njega je lijepo ime... Idriz!... Idriz...!

KADUNA: Pa zar se ime voli, kćeri?

LEJLA (*dokumentarno*): O i Esma znade kako je njezina drugarica zavolila momka samo zato što mu je ime bilo Faik.

KADUNA: Kakva je to ludost! Šta joj je sve ta sluškinja natrpala u glavu.

ZIJAHBEG: Čekaj... tu se nešto drugo krije, nije to samo ime...

LEJLA: Pa i za drugo ja njega volim. Nije samo zato.

KADUNA: Zašto ga još voliš... Reci slobodno!

LEJLA: Pa volim ga, eto, zato... zato... Pa ti znaš, neno, Boga mi, zašto se momak voli, pa što me onda ispituješ...?

KADUNA: Ma ne znam, otkale ću ja to znati...

LEJLA: Pa volim ga zato... što je... samo ako se nasmijete, ja ću odmah zaplakati... volim ga zato, što je... muškarac...

KADUNA (*zaprepašteno*): Aah...

ZIJAHBEG: Kako?

LEJLA (*prestrašeno*): Šta se čudite? Zašto se ne smijete? Jelde da sam luda? (*zapada u histeriju*) Smijte se, ja sam luda, smijte se... Ja ću plakati!

ZIJAHBEG: Prokleta sluškinja, šta mi je učinila od djeteta... Nisam znao da je ona nju i tome učila, e drukčije bih ja onda govorio. Umiri se, dušice! Nemoj više plakati! Mi ćemo od sada s tobom biti a sluškinju ću ja istjerati...

KADUNA: Eto tako je kad se ženska djeca zapuštaju.

ZIJAHBEG: E pa da, sad je proljeće! Najgore vrijeme! Jadno dijete moglo je i u bolest pasti...! (*podigne joj glavicu*) Nemoj kćeri, sve će to proći... To je ludost, i ti ćeš na to i zaboraviti... I bićeš opet moja mala vjeverica. A sad otari suzice...! Tako!!! Pogledaj djedu u oči... nasmij se...! još... još... još... (*svi se smiju i svi se miluju*) Tako! Hehehe! Eto vidiš, kako je to prošlo! Sad je opet sve u redu!

7. PRIZOR
(PRIJAŠNJI I ESMA)

ESMA (*naglo dotrči sva zapuhana*): Hanuma! Poslao Ekrembeg načelnikova momka da javi da je hanumica isprošena!

KADUNA: Šta ti to govoriš? Koja hanumica...?

ESMA: Naša hanumica. I još je rekao da se odmah sprema, jer će svatovi još danas po nju.

ZIJAHBEG: Za koga je isprošena?

ESMA: Za Ibrahimagu, načelnika.

ZIJAHBEG: Šta, zar za onog gulikožu, zar za onog golju što je bio podvornik u općini...

KADUNA: Mogao bi joj otac biti...

ZIJAHBEG: To nije istina! To ja ne mogu vjerovati. Moja krv da se miješa sa fukarskom. On plemić, koljenović, pa da

dadne dijete za nikoga... za ratnog bogataša... za podvornika... Ne, ne, to ne može biti... Ti nisi dobro čula...

ESMA: Tako je momak dojavio...

LEJLA: (*obzire se preplašeno po svima*): Neno, djede...! Šta je to? Koga su to udali? Zar mene? Boga mi nisu...! To je varka! (*Esmi*) Nemoj se ti, cura, sa mnom šaliti! Zašto lažeš?... Reci da lažeš...! Kaži da je to šala! Bogom te zaklinjem govori!... Neno...! Pa zar je to zbilja istina...? Zar ja da podem za načelnika? Djede, dragi djede, ne daj me! Ruku ti ljubim, obrani me! Ja neću nikud od tebe...! Djede, djede... djede...! (*padne mu u naručaj*)

ZAVJESA

II. ČIN

Avlija ograđena zidom i popločana kaldrmom. Na lijevoj strani velika kapija sa zvekirima u psećim raljama, a desno i lijevo po jedan mandal ukopan u zidu. Na desnoj strani kuća na čardak s vratima, pred kojima su povaljene široke ploče u obliku niskih stepenica: to je hajat. Nad hajatom je izbočina čardaka, na kojoj se vide prozori sa mušepcima i gvozdenim demirima. U pročelju avlije cvijetnjak, ograđen niskom tarabom. Na sredini tarabe, ulaz s otvorenim vratašcima. Desno, upravo uz vratašca, je klupa za sutonske razgovore. U bašči lijehe, s opjevanim narodnim cvijećem, a između lijeha vijugaju se mali, šljunkom posuti putići. U sredini, u ogromnoj kružnici, cvate veliki ružin grm, dok je u svakom kutu cvijetnjaka izrastao i rascvjetao se po jedan granati jorgovan. S onu stranu zida lelujaju se na vjetru procvale šljive i kajsije i stružu tankim grančicama krovove na kući, na kapiji i na zidu. Sve je u granju i u cvijeću. Vrijeme je užine. Dan je pun sunca i debele hladovine.

I. PRIZOR
(ZIJAHBEG I KADUNA)

ZIJAHBEG (*sjedi zamišljen na klupi i odbija dimove iz srebrnog cigarluka. Dolazi iz kuće.*)

KADUNA (*tiho*): Zar ti ovdje?

ZIJAHBEG (*kratko*): Da. Šta je? Jesu li je već spremili.

KADUNA: Šuti! Zlo će se dogoditi!

ZIJAHBEG: Kakvo zlo? Neće da ide...

KADUNA: Nije to. Lejla bi išla, boji se oca, ali joj mati ne da. Cijelu su kuću uzbunili, zaklaće jedno drugo. Bože me ne pokaraj, toliko se glože... Žao mi Lejle! Obeznanila se sirotica, pa ne zna šta bi započela. Stid me, ako svatovi izbiju, da tuđi ljudi vide u kakvoj sramoti živimo, a opet se bojim da se dijete ne upropasti.

ZIJAHBEG: Pa zašto je sili kad joj mati ne da i kad sama neće...

KADUNA: Ne pitaj. Nemam ti šta kazati. Žao mi je da i tebe zbog njih na vatru mećem. Evo sedam dana kako je Ekrem došao iz vojske, od onda je nastala trla među njima. Pa... Bolje je da ti i ne kazujem! Uješće te za dušu i cijeli ti život ogorčiti...

ZIJAHBEG (*odmahne rukom*): Ah moja Kado, nije meni do njih. Dosta je moje muke i starosti... Silni su i obijesni, pa ne znaju kud bi snagu utrošili, pa, eto, ustalo jedno na drugo da ga slomi i satare. To je eto. Ah da im je nevolja sjela na vrat drugačiji bi oni bili... Kukavci! Sram ih bilo! Ne želim više ni da čujem za njih...

KADUNA: Nemoj tako, Zijahbeg. Djeca su ti, pa da ih požališ...

ZIJAHBEG (*tužno*): Ja sam to sve drugačije zamišljao, a sad eto... ne mili mi se ni govoriti o tome...! Kakve sam ja svatove naučio gledati i kakve đuvegije! Sve srma, sve zlato, sve svila i

kadifa, da ti oči zaslijepe. Sve koljenovići i pašići, sve bezi i ajani, kao kite cvijeća - ne znaš koji je od koga ljepši, koji li bogatiji, koji li silniji. Ime im se čulo do Stambola, djedovi im i očevi sjedali do carskoga koljena, pa da ti obraz zasja kad uz njega staneš... A ovo danas... Nekake sluge, nekaki podvornici, što su se malo kruha dočepali, fukara gola da joj ni ruke ne daš poljubiti!

KADUNA: Znam, Zijahbeg. Prije je to sve drugačije bilo... a danas, eto... nema više toga... Sve propalo, pomrlo, ostali mi sami kao suho, okresano drvo... Svijet se izjednačio kao zasijano polje, ne zna se više ni ko je beg, ni ko je fukara. Svako je svakome ravan, niko nikoga ne priznaje.

ZIJAHBEG: Šta ćeš, Kado. Došao, eto, zeman i pregazio nas, kao da nas nije ni bilo. Jedan se po jedan gubimo iz toga poganoga svijeta, odlazimo polagahno, da nas nitko ne čuje i nitko ne opazi, kao da ni živjeli nismo. A nekad!... Bože moj, kako je to nekad bilo! O, tada su ove glave vrijedile čitavoga carstva i vojske su za njih umirale, za njihov ponos i za njihov obraz. Pa što je to danas s nama, Kado? (*Kao da bi htio povratiti vrijeme.*) Gdje je to sve, Kado? Gdje su to paše i veziri? Gdje su mi djedovi i jarani? Zar ćemo mi baš sami uginuti u tom ludom vremenu što se vrti oko nas, kao mlinski točak, i davi nas i steže, da ni odahnuti ne možemo? Zar nikad više neće pred našom kulom zavrištati pretili atovi i pomamne bedevije i zagristi gubicama u tu pustu zemlju što je suncem izgorjela...

KADUNA (*kao eho*): Nećeš više, Zijahbeg. Što je bilo, sve je prošlo. Za nas nije više ovaj svijet. Za njega se, eto, radaju drugi ljudi i drugačija djeca... Mi smo ostali da to kažemo jedno drugomu u lice i onda... onda da se spremimo na put... otkle više nema povratka...

ZIJAHBEG: Da. (*Pauza.*) Nek nas više nema. Kad nam se ni ime ne čuje iz mahale, pa nek i nas nestane... Od svega dobra

ostalo nam je još samo to da ovako u samoći zaklopimo oči i dozovemo sebi u pamet cijeli taj mrtvi, propali svijet i da ga gledamo sate, dane i godine i da plačemo, plačemo što smo sami, što nas više nema, i što smo jadni, kukavni i... prokleti... (*Plače. Pauza mučna i teška. Napolju u muškoj avliji začuje se buka svatova, pucnjava, koturanje kočija, ciganska muzika i pjesma.*)

2. PRIZOR
(PRIJAŠNJI I OBIKUŠA)

OBIKUŠA: (*istrči iz kuće, zadihana*)? Svatovi! Svatovi! Eto svatova! Hanuma, gdje si ti? Traže te u kući...!

KADUNA (*trgne se*): Odmah ću doći. Zijahbeg, izadi pred svatove i uvedi ih u muški konak, da malko pričekaju, dok se djevojka spremi. A onda dođi i ti ovamo, da ne bude kakve sramote!

ZIJAHBEG: Dobro otiću. (*Odlazi.*)

KADUNA (*obikuši*): Gdje je Ekrem?

OBIKUŠA: U kući je. Malo je prije pitao za te.

KADUNA: Ja idem, a ti uvedi jenđije, kad dođu... (*Odlazi.*)

OBIKUŠA: Ne brini se ti, hanuma! Ja ću njih već uvesti. (*Otvara kapiju.*)

3. PRIZOR
(OBIKUŠA I DVIJE JENĐIJE)

I. JENĐIJA (*ulazeći nadesno*): A, ti si to, biko. Je li djevojka spremna?

OBIKUŠA (*prigušeno*): Pst! Šutite! Buna je u kući! Vi i ne slutite što se ovamo zbiva! Ekrembegovica je ljuta kao ris. Ne da ni govoriti o udaji! A Ekrembeg je hoće u komade da raznese...

II. JENĐIJA: Šuti bona! Šta ti to govoriš?!

OBIKUŠA: Jest Boga mi! Istinu vam kažem! I same ćete videti. Imadete šta pripovijedati cijelu godinu!

I. JENĐIJA: Pa šta je to medu njima? Djevojka je i darove primila.

OBIKUŠA: Ne znam. Nešto je omašno. Posao nije čist. Govore da se je on, dok je bio još u vojsci, vjenčao s nekakvom Švabicom...

II. JENĐIJA: Tiše. Mogli bi te čuti! Sa Švabicom, veliš?

OBIKUŠA: Aha - moja draga - sa Švabicom. Šta veliš na to? A sad mu zazubica narasla za načelnikovim imutkom! Znaju oni šta rade. Kad je kasa posrijedi, onda ne gledaju na begovstvo. Svejedno! Glavno da će i nama sikira u med pasti.

I. JENĐIJA: A Ekrembegovica?

OBIKUŠA: Sva se podurnula od huje: Ne prodajem ja, veli, svoga djeteta! Nisam ja njemu maćeha!

II. JENĐIJA: A pristaje li barem djevojka?

OBIKUŠA: Djevojka ne smije od oca ni pisnuti. Boji se ga kao ljute guje. A i jest naopak!! Dočepao ženu za kose, mislila sam s pendžera će je hititi!

II. JENĐIJA: Šuti nekukavice! Baš s pendžera?

OBIKUŠA: Dina mi! Sve je ovako, kao što vam kažem. A i ona je... da Bog sačuva! Ko da je sva od žeravice, tako se raspalila!

I. JENĐIJA: Sestro draga, može se zlo dogoditi ako je mati ne dadne. Svatovi se... Boga mi... neće prazni povratiti. Ko bi toliku sramotu podnio? Ta ni načelnik nije ne znam ko! Mogli bi svatovi navaliti na kuću s puškama i s noževima, svi su naoružani, da otmu djevojku, pa eto nesreće kakva se nije još vidjela...

II. JENĐIJA: Ne dô dragi Bog da do toga dode! Kud bi onda mi? Valjalo bi ginuti ni za što?

I. JENĐIJA: Aja Boga mi! To ja ne bih htjela ni za čitav svijet... a kamoli za ono par dukata što ću ih dobiti. Bolje je da se mi za vremena uklonimo... Vrag ne zna za šalu kad uzme uzde na se. Tamo je iza kuće kapidžik, pa eto nas odmah na drugu stranu u mahalu...

OBIKUŠA: Ma ne bojte se, bone! Čega ste se uplašile? Stvar je već uređena. Ekrembeg je zaključao ženu a podrum, a ključ zadio za pojas, pa da se razguli vičući nitko je neće čuti...

II. JENĐIJA: Zaključao je, veliš?... Phi, što će se to razbubati po komšiluku! Ovakvih svatova još nikad nisam upamtila. A gdje je Ekrembeg?

OBIKUŠA: Pst! Eto ga! Sigurno ide po nas. Hajdemo sada a kuću. (*Polaze.*)

EKREMBEG (*na vratima*): Biko, pohiti s jendijama u kuću! Čekaju na vas. Samo ne otežite dugo! Naskoro će mrak, a ja neću da svatovi bez razloga čekaju.

OBIKUŠA: Odmah ćemo mi, beg, odmah! (*Odu.*)

4. PRIZOR
(EKREMBEG, A POSLIJE ZIJAHBEG)

EKREMBEG (*mrk, znojan, briše čelo i sjeda na klupu*).

ZIJAHBEG (*dolazi od svatova*): Svatovi su a konaku - piju kahvu.

EKREMBEG: Dobro. (*Pauza.*)

ZIJAHBEG: Sinko, zlo je to, što ti radiš...

EKREMBEG: Koje... to?

ZIJAHBEG: Pa to, što udaješ kćer...

EKREMBEG (*mirno*): Nema tu nikakvoga zla. Došlo djevojci vrijeme da se uda, pa da je i zaustavljam pobjegla bi mi za koga bilo...

ZIJAHBEG: Svejedno. Pobjegla bi barem s voljom, a ovako...

EKREMBEG: Šta s voljom? Kakva još njezina volja? Ja sam svojoj kćeri volja, dok je kod mene. A kad ode od mene, nek joj onda gospodari onaj kome bude sudena.

ZIJAHBEG: Pa zašto bi je tako rano udavao? Istom joj je petnaest godina, a ti...?

EKREMBEG: Neću da mi se povlači tuda žena po kući, kad ionako neće zauvijek ostati kod mene. Tu je privremeno, pak nek ide kad joj se prilika pružila. Bolje prije nego poslije, kad ostari i kad je nitko ne htjedne.

ZIJAHBEG: Dobro je to. I sve bih ja tebi to povladio da si barem izabrao muža prema njoj... nego baš načelnika - čovjeka u šezdesetim godinama, bez ikakvog plemena, bez ikakvog soja, ulizicu sreskih poglavara... i... i zar ne pamtiš, kad je prodavao kahvu u općini i meo sobe Švabinim memurima...?

EKREMBEG: Eh vala si baš izabrao čim ćeš ga nagrditi! Pa da je i ulice meo, on je danas goso... prvi... i najbogatiji čovjek u cijelome gradu... Nemaš ti načelniku šta prigovoriti...!

ZIJAHBEG (*bolnom ironijom*): Hm... Kad je Švabo prešao u Bosnu, pobijao se po čaršiji i prosio od činovnika krajcar para i komadić kruha, a danas je goso. Treba samo da se sagneš i lizneš kome petu, pa si prvi i najbogatiji čovjek... Eto, to su kod tebe prvi ljudi. Pa da mi to ko drugi kaže, ne bi mi žao bilo, već baš moj sin. Stid mi udara u lice kad pomislim koga sam rodio i koga ću ostaviti iza sebe.

EKREMBEG: Ne trebaš se ti radi mene ništa stiditi! Ja živim po svome računu, a ti živi po svome. Nitko ti toga ne brani...

ZIJAHBEG (*škipi šaku i lupi po koljenu*): Eh pusta li vremena, da ga Bog ubije!!! Nekada su ovaki sinovi na drveću visili zbog otaca - a danas...

EKREMBEG (*ironički*): Baš na drveću!

ZIJAHBEG: Jest, baš na drveću. Još i sada pamtim, kad je Husein-kapetanu Gradaščeviću - Zmaju bosanskome - doveo otac takvoga sina, poletio mu ruci i zaplakao: "Aman... veli... kapetane, dozlogrdio mi je! Svaka mu je druga riječ: Neću, a svaka treća psovka a ustima! Strog si, pravedan si, dotjeraj ga u red, života ti tvoga, neka se barem tebe uplaši, ako se već oca svoga ne boji!"... A kad je za osam dana došao po sina, našao ga je pred gradskim vratima, gdje na užetu visi... "Nije to zbog tebe, starče, a ni zbog tvoga sina... veli mu Husein - kapetan... već da vide svi neposlušni sinovi u mojoj kapetaniji kakva ih kazna čeka, pa da štuju svoje roditelje"... Tako je onda bilo, a danas nam u lice kažu da su njihovi računi drugačiji od naših... Ih, sram te bilo! U što si brkove zavrnuo!

EKREMBEG: Ja ne znam šta sam ja baš tebi toliko skrivio, pa da se na me tužiš...?

ZIJAHBEG: Hm... šta si skrivio! Tučeš ženu, kao fukara provodiš zulum nad rođenom djecom, sramotiš mi ime po svijetu sa nekakvim kantinjerkama... Švabicama i još pitaš šta si skrivio...

EKREMBEG (*plane*): To je moja briga, nitko nema prava da se miješa u moje poslove! Ja sam svojoj ženi obraz pokrio... ja sam od nje stvorio čovjeka, ja sam joj svoje ime dao, pa ću je i ubiti, ako mi bude volja! Kod mene nema drugoga puta, već: ili padaj, ili se pokori! A za svoju djecu ja sam odgovoran... i nitko drugi...

ZIJAHBEG: Dobro, dobro, sinko. Radi kako znadeš... Ali pazi... Tebe će od zla glava zaboljeti. (*Odlazi ustranu.*) Sramota! Prava sramota! (*Iz kuće se čuju glasovi, plač i jecanje.*)

5. PRIZOR
(PRIJAŠNJI I KADUNA, LEJLA, ESMA, OBIKUŠA I OBJE JENĐIJE)

LEJLA (*u prekrasnom uličnom kostimu, najnovije fazone, s velikim buketom cvijeća, otkrivena lica i zaplakanih očiju*): Halali, draga moja kućo...! Halali...! (*Jeca.*) Djede, dobri moj djede! Zašto si okrenuo od mene? Zar me više ne želiš ni pogledati...? Šta sam ti skrivila? Zar nećeš više ni zagrliti svoju malu vjevericu?!

ZIJAHBEG (*miluje joj obraze*): Mezimice moja mala! Jagodice moja, grlice moja! Kako tebe djed ne bi pogledao, kako bi mogao tebe ne zagrliti kad si mu bila jedina radost i jedina utjeha... (*Obliju ga suze.*) Pučice djedova! Ko će djeda obradovati kad izgubi svoju mezimicu, svoju malu vjevericu... Nemoj više plakati... Ne mogu podnijeti tvojih suzica... srce će mi prepuknuti!

LEJLA: Dobri moj djede! Ugušiću se od plača! Pogledaj kako sam ja nesretna, kako me tjeraju od tebe, od nene i od kuće, a ništa im nisam skrivila! Pa kako onda da ne plačem!... Eto kaži, reci, kako ću se s tobom rastaviti?! Ne mogu, ne mogu... srce mi ne da... Djede moj, da vi znate koliko ja vas volim i kako mi je teško što vas moram ostaviti... A nitko mi ne može pomoći ... nitko... (*Jeca.*)

ZIJAHBEG: Umiri se, kćeri! Tebi neće nigdje ružno biti. Ti imaš mladost, imaš srce čisto, dušu nedirnutu i doće vrijeme kad ćeš se opet razveseliti, ali, ja... ja tvoj djed... na što ja da čekam, šta će mene obradovati kad izgubim tebe? Ništa, ništa kćeri... Ja ću morati samo da plačem i plačem i dovijeka da se ne utješim... Lejla, kćeri moja! (*Grli je.*)

KADUNA (*tiho vuče ga za ruku*): Nemoj tako, Zijahbeg! Utješi je malko! Svisnuće dijete od plača!

ZIJAHBEG (*kroz suze*): A ko će mene utješiti, sijeda?

LEJLA (*briše suze*): Neno, slatka neno! Kad ja odem, zalijevaj mi cvijeće, a ja ću svakog petka dolaziti da ga pogledam, možda će mi tako lakše biti !

KADUNA (*suspregnuto*): Hoću, kćeri.

ZIJAHBEG: Ne brini se, kćerko! Djed će njega suzama zalijevati...

LEJLA: Vidiš, neno, kako djed plače? A zar tebi nije žao što ja odlazim... ?

KADUNA: Žao mi je kćeri. Ali šta ću? Bog je tako odredio. Pa ni to nije zauvijek. Bićemo opet zajedno. Obilazićemo se, dok budemo živi. I ja tebe i ti mene. A kad umremo, naćemo se opet u boljemu svijetu i nećemo više - plakati... jer tamo se ne plače...

LEJLA (*gotovo prijekorno*): Eto nekuda me vode, ni sama ne znam kome, ni kuda me vode. Samo znam da moram ići i već slutim šta me tamo čeka: valja se zatvoriti i cijeloga života čamiti, samovati i šutiti... I sva će mi utjeha biti, ako se kome u zakutku isplačem i izjadam... Eto to me čeka! Zar ne vidiš, neno, kako su crni moji svatovi, kao da me u grob spremaju...?!

KADUNA: Nije tako, kćeri! Ne možeš ti znati što ti je od Boga suđeno. Možda će te sreća dočekati kao nikad u životu. Grehota je, kćeri, misliti svojom glavom... Bog to sve određuje... A mi ljudi... mi samo slušamo...

LEJLA: Tu... tu mi je za srce prirasla i ta kuća i ta avlija i taj cvijetnjak i djed i ti i svi vi i ne mogu vas otkinuti od sebe a moram vas pregoriti... A tamo je sve tuđe, sve nepoznato, ondje me nitko nije volio, nit sam ja koga volila...

KADUNA: Znam, kćeri, znam. Pa i nama neće biti bolje. Odvešće nam mladost iz kuće, ostaćemo... sami u jadu, u... ah gorko mi je i misliti na to... Pođi, kćeri, u sto dobrih časova! Nije sve crno, kako se u prvi mah pričinja... Pođi, kćeri...

LEJLA: Idem, neno. (*Pođe.*) A ti, Esma! Zašto plačeš? Otari

suze! Vidiš, kako ja više ne plačem... Kako me čudno gledaš...! Nisam ja više ona prijašnja Lejla, tvoja drugarica, je l' de da nisam? (*Gorko*).

ESMA (*jeca*): Halali, hanuma!

LEJLA (*poljubi je i zagrli*): Halali i ti, Esma.

EKREMBEG (*strogo*): Svatovi čekaju. Sunce će skoro zaći...

LEJLA: Hajdemo, vrijeme je. (*Pogleda u buket.*) A ovo cvijeće? Nek ostane tebi... Ili ne! Kome bih ga dala, neni, djedu (*bojažljivo*) ili babi... (*Naglo.*) A majka? Gdje je majka? Zašto nije došla da me isprati? Gdje je ona, neno?

EKREMBEG (*strogo*): Mati je bolesna, ne može doći.

LEJLA: Bolesna? A maloprije bila je sasvim zdrava! Šta je to bilo s njome?

OBIKUŠA (*zbunjeno*): Hanumice, dušo, ona je zaista bolesna, nešto je naglo prisjeklo u prsima, pa ne može nikuda iz sobe. Ali je rekla da će ti doći u pohode, čim ozdravi...

LEJLA (*srdito*): Lažeš! Ja vidim u tvojim očima da lažeš! Moja majka nije taka! Ona bi na štapovima došla da isprati mene. Neno, gdje je majka?

KADUNA (*u neprilici*): Ja ne znam, gore je u sobi... bolesna...

LEJLA: Zovite je! Bogzna šta je s njome bilo! Što se ogledavate? Zašto se obazirete jedno na drugo? Vi nešto sakrivate! Vidim ja, nisam ja luda! Tu ima nešto. Nisam ja više dijete, pa da me možete prevariti. Ja hoću da vidim svoju majku! Zovite mi majku!

EKREMBEG: Šta hoćeš s njome!? Nitko je neće zvati! Ja neću da svatovi čekaju do mraka!

LEJLA (*energično*): Nek čekaju! Meni je preča mati negoli sav svijet! Ja hoću da vidim majku, pa makar se i zemlja poda mnom prolomila.

EKREMBEG: Kako smiješ govoriti... ti... ti... Ja ću tebi pokratiti jezik! Smjesta da si pošla! Ni riječi više neću da čujem!... Polazi!

LEJLA: Neću ni koraka s ovoga mjesta, dok ne vidim matere! Ili mi zovite majku, ili ja ne idem nikako za načelnika! (*Sjedne prkosno na klupu.*)

EKREMBEG: Šta, ne ideš! Zar smiješ to preda mnom reći? Znaš li ti šta sam ja tebi! Zar i ti hoćeš, kao i tvoja majka? Na nju si se vrgla! Ali čekaj! Stuću ja vama rogove, pa ćete biti kao mehlem blage. Diži se, dok te nisam...

ZIJAHBEG: Pusti! Nek dijete vidi mater.

EKREMBEG: Otkuči od mene! Ne primiči mi se!

ZIJAHBEG (*silovito*): Stani! Ja sam još starješina u ovoj kući! Još moja riječ nije poginula! Šta hoćeš ti, siledžijo! Upropastio si djetešce od petnaest godina, pa bi još htio i ruku na njega podignuti! Ne! Nema svatova, dok dijete ne vidi matere! I ako bude s njegovom voljom, neće ih biti nikako! Gdje joj je mati? Govori! Šta si učinio s njome? Kazuj! Zašto si joj zabranio da isprati dijete? Gdje je ona? Govori, ili ću rastjerati sav taj svijet oko sebe! (*Pauza.*)

EKREMBEG (*baca na zemlju ključ iza pasa*): Eto! Naćete je u podrumu!

ZIJAHBEG (*kroz zube*): Zaključao ženu, nasilnik!

LEJLA (*zaprepaštena*): Zaključana...!

ZIJAHBEG: Uzmi, sijeda, ključ! Pusti ženu iz zatvora!...

KADUNA: Daj mi da odem i da ne gledam više ove sramote pred sobom. (*Ode.*)

6. PRIZOR
(PRIJAŠNJI BEZ KADUNE)

ZIJAHBEG: Sve će biti, kćeri, kako ti htjedneš. Ničega se ti ne boj!

LEJLA: Znala sam ja da ona nije bolesna i da se nešto s njome dogodilo.

I. JENĐIJA (*ponešto u strahu*): Ako je to do nas stalo, mi ćemo čekati.

II. JENĐIJA: Znamo mi kako je teško rastati se s kućom. Nije to šala. A majka je jedna na svijetu.

I. JENĐIJA: Sve smo mi tako plakale kad smo polazile, pa znamo već po sebi.

OBIKUŠA: Eh Bože moj, malko se zaplače, pa se opet ušuti. Pa šta je to?! Od toga se ne umire. Živo stvorenje svačemu se privikne. A dode vrijeme, pa mu je i drago što se tako na sve priučio...

LEJLA (*prekida je*): Zašto već ne dolazi?

ZIJAHBEG: Doće, kćeri, ne brini se! (*Tišina. Golubovi čegrtaju i guču negdje pod krovom. Vjetar njiše procvale šljive i kajsije i kiša latica leti preko avlije.*)

I. JENĐIJA: Trijebi se voće.

II. JENĐIJA: Biće roda, ako Bog da! (*Pauza.*)

7. PRIZOR
(PRIJAŠNJI I LEBIBA)

LEBIBA (*kao obezumljena, prestrašena, govori prigušeno, nečujno*): Šta je? Gdje je? Gdje je ona? Gdje mi je dijete?

LEJLA: Majko! Evo me! Rodena moja. (*Zagrljaj.*) Sva si mi se prestravila, dršćeš kao prut. Šta ti je, majčice? Bojiš li se čega?

LEBIBA: Ništa mi nije, kćeri? Glavno da si ti uza me! Jesu li te mučili bezdušnici? Jesu li te tukli?

LEJLA: Nisu majko, ne brini se! A tebe su zaključali! Koliko si ti ispatila, majčice, a sve radi mene. Pa zar sam ja vrijedna tvojih muka.

LEBIBA: Kćerkice moja! Ne misli više na me, nego na se, djetešce moje. Reci majci, ali slobodno, ničega se ne boj: Ideš li od svoje volje, ili su te prisilili.

LEJLA: Majčice! Kako bih se s tobom rastala od svoje volje? Zar ima ikoga na svijetu koga toliko volim kao tebe, majčice. Ako ti hoćeš ja ću uza to ostati sve do smrti, neću se nikada udavati...

LEBIBA: Čujete li šta dijete govori? Eto uvjerite se na svoje oči, pa recite, mogu li ja svoj vlastiti porod upropastiti? Meni kažu da sam nepokorna i prkosna, a sada, eto, sami rasudite i recite, mogu li ja bez prigovora svoju rođenu djecu ubijati! Ne? Ne dam ja svojega djeteta. Evo otvoreno velim i pred vama i pred cijelim svijetom: Od mene je mrtve možete odvesti! Ali dok ja dišem i dok ja živim - neće ona na silu otići!...

LEJLA: Ne dajte me, djede, dragi djede! Ja neću nikuda od vas! Svatovi se mogu vratiti i bez mene, ja se neću udavati! (*Gleda jenđije i obikušu.*) Šta? Vi još čekate ovdje?! Zašto ne idete? Čuli ste da ja ne idem nikuda od kuće, pa šta hoćete onda?! Nije vam dosta kad vam se jedanput kaže. Reci im, djede, neka idu. Ja neću da one ovdje ostanu, mene je strah! Odlazite već jedanput!

ZIJAHBEG: Ne boj se, kćeri! Ako ti nećeš, nitko te ne može prisiliti da ideš.

LEJLA: Pa zašto onda ne odlaze!

EKREMBEG: Nitko se neće odavle ni maknuti bez tebe! A vi! Da pustite djevojku njezinome mužu! Vi niste više njezini gospodari. Zapamtite, prije će krv pasti, nego što će se moja riječ

pogaziti! Ako je ne dadnete milom, daćete je silom. Pozvaću načelnika ili nekoga od njegove rodbine da je iznesu ako ne bude s lijepim išla. A ti, neharna kćeri, nećeš da tražiš još i to da te odavle izvuku kao dubre...?

ZIJAHBEG: Pusti dijete! Kučka mu mati, ko god prekorači prag od moje kuće. Nije ovo štenara, već poštena kuća! Neka dođe koga je išćil poginuti! Evo na! Neka šćipi!!!

EKREMBEG: Zašto ste je ustavili kad je pošla?! Kobajagi vičete na zlo, a vi ga sami izazivate. Pa da vidimo onda kome će prije dodijati! Klonite se s puta da ja s njom progovorim! Otkučite i nitko više da joj se primakne! Lejla! Čuješ li ti mene!!

LEJLA: Majka! Djede!

LEBIBA: Ostavi mi dijete, krv će pasti! Ona je kazala, što je htjela!

EKREMBEG: Ne prilazi joj više! Ja znam, šta ona hoće!

LEBIBA: Šta ti znaš! Ti si njezin dušmanin! Ali nema te snage koja bi je od mene otela, dok njoj samoj ne dođe vrijeme i dok sama ne odluči! Evo ja, žena, stojim pred tobom bez straha, ni okom neću trepnuti, pa udri na me, kad si toliki junak.

EKREMBEG (*podigne ruku na žestoki udarac ali se svlada*): Ne! Ja ću tebe drugačije tući. To ti ne bi ni osjetila... ni prstom te neću dotaknuti, pa opet ćeš se previjati kao zmija u procjepu! Našao sam ja tvoj žalac! ... A ti, starče? Zašto se ti miješaš u moje stvari? Ti si vidio da je ona pošla i da je odlučila, pa zašto si je onda ostavio? Evo tu su i svatovi i pratnja. Evo tu je i ona spremna na odlazak, pa zar ne vidiš da je stvar već gotova. Hoćeš nekakvu pravdu i njezinu volju. Pa dobro. Ja ću je upitati, pa ćeš vidjeti hoće li ići, ili neće! (*Oštro, sugestivno.*) Lejla, Lejla! Pogledaj mi u oči! Jesi li razumjela? U oči mi pogledaj!

LEJLA (*mrtvo*): Evo gledam. Šta hoćeš?

EKREMBEG (*prodire joj pogledom u dušu*): Hoćeš li ići za

načelnika ili nećeš? De sada preda mnom kaži! Zašto šutiš? Nemoj obarati pogleda! Kaži, hoćeš li ići, ili nećeš?

LEJLA (*ruke joj se ukoče kao mrtve i ispusti buket cvijeća, a onda progovori sasma tuđim glasom*): Hoću babo. Gdje je obikuša? Nek me vodi. Gdje su jendije? Hajdemo! Svatovi čekaju.

OBIKUŠA (*odlahne joj*): Ja sam znala da će tako biti!

LEBIBA (*krikne*): Lejla, kćeri!

LEJLA: Halali, majko! Tako je, valjda, suđeno. (*Svi odu za njom osim Ekrema i Lebibe.*)

8. PRIZOR
(EKREMBEG, LEBIBA)

LEBIBA: (*padne na klupu i zajeca. Duga pauza. Iza scene čuje se buka svatova, pucanj pušaka, vriska, pocikivanje, ciganska muzika i pjesma. Kola se zakotrljaše i čitava buka poče izumirati i nestajati u daljini. U avliji tišina i tieskoba.*)

EKREMBEG (*dođe do nje polagahno i progovori mekahnim glasom*): Lebiba! Nemoj više plakati. Ja znam da ti je teško, ali nije ni meni svejedno. Evo, dok slušam tu svatovsku pjesmu, kao da čujem u njoj i Lejlin plač i ne mogu ti iskazati, kako mi je teško pri duši. Vjeruj mi, Lebiba, neiskazano me boli da je tako moralo biti. Pa šta ću? Oboje smo krivi. I ti i ja. Ali ja se, evo, počinjem kajati, počinjem se bojati samoga sebe... Krv mi se u žilama ledi kad pomislim šta bi još moglo biti, ako za vremena ne dodemo do sebe! Ja sam postao gori i od zvijeri s komadom mesa na gubici? I radi toga sam, eto, omrznuo samome sebi. Lebiba, ja želim da se promijenim, a ti? Zašto mi ne odgovaraš? Pogledaj mi u oči, pa ćeš vidjeti da ti istinu govorim!

LEBIBA (*s neizmjernom mržnjom*): Čujem ti glas, pa mi je i to dosta da ti do dna zavirim u dušu. Slušam kako ti na usta ključa pritajena zvjerska krv, kako se muti i otima da provali iz tebe kao voda iz razvaljenoga korita i da nas sve potopi. Živim tako uza te kao žrtva uz kurjaka. Tim si istim glasom urlao jutros, kad si mene davio, i sada, kad si mi dijete otimao. Pa šta ću to onda gledati kad i onako vidim kroza te, kao kroz staklo? I šta će meni tvoja istina! Pa da se i do mrtvila pritajiš, među nama je sve svršeno.

EKREMBEG: To nije nikakvo pritajivanje! Ja nisam vičan da se pretvaram, pa makar me to i glave stajalo. Što osjećam, to u isti čas i izgovorim, a što mislim, to isti čas i učinim... Kažem ti da me je strah vlastite svoje slike, jer ima časova kad iskočim iz samoga sebe, kao hijena iz krletke, i onda bih davio, grizao i ubijao, samo da ugasim nekakvu ljudožderšku žeđ, koja mi je utrobu zapalila! Spasi me, Lebiba! Od mene samoga me spasi! Ja nisam zao. Ja znam biti i dobar, kao nitko na svijetu.

LEBIBA: To nije dobrota što iz tebe govori, već prigušena požuda i pritajena strast. Poznam ja tebe dobro. Vidjela sam te kad bjesniš! Ne prepoznaješ nikoga pred sobom. U srcu, u mozgu i u očima ti je samo krv, pomućena i iskvarena krv. Trgaš se i lomiš i kipiš, kao razliven oganj, iz očiju ti kapaju varnice pohote, iskre požude i pružaš ruke grčevito, ludo, pomamno, da mi otmeš čast, porod i sreću: sve na što se prije namjeriš. Šta djeca, šta rod, šta grijeh, šta vjera i šta Bog, kad sve to pada kao žrtva pred tvojom zapaljenom krvlju... Ti ništa ne priznaješ! - Sve, čim svijet živi, zašto umire i zašto se rađa, sve je to tebi nepoznato, tuđe i odvratno. Vlastiti porod mrziš samo zato, što me otima iz tvoje hajdučke vlasti i što me zove majkom...

EKREMBEG: To nije istina! Ja nikoga ne mrzim. Djeca su moja kao i tvoja. Istina, ja priznajem da ima trenutaka kad im nisam pravi otac. Ali ne mrzim ih. Na časove spopadne me

ljubomora na njih, kad vidim kako ih oko sebe kupiš, a mene odbacuješ, i priznajem, u tim časovima mogu sve učiniti. I, eto, baš radi toga te molim da ne goniš dalje, da me od zla spasiš, jer sve zlo što sam ga dovde učinio, nije ništa prema onome koje bih mogao još počiniti. Ti si ih meni ispriječila na put samo zato da mi lakše prkosiš i da mi možeš pred čitavim svijetom objesiti o vrat svoj vlastiti grijeh.

Lebiba, pogledaj malo dublje u svoju dušu, pa ćeš vidjeti da nisi ništa bolja od mene i da si za sve grijehe - i za sve one prošle i za one buduće - sama kriva.

LEBIBA (*uvrijeđeno*): I ti to meni kažeš? Ti, koji si zaboravio i mene i djecu i donio sa sobom sramotu u kuću da je ja ispaštam s djecom. Ti koji rođenu kćer bacaš u nesreću i koji mučiš, daviš i bacaš po podu Asima od četiri godine samo zato što ima veće pravo na svoju majku negoli ti, koji si joj obraz ocrnio! Pa zašto da ja tuđe grijehe ispaštam? Nisam ja od kuje otpala i ne radam ja štence, pa da se ti titraš s mojim obrazom i s mojim poštenjem!

EKREMBEG: Lebiba, ne govori tako? Ja znam da sam te uvrijedio, pa zašto mi ne oprostiš? Zar ne vidiš, Lebiba, kako sam malen i kukavan dok molim milosrđe od tebe? A nisam ja kukavica, Lebiba. Ja to činim samo zato što se bojim sebe više nego tebe. Ja znam što sve mogu počiniti da opet postanem gospodarom svoje žene. A ja bih htio da se zlo ne dogodi. Poslušaj me, Lebiba! Vidiš ovdje, u ovoj kući, daleko od svijeta, živićemo jedno uz drugo i nećemo ni na šta drugo misliti do na svoju sreću. Na rukama ću te nositi. Čuvaću te kao hamajliju, ni trunke sramote neće više na to pasti. Poslušaj me, Lebiba. Radi spasa našeg, poslušaj me!

LEBIBA: Neću. Zašto nisi tako mislio, kad si bio daleko od mene? Onda ti ja nisam ni na pamet dolazila. Dok sam ja o tebi sanjala, ti si se dotle u tuđem zagrljaju gostio i meni se mučke

podsmijavao. Oh, kad pomislim na to, uzavre u meni žuč, i mogla bih gledati kako te na komade sijeku!

EKREMBEG (*krikne*): Lebiba! Kad je tako, ja imam još jedan put da se zla oslobodim. Još večeras otiću kadiji i s tobom se - razvjenčati.

LEBIBA: Razvjenčaj! Skini mi lanac s vrata, da odahnem u miru. Dosta mi je života s tobom! Zasitila sam se te gadosti i hoću da je se oslobodim.

EKREMBEG (*uvrijeđeno*): Moje je ime za to lanac! E pa neka bude! Ja ću ti ga skinuti! Samo reci šta će biti s djetetom, s Asimom?

LEBIBA: Jedno si upropastio, a drugo je moje. Ja sam ga podigla na noge i othranila, dok ti nisi ni znao da je živo na svijetu. Zato je moje i ja ću ga odvesti sa sobom, a ti živi kako znadeš.

EKREMBEG (*sarkastičnim smijehom*): A, a, tvoje? Je li? Misliš, ako ti moju razoriš sreću da ću ja tvoju štediti. Ti misliš da je meni svejedno, ako izgubim tebe da izgubim i jedino zadovoljstvo da te vidim kako čitavog života gineš u mukama za djetetom. Ne! Nećemo tako! Dijete će uza me ostati, a ti idi, kud to je volja!

LEBIBA (*preplašeno*): Bezdušniče, šta si naumio!? Dijete je moje i po Božijoj i po ljudskoj pravdi! Ja sam majka njegova! Ja nemam ništa više osim toga djeteta! Zašto ću živjeti ako mi i njega oduzmeš?!

EKREMBEG (*zajedljivo*): A tako, je li? Cviliš za životom! A kad sam ja htio da živim, odgurnula si me nogom, kao pseto. Sad vidi kako je prignječenome! Tu ćemo oboje ležati, zgaženi na zemlji, a život će teći pokraj nas, i mi ćemo skapavati za njim. Ja bez tebe, a ti bez djeteta...

LEBIBA: Ako si čovjek, ne ubijaj me! Dijete je bolesno, jedva diše. Ono će umrijeti bez matere. A ti ćeš ga prepustiti na

nemilost sluškinjama! Poznam ja tebe... I sluškinje će mi dijete upropastiti... Pa kud bih ja bez djeteta? Nikuda nego da se sunovratim s pećine u propast. Pa da nije barem muško, lakše bih ga pregorila... Čovječe, ako imaš srca, nemoj me rastavljati s djetetom! Daj mi, da bar njega spasem!

EKREMBEG (*tvrdo, okrutno*): Ne dam. Ni kapi svoje krvi ne dam! Ti možeš ići! Odmah sada, ako hoćeš. A dijete će ovdje ostati...

LEBIBA: Krvniče, zlotvore. (*Zapadne u grčeve a onda se podigne i progovori slomljeno i mrtvo.*) Dobro. Sad vidim da sam nemoćna. Uložila sam sve svoje sile da spasem baš dijete, dala sam, eto, i zadnju svoju snagu, ali ja sam slaba i nejaka... klonula sam i iznemogla... Pa kako bi se mogao ovako slab ženski stvor - opirati? Šta je moja snaga prema tvojoj okrutnosti... Dobro, ja ću se pokoriti. Samo te jedno molim: Ne goni me iz kuće. Pusti me da ostanem uz dijete, pa ako hoćeš, biću sluškinja, mešću ti sobe i prati posude, samo me nemoj izgoniti.

EKREMBEG: Kad nisi htjela drugačije, a ti ostani tako. Ja te neću izgoniti. Samo zapamti, da ja ne trpim više prkosa... Ako samo na načas podigneš glavu, slomiću te kao vlat.

LEBIBA: Dobro. Ja neću više prkositi, samo te još nešto molim: Ne dolazi mi u blizinu: rodiće se opet među nama mržnja, i opet će početi kao prije... Ti živi za se, a ja ću za svoje dijete.

EKREMBEG: Šta, opet dijete? Zar ćeš se opet zatvoriti s njime u sobu, a ja ću števkati sam, kao pas, bez tebe, bez svoje žene i bez svoga prava!? Ne! I tome ću ja naći lijeka! Dijete će još večeras dadilji, a ti ćeš služiti meni, svome gospodaru i nikome više! Odsada ću samo ja biti tvoja misao i tvoja briga! Naučiću ja tebe pravoj dužnosti. A sad po dadilju! (*Ode iza kućnoga ćoška na kapidžik.*)

LEBIBA (sama): Dadilji! To znači da će mi ga opet oteti! Ne, ne, ne! Ne dam! Ne dam! Ne dam! (*Odjuri u kuću.*)

ZIJAHBEG (*ulazi na avlijska vrata, polagahno izvlači mandale i zaključava avliju. Tišina. Suton pritisnuo zemlju. On pođe u kuću, ali opazi na zemlji Lejlinu kitu cvijeća, podigne je i poljubi*): Otišla...! Sirota mala vjeverica...!

ZAVJESA

III. ČIN

Divanhana, kao u prvom činu. Noć. Dva visoka ćiraka od mjedi gore desno i lijevo od ulaza u kameriju (gornji dio divanhane).

1. PRIZOR
(KADUNA I LEBIBA)

KADUNA: (*sjedi na sećiji s tespihom u rukama, njiše se, kotrlja merdžane i šapće molitvu. Tišina. Iz dječije sobe izlazi Lebiba.*)

LEBIBA (*bojažljivo*): Majka! Je li došla dadilja? Hoće li odnijeti maloga Asima?

KADUNA: Odnijeće ga. Dadilja je dolje u araluku. Kako je djetetu?

LEBIBA: Bolje mu je. Počelo se opet igrati. Dala sam mu maloprije jabuku u šećeru, pa jede. Zar će zbilja odvesti dijete od mene?

KADUNA: Govorila sam ja tebi, kćeri, okani se prkosa, ne možeš ti s njime nakraj izaći, a ti opet udarila njemu uz inat. Eto, sada, što si zaslužila. Za koji čas doće sluškinja i odnijeti dijete dadilji.

LEBIBA: Ali dijete ne može živjeti bez mene. Ono će plakati, trgati se, dok iznova ne padne u postelju. Tuđa ruka ne daje blagoslova.

KADUNA: Ekrem neće ni da čuje o djetetu. Ono mora, veli, još noćas iz kuće, ili će zlo da bude. I ja sam mu govorila i otac mu je to isti govorio, ali sve uzalud. Zastao tvrdo na jednom mjestu, pa ni pedlja da bi pomaknuo. Takav je on, što jedanput odluči to se više ne može promijeniti.

LEBIBA: Ja sam htjela da se on pokaje, da uvidi svoj grijeh i da sramotu popravi, a on mene zato da od djece rastavi?! Evo već čitava hevta dana kako s njime muku mučim, a on sve jednako isti. Neće ni trunku da popusti, već još traži da se ja njemu pokorim. Pa kakav je to onda čovjek?!

KADUNA: I treba da mu se pokoriš. On je tvoj starješina. Dok sam ja bila a tvojim godinama, nisam se usudila ni u oči pogledati svome gospodaru, a kamoli da bi mu još i prkosila.

LEBIBA: Ali on traži da ja samo njemu ugadam i njegovim ćefovima, a djecu da prepustim sluškinjama. A meni se to gadi, odurno mi je i ne mogu to da podnesem. Ja sam žena poodmakle dobi i čovjek sam, kao i ostali ljudi, i majka sam, ja hoću da se i moje želje i moje pravice priznaju. Ja znam da on neće prvi popustiti, a ja opet ne dam djeteta dok u meni diše duša, pa makar se cijeli svijet poda mnom prolomio!

KADUNA: Što si opet namislila!? Prodi se jedanput te svojeglavosti, pa da u miru odahnemo svi. Pusti nek nosi dijete, ništa mu neće biti, a ti se primiri, podi mu ruci i pokaj se, pa će sve dobro biti. A kad se i on smiri za nekoliko dana, možeš opet dijete povratiti.

LEBIBA: Ne dam ja svoga djeteta nikuda od sebe. Ja nikomu više ne vjerujem. On će njega ubiti ili otrovati, kao što ga je sinoć htio zadaviti. On je kadar sve počiniti.

KADUNA (*prenerazeno*): Zadaviti? Jesi li ti pri sebi? Što ti to govoriš? Otac da je htio svoje dijete zadaviti? Ti... ti si, ženo, pomahnitala!

LEBIBA: Nisam ja pomahnitala. Ja znam što govorim. Da se on nije dotle izopačio, ne bih ni ja ovakva bila.

KADUNA: Ma što je bilo, nesretnice, govori?! Kakvo je to prokletstvo na našu kuću palo!?

LEBIBA: Sinoć, kad su Asim i Lejla zaspali, došao je u moju sobu i odvukao me od njih. Ja sam se otimala i vikala, a on je

postajao sve gori i gori. Počeo je trgati jastuke, gristi drvo, lomiti pendžere i kidati sve do čega je dolazio. Sav se bio rasprsnuo kao zapaljeni barut. Počela sam vriskati od straha, što me je grlo donosilo. U to se probudio mali Asim i dopuzao u njegovu sobu. Čim me je opazio u njegovim rukama, počeo je na sav glas cičati i vješati se meni na haljine. On ga otkine od mene, a dijete se još jače privine uza me i izvrišti što je igda moglo... Najednom sam opazila a polumraku dječije izbuljene oči i čula glas kako grca. Pritrčim do njega i opazim kako ga otac svojim ogromnim ručetinama stišće za vrat i davi... Kriknem obezumljena i zagrizem zubima a njegove prste, on vrisne i trgne ruke sebi - i dijete je bilo spašeno! Uzmem ga u naramak i kao luda istrčim i zaključam se s njime u svoju sobu. On nije više dolazio, a dijete je od toga zapalo u groznicu i sve dosad je u postelji odležalo.

KADUNA (*obezumljena*): Lebiba... šta ti... to je da čovjek svisne... Ja... ja ne smijem misliti... pred očima mi se radaju slike i krv se puši... zemlja se prolama... i kuća se okreće na krov... Zatvorite mi oči, ja ne smijem gledati ... udrite, lupajte, galamite, vičite... Ja ne smijem misliti... Zaglušite mi misli... poludiću! (*Nasrne na snahu.*) Prokletnice! Vještice! Ti si krv posijala. Sjeme ti se zatrlo... Stotine je godina bio mir u ovoj kući, i ti si ga otrovala... Nema više nigdje zakloništa... Pa šta hoćeš ti sa svojim pravicama? Kakve su još tvoje pravice? Zar si i to od mode naučila? Služi, robuj, pete liži svome gospodaru! Zato si stvorena i nizašto drugo!...

LEBIBA: Toga danas nema! Ja ne robujem! I mene je Bog stvorio, kao i njega. Evo to duša, uvrijeđena, gori kao žeravica i vrišti za osvetom... Zanijećite, ako možete... ugušite u meni dušu! Možete li? Ne možete! Ne možete! Nema gospodara, nema robova... ostao je čovjek gol, kao od majke roden... I hoće da živi, hoće da diše i da radi kako mu duša zapovijeda... I hoće svima da bude jednak!

KADUNA: E kad je tako, onda neka te slomi, neka te samelje, od volje mu. Ja... perem ruke i otresam vas od sebe. Eto vam, gložite se kako znate! Ali dijete, dijete ću ja spasiti... Dijete je Božije, a nije vaše. Nek ide dadilji. Tuda će mu žena biti bolja majka od tebe... Barem će živo ostati.

LEBIBA: Ja sam ono radala, a ne ti. Iz moje je utrobe, iz moje krvi i iz moje snage nastalo ono. Ja sam ga odvalila od sebe kao komad vlastitoga života. Pa neka ga kogod otme, ako smije... Evo pokušajte...! (*Stane pred vrata i raskrili ruke.*)

2. PRIZOR
(ESMA, EKREMBEG I PRIJAŠNJI)

EKREMBEG: (*Nasrne kao poplava. Govori na mahove kao da riče.*): Stani! Zaguši svoj glas, da ti disanje ne čujem! Zamri! Zar ti ne znaš, šta si ti od danas ovdje?! Sluškinja, da posuđe čistiš. I ako ti nije pravo, na nozi da te izbacim! Šta je? Oborila si glavu, pritajila disanje... Postala si manja od makova zrna. Eto, to je tvoja sila. Nestalo ti riječi... A ja da progovorim samo jednu: "Nisi mi više žena!" - i ti bi bila gotova! Nema toga suda, koji bi te spasao... Eto vidiš, to je sve tvoje pravo... Uvuci u se dušu, pritaji se pa služi... Gdje je dijete...?

LEBIBA (*tiho kao kroz plač*): U sobi. Ono neće nikome smetati. Ono se umije i samo igrati. Ne treba mu nikakve posluge. Ono će ostati tu u sobi na miru i cijeli dan će se zabavljati, a da nitko za njega neće ni znati...

EKREMBEG (*Esmi*): Uzmi dijete i odnesi ga dadilji!

ESMA (*pođe*): Hoću, beg.

LEBIBA (*mrtvački*): Čekaj! Šta hoćete s njime? Ja ću njega sama nadgledati. Nikoga ono ne treba. Meni nije teško.

EKREMBEG: Nitko to ne pita! (*Esmi*) Uzmi dijete!

LEBIBA: Pa zašto ga nosite od mene? Ja, eto, šutim. Neću više ni jedne riječi progovoriti.

EKREMBEG (*Esmi*): Uzmi dijete, kad ti kažem!

ESMA (*uđe u sobu*): Odmah.

3. PRIZOR
(PRIJAŠNJI BEZ ESME)

LEBIBA (*u strahu*): Ekrembeg, molim te, nemoj me od njega rastavljati. Šta je to? Ona je otišla u sobu. One će odnijeti dijete! Bože moj, pa šta sam ja skrivila toliko?! Zar ja ne smijem ni s djetetom svojim živjeti! Ja... ja crna kukavica... Bolje bi bilo da me je zemlja progutala, nego što sam se rodila. Ekrembeg, je l' de da je to sve laž, to je samo tako, da me preplašite? Njega neće nitko odnijeti? Nemoj me više plašiti! Ja ne mogu toga podnijeti. Srce će mi puknuti. A ja... ja ću biti od sada drugačija. Vidićeš ti kako ću se ja izmijeniti. Ekrembeg, reci, progovori, da to sve nije istina. Zašto ne govoriš...?

EKREMBEG: S tobom ću ja poslije govoriti. A sada da se najprije ovo svrši...

LEBIBA: Pa ti... ti si zbilja naumio da mi odvedeš dijete! Čovječe... brate... imaš li ti srca, imaš li duše? Ja sam majka! I ti imaš majku, eno je tamo još je živa... (*Kaduni.*) Majko, smiluj mi se barem ti... Ti znaš što je dijete. Reci mu nek mi ostavi sina, nek me ne rastavlja s njime...!

KADUNA: Ja neću da se miješam u vaše stvari. Radite kako znate...

EKREMBEG: Meni nitko ne treba soliti pamet.

4. PRIZOR
(PRIJAŠNJI I ESMA S DJETETOM)

ESMA: Evo, dijete je spremno!

LEBIBA (*vrisne i poleti prema njemu*): Asime, sine!

EKREMBEG (*zaustavi je*): Pusti! Ne prilazi mu više!

LEBIBA (*očajno*): Zar da ja ne pridem svome sinu? Kako to može biti?! Zar ja ne smijem više ni zagrliti svoga jedinca. Ja moram uzeti svoje dijete. Njemu će biti zima...

EKREMBEG: Ni dotaknuti ga se više ne smiješ...!

LEBIBA: Ubijte me na mjestu, zakoljite me! Ali dajte mi samo da ga privinem uza se, da čujem kako mu srdašce kuca, kako mu duša diše...

EKREMBEG: Ne zadržaji nas! Pusti je, neka ga nosi!

Nosi! Šta si stala?! Podaj dijete dadilji...!

LEBIBA (*očajno*): Ekrembeg, ruke ti ljubim, nemoj ga od mene nositi! Služiću te, poštivaću te, blagosiljaću te čitavog života ako mi ga ostaviš. Ja sam sebe zaboravila, ja ne znam više za se, meni više nije do mene, ja mislim samo na svoje dijete, samo njega da ne izgubim. Evo radi šta god hoćeš od mene, tvoje sam vlasništvo. Možeš me i na vatri peći, ako hoćeš. Biću ti robinja, pod tvojim ću nogama spavati, za vratima ću živjeti... samo mi ostavi dijete... Je l' de, da ga nećeš odnijeti? Ja znam, ti si dobar, ti imaš srca, ali ja sam bila kriva da si ti takav postao. Ja sam te dotle dovela. Oprosti mi! Nemoj me ubijati! Povrati mi sina.

KADUNA: Ostavi joj dijete! Neće ona više prkositi.

(*Pauza.*)

EKREMBEG (*hladno*): Podaj joj dijete!

LEBIBA (*zagrli dijete i zaplače*): Sine moj, pupoljče moj, ti suzice majčina! Kako su očice mutne, i lice ti je blijedo. Neće više mali Asim bolovati. Ozdravićeon svojoj majčici. A majka će mu svašta kupiti: srebreni džeferdar, šarena kolica i bijele,

bijele haljinice. O biće lijep moj sin, kad odraste. Imaće malu kudravu glavicu i velike sjajne oči! Cijeli će se svijet za njim okretati. A on će stupati ponosno i mirno i gledati samo preda se, uvijek preda se. A svijet će onda govoriti: "Vidiš, kako je to pametno momče! Čije li je, Bože dragi?" I niko neće znati da je to moj sin, da sam ga ja rodila i othranila. Je l' de, sine, da će tako biti. Klima glavicom...! Dušica moja mala! Ekrembeg, pogledaj u ovu kapljicu rose! Vidi, kako te radosno gleda, ustašca mu se smiješe na te, kao da te prepoznaje, a istom je nekoliko dana s tobom... Zašto ga ne pogledaš? Svrati oči bar jedanput na njega i vidjećeš kako će ti omiliti...!

EKREMBEG (*mrko*): Nosi mi ga s očiju! Mogao bi mu moj pogled naškoditi. Pun je otrova. Ja nisam više pri sebi i samo još časak, pa ću opet planuti...

LEBIBA: A da ga pogledaš, odmah bi ga zavolio i postao drugačiji.

EKREMBEG (*bijesno*): Nosi ga!

LEBIBA: Dobro. Odmah ću ga uspavati... (*Ode.*)

EKREMBEG: A onda dođi, da i s tobom raščistim!

KADUNA: A ti, Esma, reci dadilji da nećemo dijete davati. Ostaće kod kuće.

ESMA: Hoću, hanuma. (*Ode.*)

5. PRIZOR
(EKREMBEG I KADUNA)

KADUNA: Eto, sine, sve se dobro svršilo. Ona se pokajala i popravila. A sad je na tebi da i ti malko ublažiš tu vražiju ćud. Nemoj je više mučiti. Žena ti je, drug ti je, grehota je, a bogme i sramota, sine. Naša kuća nije nikad na ružan glas izašla. U njoj su se rađale paše i veziri i drmali svijetom... i nije lijepo da se

danas radi tebe prevrću u grobu i proklinju što su izrod iza sebe ostavili. Popravi se i ti i budi joj pravim gospodarom, a ne zlumćarom.

EKREMBEG: Sve će dobro biti ako ona htjedne... a ako ne htjedne... e onda...

KADUNA: Hoće ona, sine, hoće. Pa ako ništa više, a ono - primiriće se radi djeteta. Vidio si, koliko nad njim strepi... (*Polazeći.*) Hoćeš li da vam večeru pošaljem...

EKREMBEG (*mrko*): Neću. Jedem svoje džigerice i svoju utrobu, to mi je hrana. I još sam, eto, živ! Još se nisam do kraja izjeo...

KADUNA: Sve će to proći, i sutra, kad se probudite, nećete se više ni sjećati što je među vama bilo. Sve će vam biti kao san.

EKREMBEG: Da Bog da, majko...!

KADUNA: Ja vam kažem. A sad idem klanjati, pa onda u dušek. Večeras ću barem mirno spavati.

6. PRIZOR
(EKREMBEG I LEBIBA)

EKREMBEG (*pusti kapke na stepenicama i zaključa ih, a onda otvori prozore iza mušebaka da udahne svježega zraka.*)

LEBIBA (*izade iz sobe*): Nešto si me zvao.

EKREMBEG: Jesam.

LEBIBA: Evo došla sam... (*Pauza.*) Dijete je zaspalo. Prekrstilo ručice na prsima, a na ustašcima mu ostao smiješak još od prije...

EKREMBEG: Opet dijete! Ti baš kao da si se zaklela da me s njime bez prestanka dražiš...

LEBIBA: Pa zar ti ne smijem o njemu govoriti. Ja zaista nisam znala... Trebaš li štogod!

EKREMBEG: Trebam tebe. Zar ti ne vidiš šta ja hoću od tebe? (*Uzme je za ruku i zgrozi se.*) Uh, kako si hladna! Kao da si od leda. A ipak toliko žudim da te privijem uza se i da te rastopim na ovom ludom raspaljenom srcu.

LEBIBA: Umiri se, Ekrembeg! Da ti možeš raspolovit svoje srce, kao što bih ga ja raspolovila, sve bi drugačije bilo... Ali ja sam malo prije vidila u tvojim očima nešto strašno, nešto od čega mi je cijela duša pretrnula... Ti si zamrzio svoj vlastiti porod. (*Pauza.*) Ja priznajem, ti si moj gospodar, a ja sam tvoja žena. Vlastan si, možeš sa mnom raspolagati kako te je volja. Ali daj mi da budem i majka. Raspolovi svoje pravo i pusti me da probdijem neko vrijeme uza svoje dijete, dok sasvim ne ozdravi. A onda je druga polovica sasvim tvoja...

EKREMBEG: Da te raspolovim? Zar danas, poslije tolikih muka što sam ih proživio, da te prepustim nekome drugome? Pa ko mi te može oteti i ko mi te smije oteti? Eto pogledaj u te pendžere, zidove i kapije, sve je zaključano, sve je zatrpano drvljem i kamenjem da ni sunčev tračak ne dopre do tebe, da budeš samo moja, da samo ja uživam tvoju ljepotu i da samo za me živiš. Zar ne vidiš da mrzim svom snagom svoje krvi svaku tvoju misao i svaku tvoju želju, koja bi te od mene otela. I nisam ja tvoj gospodar, to je laž, ja sam tvoj rob, tvoj sluga! I sve ono što ti hoćeš, to od mene biva! Ti si htjela da ja zamrzim svoju rođenu djecu, i ja sam zamrzio...

LEBIBA: Ne, ne, ne! To nije istina! To ja nisam htjela.

EKREMBEG: Jesi! To si htjela za cijelo ovo vrijeme, dok si sa mnom pandžu lomila, dok si me grizla, dražila i dok si me, eto, u zvijer pretvorila, pa to hoćeš i sada, kad tražiš od mene da te njemu prepustim, da te raspolovim. Ne. Toga više nema, dok sam ja tvoj gospodar! Jedno sam otpremio iz kuće, a drugo ću zadaviti, ovim ću ga prstima zagušiti, ako mi te bude otimalo...

LEBIBA: Ne, ne, ne! Ne govori to! Ja to ne mogu slušati! Krv se u meni smrzava. Kosa mi raste... Srce mi prestaje kucati... Ja sam majka! Ja sam majka!

EKREMBEG: Ne, ne, ne! Ne, Lebiba! Ti nisi majka, ti si žena! Tvoje je tijelo puno krvi, puno snage, tvoji su bokovi čvrsti kao gvožđe! Ti si kremen, ti si čelik... A majka je nešto blijedo, nešto mlitavo, bez vatre i bez snage! Ja sam vidio danas šta je majka! Dok si plakala za djetetom, bila si malehna, sitna, kao zrno od pšenice, a kad si se borila sa mnom za svoju čast i za svoj ponos, gorila si kao lavica, kao barut, kao ekrazit... Da, da, da! To si ti! To sam ja! I to smo mi svi! Siloviti, snažni i ponosni! Zato sam ja poludio za tobom, zato sam ja spreman i klati i ubijati i daviti radi tebe...

LEBIBA (*krikne*): Ekrembeg! Osvijesti se! Ti si u bunilu! Dok sam se ja klala s tobom, nisam bila ovo što sam sada, bila sam živina, uzbješnjela neman, a sad nisam više, sad sam se preobrazila... Promijeni se i ti, budi čovjek, budi otac...

EKREMBEG: Sad ne mogu ništa drugo postati, sad sam samo muškarac, nadražen i razjaren muškarac. Pred očima mi se smračilo! Ništa ne vidim. Znam samo još to da si moja i da te nikome drugome ne dam! Pa ni rođenome djetetu...!

LEBIBA: Ekrembeg! Ti nisi taki, ti, si bolji...

EKREMBEG: Ja nisam bolji! Ja postajem svaki čas sve strašniji, sve grozniji. Mijenjam se kao vrijeme. I bjesnim kao vrijeme... I ako ovako dulje potraje, raspašću se od zla... oči će mi iscuriti... Čitava mi se ponutrica pretvorila u plamen i dim, hoće da me raznese... (*Umolnim tihim glasom.*) Je l' de, Lebiba? Ti se nećeš više opirati. Ti ćeš biti moja. Tvoje su kose još nepomršene, a njedra još nedotaknuta. Daj mi da duboko u njih zaronim prste, da ti se srca dotaknem, da ti dušu napipam... Ničije te oko nije gledalo osim moga, ničija te se ruka nije dotakla, osim moje. Četiri sam godine čeznuo za tobom. Sve sam žene i sve gri-

jehe zamrzio i odgurnuo, i ako sam koju zavolio, bilo je to radi tebe, sjetio sam se na tvoju ljepotu, i na slast koju sam s tobom očutio, tebe sam u njoj ljubio, tebe, jer ja i ne bih mogao nikoga više voliti do tebe... Hodi, dođi, sve mi tijelo gori za tobom... Lebiba... (*Traži je rukama.*)

LEBIBA (preda mu se mrtvo u naručaj): Evo, kad ne može drugačije, ja popuštam. Sili više ne mogu, odoliti. Evo, uzmi me. (*Pauza.*) (*U sobi se očuje jedva zamjetljiv dječiji plač.*) Muči me! Grizi me! Izlomi me! Radi što god hoćeš, u tvojoj sam vlasti. Ja nemam više ni svoje volje ni svojih želja, bez duše, bez srca, bez same sebe postala sam stvar, a ti si mi vlasnik. Sve sam te do sada ljubila, a sad ti se eto predajem, bez ikakvog osjećaja, kao na prodaju.

EKREMBEG: Oh kako si lijepa, Lebiba! Sva si lijepa: i tu... i tu... i tu... Skapao sam za tobom! Cijele sam noći i čitave dane samo o tebi mislio i o tebi govorio. I sad si opet moja! Daj, progovori! Ujedi me do krvi, da me zaboli, da osjetim da to nije laž, da je to istina... da ja to ne sanjam...

LEBIBA (*poljubi ga bez čuvstva*): Evo, istina je! Sve je istina! (*Pauza. Dječiji glas Majka-a-a-a!*)

EKREMBEG: Tako, tako! Hoću da postaneš ja... da te u se upijem... i da budem dvostruk, dvaput veći i dvaput jači... Tako... sve dublje toneš u me... utapaš se... Osjećaš li kako te nestaje, kako te moje tijelo srče i guta i pije... Tako, vidiš... Sad smo jedno, sad smo nerazdruživi! Ti moja, a ja tvoj! A sad ćemo ovako sjedinjeni i zagrljeni... onamo... u postelju...

LEBIBA (*kao omamljena vrisne*): Ekreme! (*Opet zagrljaj. Pauza. Dječiji glas Majka-a-a!*)

LEBIBA (*trgne se*): Čekaj...! Kao da plače!

EKREMBEG: Nitko ne plače. Hajdemo...

LEBIBA: Čekaj... Čula sam dječiji glas. To je Asim vikao. (*Pauza. Dječiji glas i plač: Majka-a-a!*) Jest to je on. Zar ne čuješ kako plače!

EKREMBEG: Ne iznići mi se! Kako ti je tijelo glatko! Srastao sam se s tobom. Srastao!... i čini mi se da bi mi cijelu utrobu iskinula kad bi se otrgnula od mene. Ne miči se! Srce ćeš mi iščupati.

LEBIBA Pusti! Ja moram dijete pregledati. Bolesno je...

EKREMBEG (*besvjesno*): Šta? Dijete plače? Zar ćeš me ostaviti? Zar ćeš otići od mene? Radi njega? Radi djeteta?

LEBIBA: Pusti me da ga uspavam! Bolesno je.

EKREMBEG: Ne, ne, ne! Neću da te pustim! Ne mogu te pustiti... Šta? Šta si htjela? Dijete uspavati? Čekaj... Ti ostani... A ja... ja ću ga uspavati...!

LEBIBA (*iznenađeno*): Zar ti...? Ekreme, pokajao si se...? Ne mrziš više svoga djeteta...

EKREMBEG (*u bunilu*): Ne! Ne mrzim ga više...

LEBIBA (*obasjana majčinskom radošću*): Kako je to lijepo! Idi...! idi...! I tiho... kao otac... podigni jorgančić, nasmiješi mu se... Pogladi ga po čelu i po kosi... zanjihaj polahko ljuljačku... i vidićeš kako će odmah zaspati... A ti! Tvoje će srce obujmiti očinska radost... i nećeš više ni samoga sebe prepoznati... Vidićeš, kako ćeš se promijeniti. Takog te hoću, takog ću te opet zavoliti i sve će biti oprošteno i zaboravljeno. Idi! Zašto čekaš...? Šta se skanjuješ...? (*Pauza. Dječiji glas Majka-a-a!*)

EKREMBEG (*naglo ulazeći u sobu*): Odmah ću se povratiti...!

LEBIBA (*sama*): Hvala ti, Bože! Sad mi je duša na miru. (*Osluškuje.*) Ništa se ne čuje... ne plače... Sad ga ljulja... škripi bešika... Bože! Hvala ti za tu radost...! (*Izlazi Ekrem kao sablast. Iz njega izbija užas kao iz utvare.*) Šta je? Spava li? Zašto dršćeš? Je li zaspalo...?

EKREMBEG (*u bunilu*): Spava... Neće se više probuditi...

LEBIBA: A ti, što si takav? Je li se štogod dogodilo?

EKREMBEG: Ništa. Šta bi se dogodilo...?

LEBIBA: Možda te boli duša... što si ga do sada mrzio? Kajanje...? Srce ti se steže...?

EKREMBEG: Da, da, da! Previše je... previše... I ja sam čovjek... Glava me boli. Hoće mozak da mi prsne. Tu, kao da me obruč steže!

LEBIBA: Hodi ovamo na sećiju! Tako! Spusti se tu na šilte... Sav si slomljen, jadniče! Mnogo si pretrpio. Ali to će proći! Nasloni se na moje rame. Čuješ li kako mi srce lupa. To je od prevelike radosti, što si se izmirio s djetetom...

EKREMBEG (*umobolno*): Lebiba! Treba mi utjehe. Govori mi samo tiho, blago... mekahno... Nemoj se ni maknuti, ostani tako! Nemoj ni da bi imalo uzviknula... čini mi se da ću poludi-ti... Hoću da mi prostruji tvoj glas kroz dušu, kao majčino mli-jeko... Ti imaš tako topao glas... Govori, Lebiba... Uspavaj me svojim glasom. Hoću da zaboravim...

LEBIBA (*tepa mu i gladi ga po kosi*): Bijedniče moj! Kako ti je teško...! Čelo ti gori kao na vatri...! Proće to... Sve će to proći kao mutna voda. Ne brini se ti, dok sam ja uza te... Jest, to sam ja, tvoja Lebiba. To je moja ruka... I kose su moje... Kako si ti dobar. Izmučio si se jadniče, do polusmrti izmučio... Umiri se, srećo moja... zaklopi oči i spavaj... usni... zaboravi sve. Polahko... Gospodaru moj... Zar me više ne prepoznaješ? Muči li te još uvijek? Ništa te više ne boli? Je l' de, da te ne boli?

EKREMBEG (*kao preobražen*): Šta se to zbiva sa mnom, Lebiba? Ja osjećam u duši nešto slatko, ugodno, kao da mi nečija ruka srce miluje i dušu tetoši, kao da slušam nekakvu pjesmu koju nitko dosada nije slušao... Sav sam lagahan... spao je s mene sav teret... Sad mi je tako, kao da sam ispao iz ptičjeg krila... Šta smo mi to radili, Lebiba? Jesmo li se Bogu molili?

LEBIBA: Jesmo, gospodaru! I sad nam je lakše. Sad smo bolji...

EKREMBEG (*bolno*): Ne, ne, ne! Ti ne govoriš istine! Tu, u grudima... tu mi nešto kopka, kopka, nešto me grize, nešto me boli... boli... Kamen mi pritište srce, hoće da ga zdrobi... Brdo se navalilo na me. I mozak mi se puši... Kosti mi se raspadaju... i kičma, kao užarena cijev prolazi kroza me i slazi mi niz leđa... Šta je to sa mnom? Gdje sam ja? Jesam li ja kakvo zlo počinio?...

LEBIBA: Umiri se, gospodaru! Ti nisi ništa počinio... ti si samo dobro uradio...

EKREMBEG (*kao da doziva događaj u pamet*): Čekaj... čekaj...Najprije si mi glavu položila na svoje rame i onda... i onda si počela govoriti... i riječi su padale na moju dušu kao jutarnja rosa... i teret, što mi je srce pritiskao, polagahno je nestao, izgubio se, i meni je bilo lakše... Ali prije...prije... šta je prije bilo?... Ničega se više ne sjećam. Um mi se zamračio...

LEBIBA: Ne sjećaj se više ničeg što je prošlo. Ono se više neće povratiti...

EKREMBEG: Ali ja moram znati šta je se mnom bilo? Šta se to navalilo na me, pa me steže, davi, guši... Oh, kako je strašno ničega se ne sjećati... Ja ništa više ne shvaćam... Jesam li ja poludio ili sam još pri svijesti...? Zašto sve pilji u me. Kakvi su to milioni očiju. Rešetke... željezna vrata... drveni kapci... kapije... balvani... mandali... Ja sam u ludnici... u špilji, pod zemljom, ili nad zemljom. Gdje sam ja? Aaa... Ja sam zadavio svoje dijete! Eno ga tamo zakopanog u dušeke i jastuke... Ja sam ubojica! Krv mi se pomračila...

LEBIBA (*s grozom*): Šta ti to govoriš...? Ti si dijete... svoje... dijete... moje dijete... Ti si ga - zadavio?

EKREMBEG: Ko si ti? Aaa...? To si ti... moja žena! Radi tebe sam ja to učinio...! Tebe sam htio da otmem! Da, da, da! Sad znam! Sad si moja! Sad mi te više nitko neće uzeti... (*Zgrabi je obječuške. Borba. Čiraci se prevale. Nastane potpuna tmina. Čuje se hroptanje, otimanje krika i vrisak.*)

LEBIBA: Pusti! Zadavićeš me! Ne grizi! Zaklaćeš me!

EKREMBEG: Krvi tvoje da se napijem. Tijela tvoga da se najedem!

LEBIBA: Ubojice! Razbojniče! Dijete si mi zadavio!

Upomoć! Upomoć! (*U donjem boju začuje se strka i glasovi.*)

EKRENBEG (*zatvori joj usta*): Ne viči! Nitko ne smije prije dana ovamo! A onda neka svijet propadne...

LEBIBA: Pusti me! Upomoć!

ZIJAHBEG (*lupa u zaključane kapke*): Hej, šta je to? Otvori!

EKREMBEG (*trgne se*): Ko je to? Žandari?! Ovamo ne smije nitko do jutra!

LEBIBA (*istrgne se*): Pusti me! Gdje je moje dijete, moje dijete? (*Trči prema vratima dječije sobe.*)

EKREMBEG (*za njom*): Lebiba! Ne bježi! Spasi me!Sav ću se raspasti!

ZIJAHBEG (*ponovo lupa*): Kakva je to vika? Hoćeš li otvoriti!

EKREMBEG: Otac? To si ti? To nije nitko drugi? Govori! Ja ne smijem otvoriti.

ZIJAHBEG (*lupa i viče*): Otvori! Hoću da vidim, šta se to radi gore! To, što vi činite, dodijalo bi i Bogu, a kamoli neće meni iznemoglu starcu. Zar čitav Božiji dan galamu slušati, pa onda i u noći nemati mira! Sram vas bilo! Otvori!

EKREMBEG (*sabire se i dolazi k svijesti*): Odmah ću ja otvoriti (*Vadi ključ i otvara kapke.*) Nisam kriv! Nemoj mene samog kriviti... Najprije dobro promisli, a onda osuduj. Evo unidite!

7. PRIZOR
(EKREMBEG, ZIJAHBEG, KADUNA I ESMA)

ZIJAHBEG: Šta je to? Kakav je to mrak? Ništa se ne vidi. Ponesi svijeću! (*Svjetlo.*) Šta je to bilo među vama...?

EKREMBEG: Ubio sam dijete!

ZIJAHBEG (*zaprepašteno*): Ubio dijete?

KADUNA (*vrisne*): Majka mi moja! Kako...?

EKREMBEG: Evo ovako!...

ZIJAHBEG: Nesretniče, šta si uradio!

EKREMBEG (*sa čudnim suludim smijehom*): Šta sam uradio? Ne znam. Ni ja sam ne znam šta sam uradio. Sve mi to izgleda kao nekakva igra, nekakva šala, Božija ili đavolska, ne znam već ko je pravi moj gospodar.

ZIJAHBEG: O, da te zemlja proždre! Grom da te zdrobi! Zar nijesi mogao Boga dozvati u pamet? Zar si dotle pao da se ni njega nisi više mogao sjetiti?

EKREMBEG: Da. Sjetio sam ga se i vidio ga. I njega i đavla, obojicu: Kad sam ulazio unutra, da ga zadavim, čudan sam san usnio... Možda je to i prividenje, možda sam to negdje i čuo ili pročitao, ko bi znao kako se to zbiva u našim dušama. Na jednom obrazu moga sina sjedio je Bog, a na drugom đavo. Oba manja od makova zrna. Đavo je vikao: Ubij! A Bog je vikao: Poljubi! A oba su bila preslaba, da mene nagovore. Ja sam čuo samo hujanje svoje krvi i kucanje svojih damara - i tako sam radio, kako sam u sebi ćutio... Sasvim neovisno, svojoj voljom... A tako se valjda i uvijek radi...

ZIJAHBEG: Bezbožniče! Na Boga si pljunuo...

EKREMBEG: Pljunuo sam na se, a ne na Boga.

KADUNA: Kukavice, zar nejako dijete!?

EKREMBEG: Bilo je i takvih časova, kad je bilo jače i od mene i od čitavoga svijeta. A ja sam ga, eto, u tim časovima i ubio...

8. PRIZOR
(PRIJAŠNJI I LEBIBA)

KADUNA: Lebiba! Je l' istina da je dijete mrtvo?

LEBIBA (*mrtvo*): Istina je. Eno ga leži među jorganima i ne diže se. Uzalud sam ga dozivala.

KADUNA: Kakva je to strahota! Ko je kriv, da je dijete mrtvo.

LEBIBA: Ko je kriv? Ja - njegova majka. Ja sam ga ubila. Zagrela sam u toliki grijeh da je i sama materinska ljubav postala u meni - grijehom. Eto, ko je kriv...

ZIJAHBEG: O prokleti dabogda bili...!

EKREMBEG: Ne kuni, starče! Sve su to prazne riječi... Lebiba, eno sviće dan. Sad će se otvoriti žandarske kasarne i mene neće više biti. Hoćeš li mi oprostiti?

LEBIBA: Bog će ti oprostiti... a ja... ja nemam prava na to. Ko će meni oprostiti...?

ZIJAHBEG (*sinu*): Odlazi! Tvoje mjesto nije više ovdje!

EKREMBEG: Da, da... Idem. Halalite, ako možete... Fala vam i na tome... (*Ode.*) Biće mi lakše, živjeću za oproštenje. (*Tišina.*)

KADUNA (*zaplače*): Sine moj, tugo moja! (*Klone do sećije.*)

LEBIBA: Ne plači, majko! Pogledaj na me, crnu kukavicu, pa ćeš se odmah utješiti. Što sam imala, sve sam izgubila: i djecu i čast, sve, što mi je najmilije bilo. Ljudi Božji, šta ću ja sada? Nikuda nisam pristala... Ubite me, zadavite me! Halal vam bila moja krv! Konjima na repove me privežite! Rastrgajte me! (*Zapadne u grčeve i sruši se do kamerije.*)

ZIJAHBEG (*klone na sećiju*): Je l' to konac svijeta, pa da su se ljudi ovako izopačili? Zar se može čovjek u tako malo vremena pretvoriti u toliku zvijer. Ni četiri godine gotovo nisu prošle,

a sve se tumbe okrenulo... Nigdje mira, ni radosti ni poštenja, nestalo ljubavi, nestalo čuvstva, ostali samo razbojnici, pljačkaši, gulikože i djecoubice... I zašto je sve to tako? Zašto, zašto? Eh da, znadem, znadem: Božija volja. Bog je tako htio i odredio. Drugačije nije moglo ni da bude. Tako je sudeno i tako je pisano...

ZAVJESA

BIJESNO PSETO

DRAMA U ŠEST SLIKA

AKTERI:

PETAR STANIĆ
STAVRO, bogataš
MILADIN, njegov sin
DESA, njegova, tek vjenčana, žena
ČIKA PERO, njezin otac
JELA, njezina mati
JOKSIM, starac
STANA, njegova žena
JOKA, idiotkinja, njihova kći
SIMO GAVRIĆ, momak
PROVODADŽIJKA Reza
PIJANA NOĆNA SJENA

I.
II. > gost
III.

I.
II. > gost
III.

I.
II. > gošća
III.

I.
II. > gošća
III.

GOSTI,
SUSJEDI, SUSJEDE,
DERANI.

Dogada se između dva velika rata.

PRVA SLIKA
1. PRIZOR

Iskrivljeno dvorište, kao da je izrezano iz svijesti uzrujana turbulentna čovjeka. Kuća u pročelju i taraba, oko dvorišta, u kosoj perspektivi, kao da se, sve, nekuda naginje, propada. Uza stepenište žmirka tanak visok - kandelabar. U taj nagnut, gotovo fantastičan prostor, doluta, iz mraka, i hvata se za kandelabar.

PETAR STANIĆ (*gleda u svijet otvorenih očiju i vidi sve izobličeno, unakaženo. Zemlja i noć zbile se u tvrdu masu i zaustavljaju mu korak. Noć je oblačna i vjetrovi huje muklo nad krajinom. Tutnji mukli šum kroz planine. Gase se zvijezde. Sprema se prolom ljudi, oblaka i neba. Petar urla riječi u taj urnebes, kao kletve*): Šta je to? Gdje sam ja? U paklu? U talionici? U rudokopu? Ništa se ne raspoznaje! Eto! (*Klekne.*) Poda mnom je zemlja. (*Polagahno ustaje.*) Rastem iz nje, kao stablo. (*Gleda u visine.*) Nada mnom je nebo: glavom bih ga dotaknuo! Strašno! Izgleda kao oderana životinjska koža, razapeta nad svijetom, da se suši! Čija je to koža? Božja, ili vražja! (*Penje se na uzvisinu po stepenicama.*) O, Gospode, Bože moj! Jesu li to tebe razapeli nad svijetom!? Bog je pribijen nad mojom glavom! Umorili su Boga! Od njegove krvi slijeva se potop na zemlju! Ja plivam po Božjoj krvi! Zvijezde su grude usirene krvi! Oblaci su rastvorene rane!... Jao! Nebo se spušta na zemlju! Omata me u svoj krvavi ogrtač! (*Krikne i sruši se do podnožja kandelabra.*) Ah! Prokleti život! Prokleta noć! Stisli su me u svoje gvozdene ralje i žvaću me, kao udav svoju žrtvu! Niz laloke mu se toči moja krv, crna kao katran! (*Uznemireno.*) Kuda? Kamo? Sve se ruši u svemirsku prazninu! Ah! Hoću naprijed! Hoću napolje odavde! Hoću kopna da se dohvatim! Gdje je moj nožić! (*Vadi nožić iz sare.*) Evo ga! Tu je! Rasporit ću sluzavi plašt i iskočiti iz krvave, zagušljive vreće! Na suho! Na kopno! Na zemlju! (*Pipa po*

zemlji.) Tu je ona!... (*Ljubi zemlju.*) Draga, lijepa, umiljata zemljа... (*Ustaje i stavlja nožić natrag u saru.*) Sad je dobro! Sad sve vidim. Sad sam opet slobodan... (*Razgleda oko sebe.*) Čija je ovo kuća? Moja? Ne, ne! To je leglo škorpiona! Ako padnem među njih, ubost će me repom... Oprezno samo... šuljati se treba... šuljati... (*Iz vrata, na gornjim stepenicama, izlazi stari JOKSIM, s praznim demižonom u rukama.*)

2. PRIZOR
(JOKSIM I PETAR)

JOKSIM: Ko je to?

PETAR: Ja.

JOKSIM: Oh Bože!

PETAR: Ne boj se! Neću ti ništa! ..

JOKSIM: Otkuda taj glas?...

PETAR: Nisi ga zaboravio?

JOKSIM: Ne mogu da vjerujem...

PETAR: Ti si Joksim. Moj poočim. Tvoja žena Stana, moja pomajka, našla me je, prije dvadeset i sedam godina pred crkvom, zamotanog u novine, kao komadić kruha i odnijela me kući... Ja sam Petar Stanić! Tvoj posinak!...

JOKSIM: Petar! Sanjam li ja to, ili me sablasti progone?

PETAR: Bojiš me se? Uzmičeš pred mojim glasom? Možda imaš pravo! Od maloga štenceta, naraslo je bijesno pseto, divlji kurjak, spreman da zaskoči na sve što ga progoni!... Osim tebe... (*Zagrli Joksima.*) Moj najdraži starče!

JOKSIM: Ma jest! Ti si to! Petre! Dijete! Sine moj! (*Zagrli Petra i onda mu se zagleda u lice.*) Pa kakav si to postao, sine moj...

PETAR: Život me je učinio takvim...

JOKSIM: Kazali su da si mrtav...

PETAR: Ko je to kazao?...

JOKSIM (*sustežući se*): Pa on... gazda Stavro... Gospodar ove kuće... On je prvi pronio...

PETAR: On! Ne znam zašto... Ali nije mnogo pogrešio. U talionici željeza u Belgiji, gdje sam tri godine radio kod najužarenijega kazana da privrijedim sebi za ženidbu s onom koja mi je dala riječ na polasku...

JOKSIM: Desa... tvoja bivša zaručnica...

PETAR: I sadašnja zaručnica, starče... i uskoro žena moja... (*Nastavlja dalje staru misao.*) Tamo, u toj stranoj zemlji, na radu...

JOKSIM: Znam... čuli smo... Kotač od mašine te je prignječio...

PETAR: I ostavio me, ipak, na životu, s dobrom odštetom od tvornice, s džepom, punim novaca, da započnem, s mojom Desom, novi život, starče!

JOKSIM (*s prizvukom gorčine*): Novi život, Petre...

PETAR: Što? Zar se novi život, ovdje, ne može više započeti?... Zar se je što izmijenilo ovdje, starče?...

JOKSIM: (*s uzdahom*): Ah, moj Petre!...

PETAR: (*gleda ga*): Kao da me sažaljevaš?...

JOKSIM: Tvoje muke su mi pred očima...

PETAR: One koje sam pretrpio...

JOKSIM: I one koje te još čekaju...

PETAR: Poočime! Ti mi tajiš nešto! Zar se kakvo zlo desilo Stani, mojoj pomajci? Ili Joki, mojoj posestrimi, jadnoj idiotkinji?... Ili tebi? Ili, možda, nekome drugome?... Šta je? Zašto ne govoriš?...

JOKSIM: Moraš biti hrabar, Petre...

PETAR: Reci šta je! Ne muči me više!...

JOKSIM: Desa je...

PETAR: Možda mrtva?!...

JOKSIM: Jest... ali samo za te...

PETAR: Šta to znači? Gdje je ona?

JOKSIM: U ovoj kući...

PETAR: Kako? Odakle?... To nije njezina kuća...

JOKSIM: Sada jest. I sam Bog me je poslao preda te, da ti javim tu vijest i pripremim te na najgori čas...

PETAR: Kako? Ne razumijem to... Ovo je kuća Stavre, bogataša. Onoga koji je pronio - kažeš - glas da sam ja mrtav! Šta radi ona ovdje? I šta ti, ne znam, opet, radiš u ovoj kući?

JOKSIM: Osiromašio sam, Petre, poslije tvoga odlaska. Dvoje iznemoglih i starih ljudi, tvoja pomajka i ja, a u kući Joka suludo djevojče, nije nam preostalo ništa drugo...

PETAR: Nego da služite ovdje... Ne, neće to tako ostati!... Još večeras ćete, zajedno sa mnom, svojoj kući...

JOKSIM: Dobro je... mi ćemo poći s tobom, ali ona...

PETAR: Moja Desa... ?

JOKSIM: Ona će ostati ovdje...

PETAR: Ti me plašiš, starče...

JOKSIM: Ne ljuti se, Petre!... Saslušaj me do kraja!... Odmah, poslije tvoga odlaska, nije prošla ni godina dana, a tvoja se Desa...

PETAR: Što?

JOKSIM: Zaručila u ovoj kući...

PETAR: Zaručila?... Ti se šališ sa mnom...

JOKSIM: Ej, kad bi to bila samo šala!...

PETAR: Moja Desa se zaručila?! Ovdje? U ovoj kući? S kime? S njezinim gazdom! Stavrom?! Starim prepredenjakom?

JOKSIM: Ne, već s njegovim sinom Miladinom...

PETAR: S onim razmaženim ljepotanom, koji se sa mnom u djetinstvu, tukao?...

JOKSIM: S njime, Petre...

PETAR: Je li se vjenčala ?!...

JOKSIM: I vjenčala se, danas, za njega... Evo, sad idem po vino u podrum, da proslave vjenčanje.

PETAR (*tupo bulji*): Vjenčana je! Ni poručila mi nije...

JOKSIM: A gdje? Kako? Kad si mrtav bio za nju!...

PETAR (*skrši se na tle*): Au, Gospode! Zar si zato stvorio čovjeka da mu priredíš ovakove muke sada!...

JOKSIM: Nemoj da se žalostiš! Možda je tako bolje za te... I ko zna da li bi, uistinu, bio sretan s njome... Nitko to ne zna, Petre...

PETAR: Zar sam se zato borio u tudem svijetu, u ognju, vodi i blatu, i izlagao svoj život za nju, da doživim ovoliku propast od nje, od zaklete svoje vjerenice...

JOKSIM: Da to je bila vrijedna, zar bi ti to učinila?! Gospodska ćud se pojavila u njoj! Bogatstvo joj zapelo za oko i postalo joj vrednije i od tvoga rada, i od tvoga žrtvovanja...

PETAR (*skoči*): Ne! Ja to ne vjerujem! Nju su doveli ovamo na prevaru... Ona nije svojom voljom došla...

JOKSIM: Došla je, Petre...

PETAR (*još ne vjerujući*): I zakletvu koju mi je dala na polasku - pogazila?!...

JOKSIM: Ah, njezina zakletva!... Što ona znači za nju ako joj drugi više obećava!...

PETAR (*s nepodnošljivim bolom*): Lažeš, Joksime! Desa nije takva.

JOKSIM: A ako je postala takvom... Čovjek se mijenja, kao i vrijeme... svaki čas je drugačije...

PETAR: Onda prokletstvo na njezinu dušu! I njezino djelo! Osveta i svi bjesovi ovoga svijeta na nju!...

JOKSIM: Ne, Petre, ne! Pregori! Život je takav! On nosi i zlo i dobro sa sobom! A zlu se treba uklanjati, da ostane samo dobro pred nama...

PETAR: Dobro... Od prvoga dana, kad me je našla tvoja žena pred crkvom, kao grudu smeća, i od polomljenih rebara u talionici željeza u Belgiji, pa do ovog trena, kad me ljubav iznevjerila, moj je život zlo! Zlo, iz samoga pakla izniklo, da - sve što je zlo - ponovno baci u pakao!...

JOKSIM (*uplašeno*): Petre!...

PETAR: Tako je! Jer dobro ne posvećuje zlo, a zlo osvećuje zlo!

JOKSIM (*očajnim uzvicima*): Nije tako, Petre! Nije tako!...

PETAR: Tako je! Ja živjeti neću ako te ne osvetim! Moje patnje, moja krv, moja vjera u ljubav, u sreću, u čovjeka vape za odmazdom! I u mojoj nesreći neka se utope sve sreće onih koji su me odgurnuli u propast!...

JOKSIM (*sve jače*): Petre! Zaklinjem to svim što ti je sveto, tvojom srećom, tvojom ljubavi i životom, okani se zla! Ne pomišljaj na osvetu! Ja znam, razumijem. To što su ti učinili, nije dobro, to je zlo! Ali osveta je strašnija od svih drugih zala! Na svijetu nema ništa gore od osvete! I plač i suze bolje su od osvete! U osveti je nasilje! A u nasilju i vlastita propast! Ne, Petre! Ne pomišljaj na nasilje! Okani se osvete! Zaklinjem te tvojom pomajkom koja ti je ime dala i život sačuvala! Tim imenom te zaklinjem! Zaboravi na zlo! I misli na dobro! Ti si još mlad! Još si čvrst i jak! Još možeš sebi novi život potražiti, novu sreću pronaći! Poslušaj me, Petre, i vrati se dobar nama, svojoj majci, meni, svome poočimu, kao i ocu, i njoj, posestrimi, slabounmoj Joki, koja će ti se, u svom nedužnom ludilu, ponajviše radovati...

PETAR (*nešto smirenije*): Znadem, Joksime. Vjerujem ti. Ali ja nisam puzavo štene koje liže čizme svome gospodaru kad ga nogom odgurne! Ne, Joksime, ono što je moje, zakleto moje, nitko mi neće oteti! I što je moja ljubav silnija, to će i moja mržnja biti krvavija! Ili ću učiniti svoju Desu svojom, ili će u mojoj propasti biti i njihova propast!...

(*Iz kuće izlazi Stavro.*)

3. PRIZOR
(STAVRO, JOKSIM, PETAR)

STAVRO (*odozgor sa stepenica*): E, Joksime! Gdje je to vino! Joksime!

JOKSIM: Gazda Stavro! (*Uzme demižon.*) Odmah, odmah, gospodaru! (*Petru.*) Petre! Zaklinjem te! Skloni mu se s puta!...

PETAR: Ne, baš hoću da se sretnem s njime...

STAVRO (*uzima Joksimu demižon iz ruke*): Prazan? Šta! Još nisi bio u podrumu...

JOKSIM (*smeteno*): Ne znam kako: ključeve sam od podruma zaturio...

STAVRO: Onda se kupi gore u sobu! I pazi na onu svoju ludu kćer, da mi torte ne požderе!

JOKSIM: Razumijem, gospodaru... (*Petru tiho.*) Poslušaj me!...

PETAR: Idi!...

STAVRO (*za Joksimom*): I reci mojima, gore, da sam ja sam pošao po vino...

JOKSIM (*odozgor sa stepeništa*): Razumijem... (*Ode.*)

4. PRIZOR
(STAVRO, PETAR)

STAVRO: (*zveckajući ključevima polazi, s demižonom, prema donjim, podrumskim stepenicama i naiđe na Petra*): Ko je to?

PETAR: Dobar veče!...

STAVRO: Ti! Petar Stanić! Odakle ti, Petre?!

PETAR: Kako vidiš, nisam poginuo. Uskrsnuo sam.

STAVRO: Znam.

PETAR: Odakle znadeš?

STAVRO: Čuo sam tvoj razgovor sa Joksimom. Zato sam i došao dolje. Šta tražiš ti u mome dvorištu, u ovo doba noći?

PETAR: Došao sam da ti čestitam...

STAVRO: Na čemu?

PETAR: Oženio si sina mojom djevojkom, pa na takvoj slavi, treba i ja da se proveselim...

STAVRO: Kojim pravom?! Nitko te nije zvao...

PETAR: Zaboravili ste na me, ali ja sam, eto, i nepozvan došao...

STAVRO: Nepozvanu gostu nema mjesta na veselju...

PETAR: Nemoj, gazda Stavro! Nije ljudski otjerati gosta sa kućnoga praga...

STAVRO: Jest, kad dolazi s pritajenim namjerama!...

PETAR: Grabežljivče!... Oteo si mi djevojku. Od srca si je moga otkinuo i sinu je svome poklonio! Krvi si mi, ispod grla, utočio i sinu dao da je ispije!...

STAVRO (*sumnjičavo*): Kamo ti to smjeraš!...

PETAR (*mirno*): Tražim svoje pravo...

STAVRO (*otežući*): Koje pravo misliš...

PETAR (*prodere se*): Ona je moja!...

STAVRO: Čekaj, stani! Ne viči! Goste ćeš mi uzbuniti. Ako ima što da mi kažeš, dodi sutra, u dućan. Tamo ćemo se nagoditi...

PETAR: Tu nema nagađanja, gazda Stavro! Desa je moja, ili tvoga sina! O tome valja večeras odlučiti...

STAVRO (*uzvrti se nevoljko*): Kad je tako... dobro... evo, ja ću ti to odmah sada dati, pa neka te davo nosi! Ali ovo je prvo i posljednje! Ne dam više pare ni dinara! Evo! Uzmi!...

PETAR (*držeći novac u ruci*): Šta je ovo?

STAVRO: Novac. Tvoj novac. Radi s njime što god hoćeš: pij, rasipaj, u vodu ga baci! Tvoj je! Ali meni, pred kuću ne dolazi više!

PETAR (*sa zgražanjem*): Gade! Zar ti misliš da bih ja, za tvoj prljavi novac, prodao svoju ljubav, svoga boga! Ona je moj raspet Gospod, i ja ne znam drugog boga osim nje! Ja kad ljubim, ja vjerujem! Shvaćaš li ti to, gade!...

STAVRO (*prasne u smijeh*): Hahaha! A ko si ti, momče, da ona tebi žrtvuje svoju mladost i svoju ljepotu. Nekakva bjelosvjetska protuha što noću obilazi tude pragove i ucjenjuje poštene građane! I ona da se veže uz takvu propalicu! Hahaha! Pa da se čovjek od srca ne nasmije!

PETAR: Ne smij se, gade! Ne sipaj ulja na vatru, već razumij. Otkloni zlo dok još ima vremena...

STAVRO (*blaže*): Petre, sinko, ne navaljuj toliko! Ne sramoti mi kućnoga praga! Ovo je kao i tvoja kuća. Ovdje živi tvoja pomajka, Joksimova žena, Stana. Ona voli tebe više nego moga Miladina. Pa nemoj nju da brukaš! U mene je, gore, kuća puna svijeta: pola mjesta, čitavo mjesto! A ja sam trgovac! Bog mi je svjedokom da pošteno mislim.

PETAR (*pročitao ga je*): Gore glavu, ništarijo, pa ruku na prsa i viči: jesam, lopov sam, proglasio sam čovjeka mrtvim da mu mogu oteti i posljednje što je još imao, zakletvu ljubljene djevojke. Posljednju riječ njezinu! To viči ako si pošten i ako pošteno misliš...

STAVRO: Ja ne znam što hoćeš ti zapravo ovdje?

PETAR: Hoću Desu da mi vratite!

STAVRO: Vjenčanu ženu?!...

PETAR: Meni je riječ dala!...

STAVRO: A Miladinu se, u crkvi, zaklela!...

PETAR: Na prevaru, protiv svoje volje!...

STAVRO: Nije protiv svoje volje!...

PETAR: Nije?! Zar nije?!

STAVRO: Da te voljela, zar bi je itko prisilio na to?

PETAR: Zar je to moguće? Zar se ni crkvom nije obzirala i očima pitala za koga...

STAVRO: Vesela je bila, vesela...

PETAR: Vesela?!

STAVRO: Smijala se čitav dan!...

PETAR: Au, Gospode, ni požalila me nije...

STAVRO (*zlurado*): A! Sad se kvrčiš! Sad jaučeš! A maloprije si grdio, prijetio! Eto ti tvoje sile i snage!...

PETAR (*skoči*): Lažeš, gade! To nije istina!

STAVRO: Istina je! Zašto da ti lažem!...

PETAR: Ti mene mrziš...

STAVRO: Ni ti mene ne voliš!...

PETAR: Otvori mi vrata!...

STAVRO: Šta hoćeš?

PETAR: Hoću da čujem istinu od nje! Tebi ne vjerujem! Neka mi ona kaže!...

STAVRO: Hoćeš svoju vlastitu sramotu i ruglo!

PETAR: Ko se smije narugati meni?!

STAVRO: Ona!

PETAR: Desa?!

STAVRO: Stajat će pokraj svoga muža i čuditi se tvojoj nevjerici!... I smijati se tvojoj lakovjernosti!... Razumiješ li? A sada hajde, vrata su ti otvorena... (*Otvara kućna vrata.*) Hajde! Što stojiš! Prolaz je slobodan!

PETAR (*krzmajući*): Ne... neću sada... Poslije... Poslije... Ima vremena... (*Odjuri u mrak.*)

STAVRO (*pobjedonosno*): Pobjegao je!... Pobjegao!... Hahahaha!... Miladine! Deso! Čika Pero! Prija Jelo! Ovamo vas! Ovamo...

5. PRIZOR
(STANA, JOKSIM, JOKA, STAVRO)

STANA (*izvodi Joku za ruku*): A! gospodaru... tu si ti... A ja tebe po svoj kući tražila da mi dadeš vina za goste... Gosti traže vina... Ova moja, ludica, penjala se i na tavan...

JOKA: Ja tražila... Hhhh... gospodara... tražila...

STAVRO: Evo ti ključevi od podruma i demižon, pa donesi vina... (*Joksimu*) A ti... odvedi tu budalu od mene!... (*Stana odlazi u podrum.*)

JOKSIM: Razumijem, gospodaru... (*Uzima Joku za ruku.*) Hajdemo, kćeri, hajdemo!... (*Odlazeći u kuću.*) A!, evo i mladenaca!... (*Izlaze Miladin i Desa.*)

6. PRIZOR
(MILADIN, DESA, STAVRO)

MILADIN: Tata! Gdje si zaboga!...

DESA (*pritrči Stavri*): Tata! Dragi tata!...

STAVRO: A! Djeco moja! Zaljubljena ptičadi moja! Ovamo vas! Ovamo meni, na grud moju!...

MILADIN (*grli oca*): Tata moj...

DESA (*isto*): Tato!... Dobri tato naš!...

STAVRO (*razdragano*): Kad ljeto prode, i jesen se zažuti, napravit ću vam kuću na brijegu, pa neka bude na pomolu čitavome svijetu! Nek svi vide koliko vas otac cijeni!...

MILADIN: Hvala, tato...

DESA: I od mene ti hvala, oče...

STAVRO: A gdje su moji prijatelji? Gdje je Čika Pero? Prija Jela?...

MILADIN: Čekaju, gore, na te...

DESA: Da narediš pjesmu sviračima...

STAVRO (*živo*): Kakvu pjesmu, djeco! Kolo, kolo ćemo mi gore okrenuti! Ovo je, danas, moj dan! (*Ode.*)

7. PRIZOR
(MILADIN, DESA)

DESA: Otac je danas neobično veseo!...

MILADIN (*zloslutno*): To ne sluti na dobro...

DESA: Zašto to misliš...

MILADIN: Poznam ja svoga oca... Kad mu na licu najviše sunca sja, onda mu se najveći mrak u duši krije...

DESA: Opet si postao mračan...

MILADIN: Ne znam šta mi je, ali... neka mi se neugodna misao vuče mozgom, kao mračna nit, provlači se kroz kosti i gmiže po srži, poput mrava... Čini mi se da se sama sebe plašim...

DESA: To su samo nesuvisle slutnje... Umoran si, valjda... Čitav dan smo proveli u omaglici, ko u kakvom polusnu... Nemoj misliti na to... Pusti svijet oko sebe! Gledaj gore, u visine... Čim ugledaš nebo iznad glave, sve na zemlji postaje ti neznatno i sitno... Gledaj gore koliko je naših zvijezda!... I sve su sjajne!... I sve nas gledaju, kao ljudske oči, pune sreće i istinskog zanosa... I brojne su... ne mogu se prebrojati... (*Broji, kao u snu.*) Jedna... dvije... Eno... jedna se ugasi... obori se s neba... kao zlatna jabuka sa visokog stabla...

MILADIN (*zloslutno*): Kad padaju zvijezde, kažu da to znači smrt...

DESA: To je bajka... bablji glas...

MILADIN (*nuklije*): To je tajna pred kojom se zadršće...

DESA (*pozorno ga sluša*): Tvoj glas je tih i dalek, kao da s onoga svijeta dolazi... Ljubiš li me, dragi moj...

MILADIN: Kao sam sebe!... A ti mene?...

DESA: Više nego sebe...

MILADIN: A Petar...

DESA: Zašto si ga spomenuo?...

MILADIN: Jer govore da je živ...

DESA: Pa šta onda?...

MILADIN: Dala si mu svoju riječ...

DESA: Dala sam očajniku utjehu... Jadni Petar nema ništa više na svijetu, osim te moje jedine riječi... Pa zar nije bilo vrijedno utješiti očajnika. .

MILADIN: Deso! Deso!... Ja se bojim očajnika! Oni su kao utopljenici, koji dave svoga spasitelja.

DESA: Ćuti!... Ne govori tako... Čekat će nas gore naši... Hajdemo...

MILADIN: Imaš pravo... Hajdemo... (*Polaze.*)

DESA (*na ulazu*): Vjeruješ li mi, Miladine?...

MILADIN (*gleda je dugo*): Vjerujem, Deso!...

DESA (*isto*): To je dosta da zaboravimo Petra...

8. PRIZOR
(PETAR, SAM)

PETAR (*dotrči iz mraka*): Vidio sam ih! Vidio! Ljubili su se, grlili... Ostavljen sam! Osramoćen! Izigran!... Bačen, kao pseto, pokraj druma!... Oh, vi gore!...

(*Čuje se vesela muzika razigranog kola.*) Slavite slavlje! Igrajte kolo! Razigrajte vitku zmijurinu što obvija čitav svijet! Naslađujte se tudim bolom! I mukama mojim. Ovoga, dolje pod nogama vašim! Ali svirkom i slavljem ne zatomiste svoj strah od njega! Tu je on! Tu je vaš strah! Stanić Petar! Petar Stanić on se zove!... (*Pojuri naprijed.*)

9. PRIZOR
(STANA I PETAR)

STANA (*zakrči mu put*): Petre...

PETAR: Ne prilazi mi! Mrak mi je pred očima! Nikoga više ne vidim...

STANA: Vidi mene! Ja sam ovo... Stana...: Tvoja pomajka!...

PETAR: Šta hoćeš od mene, pomajko moja?...

STANA: Hoću da te vidim... da govorim s tobom... Da ti oči otvorim...

PETAR: Neću da me žališ!...

STANA: Znam. Ljudsko sažaljenje te vrijeđa... Ali moje je sažaljenje kao suza u tvojim očima, kao mir u tvojoj duši! Ono bol na rani liječi...

PETAR (*obujmi je i zajeca*): Majko moja, majčice!...

STANA (*spušta se s njim na stepenicu, držeći mu glavu na srcu*): Plači, Petre, plači, dijete moje! Tvoj plač čisti dušu od lurdavih misli... Tvoje suze peru srce od nečiste krvi... istiskuju zlo iz duše... ostavljaju mjesta dobru da se u nju useli... Plači, sine, plači dobro moje!...

PETAR: Majko, majko!... Da ti znadeš šta su meni učinili...

STANA: Znadem, sine... zlo su ti uradili... Ali zlo je na svijetu, sine, da se dobro bolje vidi... kako bi ga ljudi drugačije prepoznali...

PETAR: Zli su ljudi... nema dobrih, majko...

STANA: Ima, sine, i sam znadeš da ih ima... Vidiš, ja, po pravu, nisam tebi ništa, ni moj muž ti nije ništa, ni moja jadna kćerka ti nije ništa. Pa ipak me zoveš majkom i Joksima ocem i Joku svojom sestricom...

PETAR: I više ste mi od toga... više i od oca i od matere...

STANA: Eto vidiš da su ljudi dobri...

PETAR: Kad bi bili svi kao što ste vi...

STANA: Bit će, sine, bit će...

PETAR: Kada, majko...

STANA: Kad nestane zla na svijetu... (*Privije mu se.*) Ovako, kao što ga je nestalo sad u tvojoj duši... Sad si opet dobar kao što si uvijek bio. Dobar, mali dječak, koga su išibali, malo prije... i da nije plača, i da nije suza u očima, on bi pio ljudsku krv i činio svako zlo. (*Smiješi mu se.*) A ti, evo, zaplićeš svoje prste u moje sijede kose i smiješiš se na me, kao dijete na igračku... Sad možemo poći...

PETAR: Kuda, majko...

STANA: Gore k njima, sine... Neka vide da si bolji od njih.

PETAR: K njima, majko...

STANA: Neka vide da je tvoja duša očišćena i da u njoj samo dobro caruje... Hajdemo, sine!...

PETAR: Hajde, majko!... (*Na vratima.*) Utješiteljice moja! Slava Gospodu koji te je stvorio!...

ZAVJESA

DRUGA SLIKA

Soba u istoj karakternoj konstrukciji kao i dvorište. Sve se nagnulo nekuda u bezdan i nalikuje na ogromnu zgnječenu šibicu. U pročelju vrata, u kosoj pačetvorini. Lijevo isto takva vode u nutrinu kuće. Desno, dva otvorena prozora, po dužini čitavoga zida, isto u okviru kose pačetvorine. Na stropu dva željezna lustera u obliku alegoričnih zvijeri. U kutu, otraga, crveno obojena, željezna peć u obliku živog plamena! Naprijed, prema rampi, stolić, sa dvije stolice u općem stilu. Za njim sjede: Jela i Čika Pero. Stavro, kod prozora, gleda u noć. Vani sijevaju munje i grmljavina prijeti nad prostorom.

1. PRIZOR
(JELA, ČIKA PERO, STAVRO)

JELA (*muklo*): Nevrijeme se sprema...

ČIKA PERO: Hoćemo li zatvoriti prozore?...

STAVRO: Ne!... Bolje vidim šta se događa vani...

JELA: Ja se bojim za Miladina...

ČIKA PERO: I ja. Petar se, još kao dijete, okomljavao na njega.

JELA: Nikada se nisu podnosili...

ČIKA PERO: A sad, ako dođe...

STAVRO (*odlučno*): Neka dođe! Ja baš i hoću da on dođe! Već sam ga zvao u kuću! Otvorio mu vrata pred nosom i rekao: Hajde! Udi! Gore čekaju na te!...

JELA: A on?

STAVRO: Smota rep poda se i, kao kuja, izgubi se u noć!

ČIKA PERO: To ne sluti na dobro!...

JELA: To sluti na zlo! Pazite šta vam ja kažem!

STAVRO: Zar se bojite?

ČIKA PERO: Ne bojim se samo ja...

JELA: Ali netko je rekao gostima da je Petar dolje.

STAVRO: Pa šta onda?

ČIKA PERO: Gosti su se uzbunili...

JELA: Traže stvari da idu...

STAVRO: Ja ću zadržati goste. To je moja stvar. A vi se ugledajte u me! I ne boj te se!... Nije samo vaše dijete u pitanju nego i moje! I još više nego vaše! Pa šta tu treba da se razmišlja?! Tu treba sakupiti snage i zajedno se opirati zlu!... Ha, evo nam i Joksima!... Šta je, stari Joksime?

2. PRIZOR
(JOKSIM, JELA, ČIKA PERO, STAVRO)

JOKSIM: Gospodaru, oprosti mi, ali gosti hoće kući!...

STAVRO: Zar ti nisam naredio da ih zadržiš?

JOKSIM: Ne slušaju, gospodaru! Traže svoje stvari!

STAVRO: A gdje ti je mladost? Gdje su ti momci?!

JOKSIM: Uzalud ih odvraćaju! Nitko nikoga ne sluša!

JELA: A mladenci?

ČIKA PERO: Gdje su naši mladenci?

JOKSIM: I oni su s njima. Hoće da ih isprate...

JELA: Eto vidiš, svi će se razići...

STAVRO: Do đavola! Pa gdje su svirači, onda?

JOKSIM: U trpezariji, gospodaru! Večeraju!

STAVRO: Što imaju sada da večeraju? Zar se nisu dosta navečerali? (*Viče na vratima, sprijeda.*) Hej, svirači! Ovamo vas! Amo, gosti, da veselje nastavimo!... (*S desna ulaze mladenci.*)

ČIKA PERO: Evo i mladenaca!

JELA: Mladenci su ovdje!...

3. PRIZOR
(MILADIN, DESA, JOKSIM, JELA, ČIKA PERO, STAVRO)

STAVRO (*mladencima*): Vratite goste! Zovite svirače!
MILADIN: Nemoj, tato, dosta im je više...
DESA: Ljudi su se strašno uzrujali!...
STAVRO: Dovedi ih ovamo!
MILADIN: Boje se Petra!...
STAVRO: Mi ne smijemo ostati sami!...
DESA: Ako Petar dođe...
STAVRO: Sam ne smije na tolike goste!... (*Viče.*) Ovamo gosti! Ovamo! Ovdje ćemo kuću prolomiti!...

4. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I GOSTI)

I. GOŠĆA: Kasno nam je...
II. GOŠĆA: Vrijeme je kući!
III. GOŠĆA: Ne može se više!...
STAVRO: Šta se ne može! Sve se može! U mojoj se kući može sve! (*Ruši jedan luster.*) I strop srušiti! I peć razvaliti! (*Ruši peć.*) I s medvjedom se poigrati! Samo da je veselje u kući! (*Joksim iznosi porušeno.*)
I. GOST: Nemoj, gazda Stavro! (*Pomaže Joksimu.*)
II. GOST: Djeca su nam sama!
III. GOST: Moramo poći djeci!...
SVI GOSTI: Plakat će nam djeca!... (*Otvaraju vrata Joksimu.*)
STAVRO (*zatvara za Joksimom vrata da zadrži goste*): Gdje su djeca, kume! U devetom nebu! Djeca sada spavaju!

SVI GOSTI: Ponoć je na pomolu!...

STAVRO (*jedva dočeka*): To je vrijeme za pravo veselje! (*Radosno.*) Evo svirača!... (*Raspojasano.*) Udri, momče, u taj begeš! Krv da uzavre! Pamet da se pomuti!... Kolo! Kolo! (*Vraća se Joksim.*)

MILADIN: Nemoj, oče, molim te!

DESA: Pusti ljude kući!

STAVRO: Kakvoj kući! Nitko neće kući! Zoru ćemo dočekati!...

I. GOŠĆA (*uplašeno*): Deso, Deso. Gdje je moja torbica?!

I. GOST: Miladine, gdje je moj ogrtač?!

II. GOŠĆA: Juh, žalosna! A moj šal?! Novi šal mi izgubili!

STAVRO: Mani šala, prijo! Zlatom ću ga namiriti!... Kolo! Kolo! Sad veselje počinje!... (*Svirači počinju svirati kolo*) Joksime! (*Gromko.*) Vodi kolo, Joksime! (*Munje sve više sijevaju.*)

JOKSIM (*glasno*): Razumijem, gospodaru! Evo! Evo! Neka vidi mladež što su stare kosti!... (*Igra s jednim momkom.*)

STAVRO (*drugim momcima*): Hej, mladići, što ste se osamili?! Joksim kolo vodi! Što se ne hvatate?!

I. MOMAK (*smije se*): Joksim vodi! Hahaha!...

II. MOMAK: Hajdemo, ljudi, Joksim vodi!

III. MOMAK (*s Joksimom*): U kolo! Strina! Rano nam je kući!

III. GOŠĆA: Pa hajdemo, prije! Kad je veselje, nek veselo bude!

SVI: U kolo! U kolo! (*Igraju. Prvi strašni grom udari u blizini kuće. Sve učas zastane. Pauza.*)

STAVRO (*divlje*): Kolo! Ja ću povesti!

SVI: U kolo! U kolo! Gazda Stavro vodi!... (*Igraju.*)

STAVRO (*igra i pjeva*): Igra kolo na čekiću...

SVI (*upadaju*): Držite me, poletit ću!...

STAVRO: Igra kolo na grani...

SVI: Držite me, jarani!...

STAVRO: Igra kolo na rudi...

SVI: Jaoj, curo, poludih...

STAVRO (*vrišti*): Hop! Hop! Hop! Udri! Pali! Ne žali!

SVI (*gromko*): Udri! (*U isti čas udari grom ravno u kuću. Vrata se rastvore i na vratima se ukažu Petar i Stana, s demižonom u rukama.*)

5. PRIZOR

(PREĐAŠNJI, STANA I PETAR)

SVI: Petar!... (*Pauza.*)

STANA (*blago*): Ne bojte se, tih je, kao janje...

PETAR: Dobar veče, ljudi...

SVI: (*šute*)

PETAR (*jače*): Dobar veče, ljudi!...

STAVRO (*teško*): Ipak si došao!...

PETAR (*mirno*): Nisi mi se nadao...

STAVRO: Očekivao sam te...

PETAR (*mirno*): Vidim, lijepo si me dočekao...

STANA: Hajde, Petre, sjedi... Što da stojiš, sine...

PETAR: Ostavi me, majko!...

STAVRO: Ne zovi ga! To je moje pravo! Ostavi to vino i pazi na ludosti kćeri svoje!... (*Stana ostavlja demižon.*)

PETAR (*nevoljko*): Vidim da vam nije drago sam vam došao. Na licu vam se ogleda kako vam je mrsko... Pa ipak... Ja ću ovdje ostati, i neću se ni pedlja pomaknuti!...

STAVRO: Tražiš, valjda, da te netko od nas pomakne?!

PETAR (*sprenno*): Neka dođe!... (*Uzme stolicu, stavi je na sredinu sobe, i dok drugi unaokrug stoje, sjedne na nju.*) Evo!... Ja ga čekam... (*Pauza.*) Šta je? Nitko se ne miče!?

STAVRO (*gleda nokrug*): Ti baš hoćeš da se netko pomakne!...

PETAR: Od volje mu! Ja sjedim, evo, i čekam vas, sve odreda!... Hajde, ko će prvi da me izbaci!?

STAVRO: Miladine! Pokaži mu čiji si ti sin! Pokaži mu da je ovo tvoj dom!

MILADIN (*nevoljko*): Zašto sve to na ovakav dan?!...

STANA: Gazda Stavro! Ne izazivaj kavge! Petar ne čini zla nikome!... Došao je da se s vama provesели!...

STAVRO: Vidim ja to njegovo veselje!...

STANA: Petre, sine, daj popusti makar ti...

PETAR: Ukloni mi se s puta, majko! Nikog više ne vidim!

JOKSIM: Okanite se, lude svade! Zar ne vidite da sve može dobro biti!...

STAVRO: U kraj ti! Ja sam ovdje gospodar!

DESA: Čekajte malo! Stanite! Ja ću sada da govorim!

PETAR (*skoči sa stolice*): Ti!... Oh, ti!...

DESA: Petre, brate, oprosti mi! Ja sam kriva. Ja sam sve ovo izazvala! Ja sam tebi dala riječ! I znala sam da ti nemaš ništa svoga na svijetu, osim te moje riječi! Jedne jedine riječi! Sve ostalo na svijetu nije bilo tvoje... Pa ipak, ja tu riječ nisam održala. Nisam mogla. Zavoljela sam drugoga! Miladina svoga! I, zbog toga, nisam ni ja kriva. Srcu sam se pokorila! Ti si dobar! Ti znaš što je srce! Znadeš što je ljubav! I sam si je iskusio! Ti ćeš me prvi razumjeti i oprostiti mi!... I... zaboraviti...

PETAR (*sa stisnutim šakama*): Ti... ti!...

STAVRO (*digne ruke između njih*): U kraj od snahe mi! Ja sam htio tako!... I tako je bilo!...

PETAR: Onda si se ljuto poigrao sa mnom! I to će ti se teško osvetiti!... (*Gleda unaokolo.*) Šta je? Što mi se ne smijete? Što mi se ne rugate?! Zašto me štedite?! Zar ne vidite da sam izigran! Hajde! Gurajte se laktovima! Uživajte u mojoj sramoti!...

DESA: Nemoj tako, Petre! Ko se može tebi narugati?! I ko se smije s tobom poigrati?! Sve su ovo ljudi, prijatelji, tvoja braća!

PETAR (*pogleda ih sve okolo*): Hm, zaista!... Mnogo vas je ovdje... Ali ništa zato!... Još ćemo se porazgovarati... (*Sjedne opet na soliću.*)

STANA: Izmirite ih ako Boga znate!...

STAVRO: Ne petljaj se, ženo! Idi do davola!...

JOKSIM: Ukloni se, Stano! Dolazi Joka! Hoće Joka da vidi svog brata!... Amo, Joko! Tu je on! Tu je tvoj brat Petar!...

6. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I JOKA)

JOKA (*gleda zadivljeno u Petra*): Hhh! (*Smije se svojim šupljim idiotskim smijehom.*) Došo bat!...Hhh... moj bat!... Hhhhh... (*Sjeda do njegovih nogu i broji mu klince na donovima čizama*): Klinci... puno... klinci... tatini... bat ima... (*Broji klince.*) Jedan... osam... tri ..

PETAR (*zgrozi se i odgurne je nogom*): Nosi se!...

JOKA (*vrisne, kao uplašena zvjerka*): Ah... ubi... Bat ubi!... Joku ubi!...

JOKSIM (*zgrabi Joku za ruku*): Ovamo nesrećo!... Ko te je tamo poslao!...

JELA: Jadno dijete!...

ČIKA PERO: Kosti joj je polomio!...

MILADIN: Gad!

STAVRO: Ni zvijer neće na nejačega!...

I. GOŠĆA: Avaj meni! Krv je dijete oblila!...

OSTALI: Krv! Krv!...

STAVRO: Rebra joj je polomio!...

STANA: Ostavite, ljudi! Ništa nije djetetu!...

JOKSIM: Uplašila se samo! Uplašila!...

STAVRO: Ha! Braniš ga, je li?! Milo ti je što ti je dijete pogazio! A ni tvojoj ženi nije krivo! Napolje iz moje kuće! Sve ste vi ovo skrivili! Napolje!...

JOKSIM: Kuda ćemo, gazda Stavro... Kuda ćemo napolje... U grmljavinu? U oluju?

STANA: Mi nemamo više ni krova nad glavom...

STAVRO: U jazbinu! U brlog! Samo mi idite iz kuće...

PETAR (*ustane*): Joksime! Stano! Uzmite to dijete! Idite u moju kuću! Danas sam je kupio. Prva je do ove... Iz nje vas neće nitko tjerati!

JOKSIM: Hvala ti, Petre!

STANA (*radosno i živo*): Dijete moje! Nerodeno, kao i rodeno!... (*Polazi Joki.*)

MILADIN: To ne može biti! Joksime! Stano! Vi nećete od nas! (*Odvoji od njih Joku.*) i vaše dijete ostat će s nama!

STAVRO: Šta to znači, sine? Radiš protiv moje volje!

DESA: To je ljudski, oče! To će nam svak odobriti!

STAVRO: Ne! Dijete može ostati! Ali Joksim i Stana moraju iz kuće!

JOKSIM (*Stavri*): Ostavi mi dijete, kavgadžijo!

STAVRO: Napolje iz moje kuće, Petrov doušniče!

STANA: Svoje dijete hoću! Hoću svoje dijete!

STAVRO: Napolje! Napolje!... (*Izgura ih.*)

JOKA (*vrteći se unaokolo*): Bat... mama... tata... Mama... (*Izjuri napolje.*)

7. PRIZOR

(PREĐAŠNJI, bez JOKSIMA, STANE, JOKE)

PETAR: Miladine...

MILADIN: Šta je?...

PETAR: Što otimaš dijete od matere i oca?

MILADIN: Uprkos...

PETAR: Znaš li ti da je to dijete meni kao i sestra.

MILADIN: Baš zato...

PETAR: A ja ti velim, ako si mi oteo djevojku, htjela je tebi, neka joj bude! Ali sestru! Posljednje što imam, nećeš mi oteti!...

MILADIN: A ja ti stojim dobar da će ona ostati ovdje!

STAVRO: Tako je, sine! Dobro si mu kazao! Neka vidi uljez ko je gospodar u kući!... (*Petru.*) A sad i ti, napolje iz kuće!

DESA: Napolje! Napolje!...

PETAR (*odgurne je*): Krivokletnice! Dalje od mene!

MILADIN (*plane*): Ženu! Ženu si mi odgurnuo! Moju čast si povrijedio!... Kroz prozor zato! Kroz prozor a ne kroz vrata! Kroz prozor! Kroz prozor!...(*Navali na Petra.*)

PETAR: Sam napadaš! Sam ćeš i letiti kroz prozor!

STAVRO (*gostima*): Držite ga, braćo! Ne dajte mu na mog sina!

ČIKA PERO: Držite razbojnika! Razbojnika držite!

JELA: Miladine! Ne daj mu se u ruke!

DESA (*isto*): Čuvaj leđa, Miladine!...

STAVRO: Svežite lopova!

I. MOMAK: Daj ga meni!...

II. MOMAK: Ja ću njega!...

III. MOMAK: Natrag! Natrag! Nož je izvadio!

PETAR (*u kutu, s nožem u ruci*): Hajde! Navalite! Šta čekate?!

SVI: Nož! Nož odbaci! Mi smo goloruki!...

PETAR: Kukavice! Bojite se noža! A koliko vas je, a ja sâm!

SVI: Nož odbaci! Odbaci nož!...

PETAR (*odbacuje nož kroz prozor*): Evo! Bacio sam nož. Nije u njemu moja snaga. Moja snaga je u meni! U mojoj ljubavi. u mojoj osveti!... Sad hodite! Sada sam i ja goloruk!

STAVRO: Udrite ga! Goloruk je!...

ČIKA PERO: Čuvajte se! Stisnut će vas u kut!...

PETAR (*zbija u kut masu*): Tako! Tako. Prignječio sam lajavu aždaju! Ali gdje joj je srce? Gdje je Miladin.

MILADIN (*zaskoči mu iza leđa*): Evo mene! Tu sam ja!...

PETAR (*bori se s njime*): Iza leđa?... Iza leđa!... E, jadniče!...

STAVRO: Udri ga, sine!...

JELA (*krivi se*): Udri ga, zete!

DESA: Udri ga, mužu!...

ČIKA PERO: Udri ga! Udri!

SVI: Na njega! Na njega!...

STAVRO: Jao! Ah!... Pomozite!...

SVI: Šta je? Šta je?

STAVRO; Eno, pogledajte! Baca mi sina kroz prozor!...

ČIKA PERO: Strovalit će ga na kamenje!...

JELA: Smrskat će se, kao staklo...

MILADIN (*pada kroz prozor*): Jao! Ah! Ubi me! Ubi!

PETAR: Nisam htio kaljati ruke! Zemlja nek ti sudi!

DESA: U pomoć! U pomoć! (*Izleti van i viče.*) Mrtav! Mrtav!

PETAR: Sami ste krivi! Sami ste to tražili! (*Ugleda Joku na vratima prestrašena, izobličena lica.*)

JOKA: Bat... moj bat!...

PETAR (*zgranut, kao pred vlastitim užasom*): Utvara! ... Utvara!... Moja slika... lice... Utvara!... (*Izjuri.*)

JOKA (*u čudu*): Ne kriva Joka..... Joka dobra djevojka... dobra...

ZAVJESA

TREĆA SLIKA

Predsoblje u Petrovoj kući. Pod nabijen zemljom i od pročelja spušta se prema rampi u strmoj kosini. Lijevo, vrata u Petrovu sobu. Desno, ognjište s čadavim kotlom na verigama. Pod njim gori vatra. U pročelju ulazna vrata iz dvorišta. Pozadi ognjišta, do pročelnih vrata, dva mala prozorčića.

1. PRIZOR
(JOKA, JOKSIM)

JOKA (*pred Petrovim vratima tiho pjevuši*): Došo... bat... d-o-š-o-o-o... došo-o-o...

JOKSIM (*trijebi grah na ognjištu u drveni čanak.*) (*Dobroćudno*): Jesi li vidjela, Joko... Dode tvoj brat...

I kako je samo dobar sada... kako je dobar...

JOKA (*pjeva svoju drugu verziju*): Dobar... doba-a-r ba-a-at... ba-a-at...

JOKSIM: Ništa nam ne reče što smo proveli pune četiri godine u njegovoj kući... "Čuvali ste mi - kaže - kuću... Hvala vam!... Da nije bilo vas, sama bi se raspala!"... (*Bolno i zabrinuto.*) A došo je nekako tužan i nekuda sjetan, tako sjetan da mi se srce ledilo gledati u njega...

JOKA: Tužan bat... tužan...

JOKSIM: A što li ga to samo tako teško i olovno pritište i mota... Da nije možda... o-n-o?... (*Samoprjekorno*): Da-nu, vraga, na što li ja to pomislih? Pa što ako je i ubio? Čovjeku se smrklo pred očima, pa što se kaže: "Pri glavi, i oca po glavi!"... A on nije tako goropadan kako su ga objedivali! Nije!... Dobar je tvoj brat, dobar Joko... (*Pauza.*) Eh da! ... A odonda se mnogo toga promijenilo: Petar otišao u tamnicu. Stana, moja žena, tvoja

majka, Joko... pokoj joj duši... (*Krste se oboje.*) umrije one iste godine... Desa se vrati ocu i materi... a nas dvoje ostadosmo sami, kao dvije odsječene grane na suhome panju... (*Sasipa grah iz čanka u kotao.*) A, evo ga!... Dolazi brat! Tvoj brat dolazi. Joko!... (*Ostavlja čanak na stranu.*)

JOKA: Bat! Bat! Bat! Hhhh... (*Pobjegne u kut.*)

2. PRIZOR
(PETAR, JOKSIM, JOKA)

JOKSIM: Hodi Petre! ... Evo ti tronožac! (*Nosi mu tronožac da sjedne, pored svojih vrata.*) Sjedi! Odmori se...

PETAR (*trlja oči, nenavikao na svjetlo*): Dobro jutro!...

JOKSIM: Bog ti pomogao!... Kako si spavao...

PETAR (*sjedajući*): Tako... tako... dobro je...

JOKSIM: Nešto si mi, kao - nehoran ?...

PETAR: Nisam, valaj, Joksime... nego... eto... čudno mi je nekako... Iz zatvora u slobodu... Iz samoće među ljude... A sve je, opet, jednako, kao da se nije ništa promijenilo...

JOKSIM: Kako misliš?...

PETAR: Osamljen sam, Joksime, osamljen: ovdje, kao i u tamnici... Kao da nigdje nije sloboda, kao da je svuda tamnica... A ipak mora negdje da postoji sloboda...

JOKSIM (*sjeda pored Petra*): U duši je ona, Petre... u duši je sloboda...

PETAR: Ne znam, Joksime, možda imaš pravo, ali ja je nisam još, ni tamo našao. Eto...Katkada me obuzme neka čudna čežnja, pa bih se volio porazgovarati sa čovjekom, nego išta drugo na svijetu...! A... nikoga... nema...

JOKSIM: Nema, Petre, ljudi, nema... malo ih je na svijetu...

PETAR: Jučer sam sreo prijatelja iz djetinjstva... Sav sretan,

pohitao sam mu u susret da ga zagrlim... i najednom... zastali smo, jedan pred drugim, kao ukopani... I nismo se zagrlili... Između nas se, Joksime, popriječio nekakav neobjašnjiv ponor... natjerao nam strah u kosti... i mi smo, jedan od drugoga, pobjegli...

JOKSIM: Znadeš li zbog čega?...

PETAR: Znadem. A to znadeš i ti...

JOKSIM: Zbog onoga... (*Ne dorekne.*)...

PETAR: Zbog onoga... (*Potvrdi mu.*)

JOKSIM (*s teškim uzdahom*): Ah .., da... Šta ćeš de...

PETAR: Tako, eto, kome god pogledam u oči... Idem, tako, kroz grad, a ljudi mi se sklanjaju s puta, djeca bježe od mene, žene spuštaju zavjese na prozorima da se sa mnom ne susretnu. I bude mi, načas, teško, tako teško, Joksime...

JOKSIM: Znam... Razumijem te... I sam sam tako ostavljen od ljudi...

PETAR: Nije to dobro, Joksime... Nikako to nije dobro... To sluti na zlo! Opet će se zamiješati ona ljudska crna, nepročišćena krv... Ja ću planuti! I opet će se vratiti ono što je bilo!...

JOKSIM: A da se izmiriš s njima?...

PETAR: S ljudima?...

JOKSIM: I s ljudima, i s drugima...

PETAR: Kušao sam i to... Ali... i to mi je propalo.

JOKSIM: Kako?...

PETAR: Poslao sam, jučer, Desi prsten i zamolio je da ispuni zadanu mi riječ...

JOKSIM: A ona?

PETAR: Nije mi odgovorila...

JOKSIM: Da li smišljaš zašto...

PETAR: Mislim da želi osvetu...

JOKSIM: To nije dobro... Nikako to nije dobro, Petre! (*Trgne se.*) Znadeš šta?

PETAR: Ne...

JOKSIM: Idem ja po nju!...

PETAR: Radi čega?

JOKSIM: Pozvat ću je da se izmirite...

PETAR: Zar misliš da će mi doći?...

JOKSIM: Hoće!... Ako te toliko mrzi, kao što se to tebi čini, doći će da ti se osveti! A ako te još uvijek voli, ljubav će je dovesti ovamo...

PETAR: Možda imaš pravo! Idi, onda, i zovi je!...

JOKSIM: Odmah ću ja doći!. A ti dotle pripazi na Joku... (*Ode, dok Petar gleda za njim.*)

3. PRIZOR
(JOKA, PETAR)

JOKA (*U svom kutu, izvadila je odnekle, iz njedara, valjda ili iz keceljice, ogledalce i češljić, pa se dotjeruje. Zatim stavlja, opet sve na svoje mjesto. Poslije toga ustaje, proteže se, i, lijepim i elegantnim piruetama, izvada nedužne erotične pokrete: gladi se po grudima i bokovima, vrti se uokrug, kao da pleše, sve to izvađa iza Petrovih, širokih, na izlaznim vratima razapetih leđa. Ispostavlja se da je to lijepo građena djevojka, koja - od svoga idiotizma - zapravo, nema ništa drugo neugodno osim svoga suludoga, ali nimalo odvratnoga i zastrašujućega smiješka*): Hhhh... Hhhh... (*Cijela njezina pojava, u tome času, nije ništa drugo do urođena, iskonski čista igra ženke da osvoji mužjaka. I, baš, zbog toga, vrlo profinjena, i vrlo, vrlo delikatna... Prilazi, mladenački svježe Petru iza leđa, grebucka ga, mačkasto nježno, po vratu i zove*): Bat... moj bat...

PETAR (*trgne se, nakostrušeno*): Do đavola!...

JOKA (*slatko*): Ne bojati ... ne... Joka dobra djevojka.

PETAR (*mirnije*): Šta hoćeš, Joko...

JOKA (*izvada piruete*):... Viditi... viditi...

PETAR (*u čudu*): Što ti je? ...

JOKA: Joka... Joka... lijepa djevojka...

PETAR (*mirno*): Dabome... lijepa je moja sestrica...

JOKA: I ti... bat... Hhhh... lijep muškarac...

PETAR (*oštro*): Nosi se!...

JOKA (*ženskastom uvredljivošću*): Ne... nositi... Joka... ne... Joka tebe voliti...

PETAR: Odlazi, velim ti!... Neman se budi u tebi!... Viri ti, na me, iz obraza... grudi... iz očiju... Iz čitava tvoga bića... Idi!... Ne približuj mi se...

JOKA (*mazno*): Ne otići... ne... Joka tebe milovati... grliti... ljubiti...

PETAR: Ne dotiči me se!... Ima u tebi neka tajna, kao kazna Božja... Praiskonska tajna... iz špilja... pećina... golih nagona... nezajazivih pohota... Idi od mene! Bojim te se!...

JOKA (*još nježnije*): Ne bojati... ne... Joka dobra djevojka...

PETAR: Prokletnice, što sada hoćeš od mene...

JOKA: Ne... grditi Joku... ne!...

PETAR: Ostavi me! Nakazo!...

JOKA (*strašnim, jezivim tonom*): Ti... rugati... rugati Joki... Zašto? Joka tebe ljubiti... ljubiti...

PETAR (*zgražajući se sam od sebe*): Utvara! Utvara! Vrhunac samoga mene! Moja slika ... Moje ogledalo!... (*Zgrabi Joku i privuče je bliže svjetlu.*) Ovamo dođi!

(*Gleda je.*) Šta znači taj tvoj pobjedonosni smiješak u tvojim očima? Što hoće on da kaže? Da sam i ja ljudska životinja, kao i ti?! Što mi govori to tvoje strašno, sudbonosno lice, kaži mi?!...

JOKA (*umilno*): Bat... moj... Hhhh... moj...

PETAR (*zgrozi se sam pred sobom*): Brat nakazi?!... Životinji?!... Dalje od mene!... Dalje!...

JOKA (*isprsi se u svoj svojoj jezivoj odlučnosti*): Ne dalje... ne... Ja... Joka... ti moj... bat... Ti muškarac... velik... jak... Tebe... svi mrziti... samo Joka voliti tebe... I ti voliti Joku... morati voliti...

PETAR: Voliti tebe... O, sudbino, dokle si me dotjerala!

JOKA: Ne voliti onu drugu ... Samo Joku voliti...

PETAR (*najednom mu sine sudbonosna igra tog slučaja*): A!... To ti hoćeš!... Desu da pobijediš! Ljubav da mi ubiješ!... Ne!... Ona je moj životni san! Moj cilj! I dok god živim, kao čovjek, on me neće ostaviti... (*Sa zgražanjem.*) A ti tražiš nešto drugo, jezivo, strašno... nešto što nije Desi slično...

JOKA (*privija se uz njega*): Moj... moj...

PETAR (*posljednjim izdancima snage*): Usta su ti natečena... oči zapjenušene... Užasno!... Ne gledaj me tako... Odlazi! Odla-zi!...

JOKA (*boreći se svom snagom, da ga zadrži*): Ne otići Joka... ne... Ona druga otići... Ona...

PETAR: Ne, ona, ne! Ja ću otići, ja!... (*Borba.*)

JOKA: Ne otići, ne... Ostati... ostati!... Joka voliti. Voliti...

PETAR: (*gubi pomalo svijest od tolike smušenosti*): Jaoj meni! Strašno! Provalije se otvaraju preda mnom! Vidim crno pred očima! Svijet se ruši oko mene, kao hrpa kamenja!... Ja sam sužanj u tamnici! Kako da se izbavim!... Jao!... Onesvjestit ću se! Ne dajte me! Ne dajte čovjeka! Strmoglavit će se! Odletit će niz kosine! Jao!... Ah... U pomoć!... U pomoć!... (*Sruši se onesviješten.*)

JOKA (*padne po njemu daščući*): Ah... ah... moj... moj... (*Pauza. Na pročelnim vratima kucanje. Joka se trgne i, kao preplašena zvjerka, pobjegne, lijevo, u sobu. Ponovno kucanje. Izvana ulazi Desa.*)

4. PRIZOR
(DESA, PETAR)

DESA: Nikoga nema. (*Ugleda Petra.*) A on? Je li mrtav? (*Nagne se nad njim.*) Ne... Još diše... Hm, čudno... i lešina njegova bi mi se gadila... Ha... evo ga... budi se...

PETAR (*ogleda se*): Gdje sam ja to?...Šta je to bilo sa mnom?...

DESA: Našla sam te ovdje... Ležao si, kao mrtav..

PETAR (*počinje da raspoznaje sve oko sebe. Skoči*): A... to si ti... Ipak si došla...

DESA: Kako vidiš... Nešto me vuklo tebi... nešto crno, mračno, sudbonosno... Ne bih mogla živjeti da ti nisam došla...

PETAR: Hvala ti... Sjedi!...

DESA: Ne... više volim stajati...

PETAR (*ustaje*): Onda ja ću sjesti... (*Uzima tronožac i sjeda na ognjište.*)

DESA: Kako god ti želiš...

PETAR (*zagleda se u neodredenost*): Čudno zbilja...

DESA: Što?...

PETAR: Sanjao sam te...

DESA: Kako?...

PETAR: Dan je bio sunčan, a nas dvoje prolazimo ulicama zagrijeni...

DESA (*nasmiješi se*): Zagrljeni?...

PETAR (*pogleda je*): Da... zagrljeni, u dječjim haljinicama, polazimo a crkvu...

DESA (*isto*): U crkvu?...

PETAR (*isto*): Da... Ti mi staješ na nogu. Ja se otimam, a ti mi, opet, staješ na nogu... i ne daš mi u crkvu... A ja tebi velim: zašto ti meni staješ neprestano, na nogu, i ne daš mi u crkvu... Ta ja vodim tebe tamo - na vjenčanje...

DESA: Na vjenčanje! (*Prasne u grohotan smijeh.*) Hahaha!

PETAR (*mirno*): Kako se gadno smiješ...

DESA: Snu se tvome smijem...

PETAR: Mrziš me, znači?...

DESA: I još više od toga...

PETAR: A, vidiš, ja tebe ne mrzim... Ja tebe još uvijek ljubim istom onom ljubavlju kojom sam te, od početka, ljubio!...

DESA: To je gore po te...

PETAR: A po te?...

DESA: I po me?!! Kako misliš, reci?

PETAR: Jer ja nisam, kao ti...

DESA: Što? Objasni mi to...

PETAR: Ja ću svoj san ostvariti...

DESA (*nasmije se*): Ne znam kako...

PETAR: Bilo milom, bilo silom, ali ja ću ga ostvariti!...

DESA (*prezrivo*): Ti hoćeš da se boriš sa mnom...

PETAR: Samo dotle dok ne postaneš ono što si bila...

DESA: Ali i ja ću se boriti...

PETAR: Protiv čega?

DESA: Da ostanem ovo što sam sada...

PETAR: Deso! Čuj me! Ništa na svijetu nije tako uzvišeno kao moja ljubav prema tebi! I, evo, ja, Petar Stanić, padam na koljena pred tobom... (*Sruši se na tle.*) stope tvoje ljubim... (*Ljubi joj cipelu.*) Ali vrati se meni... Vrati mi svoju riječ!

DESA (*prezrivo*): Ustani!...

PETAR (*digne se, grozno uvrijeđen*): Zar to reče?...

DESA: Sad znadeš koliko te mrzim...

PETAR (*digne pesnicu*): Ah!...

DESA (*mirno*): Ubit ćeš me?...

PETAR: Ne! Slomit ću te!... Pazi se! Kažu da je moja majka isto tako, kao ti mene, mrzila moga oca, da je pljuvala na njega, ali on je moju majku - silovao. I morala je postati njegovom. I iz toga svega ja sam se rodio, da obnovim to isto!...

DESA (*mirno*): Ne bojim se ja te sile! Jer ja nisam kao tvoja majka! Ja imam svoga zaručnika... tvorničkoga mlinara!...

PETAR: Tvorničkoga mlinara!?

DESA: Simu Gavrića!... A moj zaručnik nije kukavica!

PETAR (*samosvjesno*): Da je on i sami ridi davo, neće te oteti od mene! Ti si izrasla iz mene, kao stablo iz zemlje, kao san iz duše, ja te nosim, u svom biću, kao svoju tragediju, i nitko tene može uzeti od mene!...

DESA: Neka bude! Vidit ćemo!... (*Skida s ruke prsten, i baca mu ga pred noge.*) Evo ti tvoj prsten! Sama ti ga vraćam!... To ti je odgovor na tvoju ponudu!... (*Odlazi.*)

PETAR (*za njom*): Dobro... dobro... još to nije svršeno... (*Traži prsten po podu i kad ga nađe bulji tupo u njega.*) Još ćemo se naći! I to danas. Još večeras!...

5. PRIZOR

(JOKSIM, PETAR)

JOKSIM (*još izvana*): Petre!... Petre... sine... (*Ulazi.*) Ona je bila ovdje...

PETAR (*gleda neprestano odbačeni prsten*): Bila je...

JOKSIM: Pa?... (*Ugleda prsten.*) Bacila ti prsten...

PETAR (*urlikne*): Ja je žudim, Joksime! Ne mogu živjeti bez nje!...

JOKSIM (*muklo, zgroziviši se*): To je, ružno, Petre!... Savladaj se! Sam te davo opsjedava!

PETAR: Savladat ću svijet, savladat ću nju, ali... sebe, ko će sebe savladati... U ušima mi šumi njezin hihot, kao vjetar u granama! Pred očima mi bliješti njezina slika, kao ljubav puna života!... I sve je to tako grozničavo, panično, električno! I sve to mami, zove, izaziva... (*Savija se.*) Ah... kako to muči... muči...

JOKSIM: Pakao je to, Petre, pakao... Sam nečastivi đavo je u njemu!...

PETAR (*kao da se iznova probudi*): Slast je to, Joksime! Najveća slast na zemlji! To je žena! To je život! Hoću nju! Hoću Desu! Hoću divljeg netaknutog mesa! Ja sam kurjak u kletki! Drže me na lancu! Prodaju me za bilete! Ne daju mi mesa! Najljepšega mesa na svijetu!

JOKSIM: Petre! Petre! Jadno dijete moje!...

PETAR: Ostavi me, starče!...

JOKSIM: Kuda ćeš, Petre?!...

PETAR: Naprijed! Naprijed!... Vuče me nešto, kao upregnuti konji!...

JOKSIM: Ti si obezumio!...

PETAR: Pusti me, Joksime, ili ću te - pregaziti!

JOKSIM: Onda idi! Idi, nek te đavo nosi!...

PETAR: Naprijed! U lov na djevojku! Naći ću je u zmajevu dvoru! Preskočit ću začarani grad i dospjeti u njezine odaje!... Naprijed! U lov... (*Juri napolje i vrišti.*) Juhuhuuuuuu!... Juhuhuuuuuu!...

JOKSIM: Petre, sine... što uradi od sebe? Što uradi, sine, nevoljniče...

ZAVJESA

ČETVRTA SLIKA

Kriva ulica prema malom trgu. Sa svih strana kose stepenice, iz gornjih dijelova mjesta. Kuće, s nagnutim trapezima krovova. Desno istaka, s uličnim prozorom. To je Desina soba u roditeljskoj kući. Mjesečina. Čuje se podoknica Sime Gavrića, Desina novog vjerenika:

Svu noć ja - legoh - ne zaspah! Oj gigo...
Od svog derta golema! Oj gigo!
U kolu moja dragana! Oj gigo!
Sve pjesme ona ispjeva! Oj gigo!
U svakoj mene spominje! Oj gigo!

1. PRIZOR
(SIMO, PETAR)

SIMO (*pod prozorom*): Deso! Deso...

PETAR (*iza ugla*): Stani! Ti si Simo Gavrić...

SIMO: Jesam? A ti?

PETAR: Ja sam Petar Stanić!...

SIMO (*uplašeno*): Petar! Šta hoćeš od mene?

PETAR: Poznaš li me?

SIMO: Poznam dobro. Čuo sam! Ti si ubio Miladina! Desina muža!

PETAR: I tebe ću! Ako budeš kao Miladin...

SIMO (*s jezom*): Petre, brate, ja ti nisam ništa kriv!

PETAR: Kuda si pošao?...

SIMO: Desi na razgovor!...

PETAR: Voliš li je?...

SIMO: Volim, Petre, kao oko svoje!...

PETAR: A ja je volim više nego život! O čemu ćeš razgovarati s Desom?

SIMO: O našem sutrašnjem vjenčanju.

PETAR: Pristala je na to?!...

SIMO: Pristala je...

PETAR: Dakle ipak...

SIMO: Dugo se nećkala, a pred večer mi poručila...

PETAR: Po kome?...

SIMO: Po Rezi provodadžijki...

PETAR: Što?...

SIMO: Da će mi večeras dati siguran odgovor... Ako joj tiho zakucam na prozor...

PETAR: Onda kucaj!...

SIMO: Što?

PETAR: Nek izade napolje...

SIMO: Napolje?...

PETAR: Reci da joj imaš nešto važno kazati. A onda...

SIMO: Što onda?...

PETAR: Istog časa da te noć proguta, jer ćeš inače svršiti kao i Miladin...

SIMO: Petre, brate, to je moja djevojka...

PETAR: I moja je! Prije nego tvoja! Zovi je!

SIMO: Što to znači?! To ja neću učiniti!...

PETAR (*izvadi nož i stavi ga Simi na srce*): A hoćeš li sada?...

SIMO: Pusti, Petre! Nemoj me ubiti! Od tvoje ruke ne smijem ni poginuti...

PETAR: Onda kucaj! I ne premišljaj se više...

SIMO: Odmah... odmah... ću ja, Petre... (*Uzima zrno pijeska i baca ga Desi na pendžer.*) Deso! Deso!...

PETAR: Tako... A ti, čim je izmamiš iz kuće... ja sam ti već rekao... Da te zemlja proguta... Inače, nož te u srce čeka... Jesi li razumio...

SIMO: Jesam... Razumio sam...

PETAR: Ja ću dotle sačekati ovdje iza ugla...

SIMO (*očajno*): Oh, prokleta ljubav! I prokleta noć, što me je dovela ovamo!...

PETAR (*iza ugla*): Zovi!...

SIMO: Već sam je zvao...

PETAR: Zovi još jedanput!...

SIMO (*zove*): Deso! Deso!...

2. PRIZOR

(DESA, SIMO, PETAR, iza ugla)

DESA (*otvara prozor*): Ko je to? Jesi li ti to, Simo?

SIMO: Ja sam, Deso! Izadi napolje!...

DESA: Što ću napolju, dušo, zar nije ovako bolje...

SIMO: Ne... napolju je mjesečina, kao dan... mirisna i bijela kao sapunica, kupati bi se mogli u njoj!

DESA: Oho! Oho! Ti si pjesnik, Simo...Dobro, dobro, odmah ću izaći... Samo da bacim nešto šala na se... (*Iščezne.*)

PETAR (*iza ugla*): Nosi se!...

SIMO: Idem... idem... Oh, što nisam mrtav!? Što sam ovo dočekao! (*Ode.*)

3. PRIZOR

(DESA, PETAR)

DESA (*ogrnuta šalom izlazi*): Simo... Simo...

PETAR (*iskrsnuvši pred nju*): Ja sam...

DESA (*zapanjeno*): Ti...

PETAR: Budi mirna! Neću ti ništa!...

DESA: Zašto si došao?...

PETAR: Jer te ljubim.

DESA: Vikat ću...

PETAR: Nećeš imati kada!... (*Pokaže joj nož.*) Pogledaj ovaj nož! Vidi kako se svijetli na mjesečini, kao tvoje oko kad mržnjom sijeva...

DESA: Šta hoćeš od mene?

PETAR: Hoću da te učinim svojom... Ili da zarinem ovaj nož, najprije tebi pa onda sebi, u srce!... I ostavim ga tamo dok od naše krvi ne istrune...

DESA: Nisam ti ništa učinila...

PETAR: Ti mi nisi ništa učinila?!... Jesi li vidjela bijesno pseto, crveno od krvi i pjene, kako juri ulicama i sve kolje, sve raskida, drvo, kamen, životinje i čovjeka, što god mu se na put ispriječi, jesi li ga vidjela

DESA: Nisam, nisam... pusti to...

PETAR: Ono bijesno pseto, to sam ja, a ti si me takvim učinila...

DESA: Ja! Pa što ja mogu za to?!...

PETAR: Možeš sve ako hoćeš! Izvidati me, izliječiti, ili još strašniju zvijer učiniti od mene, dok nas obadvoje ne rastrgam i od života pakao ne stvorim!... Sudbina je naša u tvojim rukama...

DESA: Što da radim, kaži!...

PETAR: Podi sa mnom!...

DESA: Kuda?

PETAR: Tamo iza ugla... u zavjetrini... ima klupa u gradskom parku... ondje ću te učiniti svojom!

DESA: Sada?!...

PETAR: Sad, ili nikada!... Ti odluči!...

DESA: Neću! Neću! Pusti me!...

PETAR (*agresivnije*): Ne otimaj se! Još me više razdražuješ!

DESA: Ugušit ćeš me!!!

PETAR: Neću, dušo... Ne boj se!... samo ću te poljubiti!... Poljubiti!... (*Nosi je u naručaju za ugao.*)

DESA (*očajno*): U pomoć! U pomoć!...

PETAR: Ne viči, dušo!... Propast viče sebi... Propast samo! Ništa drugo... (*Odnese je iza ugla. Noć, tišina, mjesečina. Odozgor, sa stepenica, pomoli se PIJANA NOĆNA SJENA, prolazi trgom i pjeva.*)

4. PRIZOR

(PIJANA NOĆNA SJENA, sama)

PIJANA NOĆNA SJENA: (*pjeva*)

Da ti bacim struk zumbula,
Da ti cvijet, barem, zbori - oj,
Koliko te silno volim...
A-man...
Mrijem, dušo, za tobom...

(*Gunda nešto i odlazi. Iza ugla izlaze Petar i Desa.*)

5.PRIZOR

(PETAR, DESA)

DESA (*jeca*): Šta si to učinio od mene... osramotio si me, obeščastio...

PETAR: Ne plači! Oženit ću te i sve će biti dobro!...

DESA: Gade! Zar ti misliš da ću ja ikada poći za te?! Za ubojicu svoga muža!...

PETAR (*krikne*): Deso!...

DESA: Volim mrtva biti nego to učiniti!...

PETAR (*zlokobno*): Pa ipak ćeš to učiniti!...

DESA: Nikada! Nikada!...

PETAR: Još noćas! Još ovoga časa!... (*Viče.*) Hej! Čika Pero! Čika Pero!...

DESA: Što hoćeš to?

PETAR: Hoću da probudim sve davole ovoga svijeta da te meni predaju! Ono što ti nećeš, oni će to učiniti! (*Smije se.*) Hahaha! (*Viče.*) Čika Pero! Čika Pero! Izadi, bolan, napolje! Evo kći ti, pred kućom, u suzama grca-silovana - hahaha! Hahaha!... (*Odjuri u mrak.*)

DESA (*kao izvan sebe*): U pomoć! U pomoć! Pobjeći će vam razbojnik! Pobjeći će vam ubojica! U pomoć! U pomoć!...

6. PRIZOR
(ČIKA PERO, JELA, DESA)

ČIKA PERO: Šta je? Šta je? Kakva je to buka?

JELA (*ugleda zaplakanu Desu*): Kćeri, dijete moje, šta se dogodilo?!...

DESA (*grcajući u suzama*): Petar Stanić... Petar... obeščastio me... osramotio...

ČIKA PERO: Osramotio te?... Obeščastio! Au, Gospode, gdje je to pseto?!...

DESA: Otišao je, oče... Pobjegao, pobjegao...

ČIKA PERO: Dajte mi svjetla! Više svjetla ovamo! (*Kao izvan sebe.*) Ljudi! Braćo! Susjedi! Ovamo vas! Ovamo!... (*Osvrće se, kao izgubljen oko sebe.*) Šta je? Šta smo stali?! Ubiti ga treba! Ubiti! Ubiti!...

7. PRIZOR
(PREĐAŠNJI i MASA)

I. SUSJED: Šta je? Šta je? Šta se dogodilo?...
II. SUSJED: Kakvo je to dozivanje?!
III. SUSJED: Čika Pero, je li mrtav kogod?!
ČIKA PERO: Petar Stanić! Petar Stanić...
I. SUSJED: Šta je s Petrom?
II. SUSJED: Šta ti je učinio?!...
ČIKA PERO: Dijete... dijete mi je osramotio... obeščastio...
SUSJEDI: Osramotio?...
SUSJEDE: Obeščastio...
SUSJEDI: Pa što sada?...
SUSJEDE: Pade ljaga na nas sve...
I. SUSJED: Zvonite na uzbunu!
II. SUSJED: Probudite narod!
III. SUSJED: Tražite zaštitu!
SVI: Zaštitu! Zaštitu! (*Pojure nekuda, ali pred njih iskrsne, najednom, iz noći PROVODADŽIJKA.*)

8. PRIZOR
(PREĐAŠNJI i PROVODADŽIJKA)

PROVODADŽIJKA: Stanite! Čekajte! Kakva uzbuna?! Kakva zaštita?! Pustite ljude na miru! Tu je drugo nešto posrijedi?!
JELA: Šta je drugo posrijedi, nesretnice! Šta! Govori!
PROVODADŽIJKA: Tu je neka tajna! Neka čudna tajna, ljudi!
ČIKA PERO: Kakva tajna, ženo?! Kakva tajna, reci!
PROVODADŽIJKA: Tvoja kći je njega zvala!

JELA: Koga, nesretnice?!

PROVODADŽIJKA: Petra Stanića! Petra!...

ČIKA PERO: Prokletnice! Usta ti se skamenila!...

I. DERAN: Ne dajte joj govoriti! To je provodadžijka, Reza!

II. DERAN: Ona je svodilja!...

III. DERAN: Ona kvari momke i djevojke!

PROVODADŽIJKA (*maše dugačkim štapom na derane*): Šutite, vjetropiri! Jezik vam se uhvatio!

I. DERAN: Poznamo te, babo!...

II. DERAN: Znamo tvoje poslove!

III. DERAN: Svodilja! Svodilja! Svodilja!...

I. SUSJED: U kraj, vi derani!

II. SUSJED: Tu vam nije mjesto !

III. SUSJED: Nosite se odavde!...

ČIKA PERO (*nakon očišćene situacije*): Kakvu tajnu ti spominješ, babo... Kakvu tajnu?...

PROVODADŽIJKA: Rekla sam vam... Ona ga je zvala...

JELA: Desa, moja kćerka, da je razbojnika zvala!

PROVODADŽIJKA: Da ga, nije zvala, zar bi joj on došao! Zašto drugima nije dolazio?! To je tajna, Jelo! To je tajna, eto!...

ČIKA PERO: Babetino! Znaš li šta govoriš! Ovo je poštena kuća!...

PROVODADŽIJKA: Da je poštena, zar bi joj se ovako nešto dogodilo!... Ljudi moji! Ima tajna! Ima! Njihova kći je sama Petra zvala! Sama s njime u sramotu pošla!

ČIKA PERO: Ne govori! Ubit ću te, vještice!...

I. SUSJED: Stani Čika Pero! Neka kaže ko šta znade! I naša je to sramota!...

II. SUSJED: Tako je! Sramota je, s tobom, započela...

III. SUSJED: A ko zna s kime može završiti!... (*Provodadžijki.*) Kaži, ženo, što ima da kažeš!

PROVODADŽIJKA: Ja sam njoj, ljudi moji, lijepa momka

našla! Simu Gavrića! Tvorničkoga mlinara! Mirno dijete, kao buba! Niti pije, niti puši! O poslu se samo bavi! Ali, eto, ona nije htjela njega! S Petrom Staničem je, radije, u grijeh pošla!...

I. SUSJEDA: Tako je!

II. SUSJEDA: Desa je zvala Petra!

III. SUSJEDA: Sama je sramotu skrivila!...

ČIKA PERO (*prema provodadžijki*): Nosi se od mene! Odvedite je, ili ću je ubiti!...

I. SUSJED: Nemoj tako, Čika Pero! Treba sumnju otkloniti!

II. SUSJED: Treba ljagu, sa nas sviju, skinuti!...

III. SUSJED: To ne može ovako ostati!...

ČIKA PERO: Ljudi moji!... Ako je moja kći skrivila što sama, sama će i ispaštati! U mojoj kući; pod sramotom, neće ostati! A ako je nevina, i, bez svoje krivnje, osramoćena, jao onome tko joj je tu sramotu nanio!... Njegovom ću krvlju sprati ljagu sa svoje krvi! Pred Božjim prijestoljem da je, ubit ću ga kao pseto!... A sada mi dovedite kćer!...

JELA (*izvodi Desu*): Tu je ona... Tu je naše dijete miło!

ČIKA PERO: Reci, kćeri, jesi li osramoćena?...

JELA: Reci, dijete moje, zašto šutiš...

ČIKA PERO: Jesi li osramoćena?...

DESA: Jesam, oče, i sama ću to snositi...

JELA: Ali, dijete moje, ljudi kažu da to nije samo naša sramota već i njihova...

I. SUSJED: Tako je, Jelo...

II. SUSJED: Svi smo osramoćeni...

III. SUSJED: I svi ćemo se braniti...

ČIKA PERO: Jesi li čula, kćeri?...

DESA: Jesam, oče, ali ja nisam kriva...

ČIKA PERO: Onda onaj koji ti je čast otco silom, silom će ti je i vratiti! I s tobom se, još dojutra, oženiti!...

DESA: Oženiti! Petar Stanić? Sa mnom? Volila bih mrtva biti nego se za Stanića udati!...

PROVODADŽIJKA: Jeste li je čuli? Voli s njime u grijeh poći nego mu poštenom ženom postati!...

I. SUSJEDA: Djevojčura!

II. SIJSdEDA: Đavo je u njoj!...

III. SUSJEDA: Silom mu je odvedite! Odvedite je silom!

SVI: Silom! Silom! To je prava riječ!

ČIKA PERO: Mir ljudi! (*Provodadžijki.*) A ti prokletnice, nosi se odavde! Nosi se smutljivice, jer mi je crno pred očima! Nosi se!...

PROVODADŽIJKA (*izmičući*): Ja sam smutljivica što sam istinu govorila, a tvoja kći, što je pogriješila, nije smutljivica!

ČIKA PERO: Nosi se, velim ti! Ili...

SVI: Odlazi! Odlazi! Odlazi!

I. DERAN: Digni suknju, babetino!

II. DERAN: Suknju digni!

III. DERAN: Nek se vidi stražnjica!... ,

DERANI (*unisono*): Stražnjica! Stražnjica!...

PROVODADŽIJKA: Nosite se! Pustite me! U kraj! U kraj! (*Progura se, zadigne suknju.*) Evo vam! Evo! (*I ode.*)

9. PRIZOR

(PREĐAŠNJI bez PROVODADŽIJKE)

ČIKA PERO: A sada mi odgovori, kćeri: ili voliš ostati pod sramotom, kao djevojčura, ili voliš Petru, kao njegova žena...

DESA (*sa uzvikom*): Petru, kao žena!? Svačija ću biti, svačija, samo neću njegova!...

I. SUSJEDA: Čujete li je šta govori!

II. SUSJEDA: Svačija će biti, kaže!...

III. SUSJEDA: Svačija! Svačija!...

JELA: Pustite je! Ona je moja, i grijeh neka je moj!

ČIKA PERO: U stranu ti! To je grešnica! I grijeh mora okajati! I neće li milom, mora silom za Petra.

SUSJEDE: Silom! Silom!

ČIKA PERO: Vodite je! Vodite!...

SUSJEDI: Polazi, bestidnice, polazi!...

DESA: A kuda ću, Božji ljudi? Kuda me vodite?

ČIKA PERO: U Petrov dom! Eto kuda!

SVI: U Petrov dom! U Petrov dom!

DESA (*plane*): Sljepari! Vještice! Zar ste vi ljudi! Zar ste vi pravednici?! Lažete! Svi lažete! I ona vještica, provodadžijka Reza, što je ljude zaslijepila, da ne vide njezine prljavštine, a moje stradanje u sablazan da pretvore! I taj otac što obraća Boga u đavola, i, zbog lažne časti, svoj dom razara! I taj Petar Stanić, što mi ubi muža, prve bračne noći, ni poljubila ga, kao žena, nisam... Svi ste vi isti! Zločinci! Kukavice! Gadovi!

ČIKA PERO: Čuvaj poštenje! Ženino poštenje! A pravda, Božja pravda, mora doći!...

SVI: I naša! I naša!...

DESA: Neću ništa! Ne priznajem ništa! Hoću pravdu! Svoju pravdu! Ne Božju! I ne vašu! Božju pravdu vi ste izmislili, a svoju izopačili! Ja sam okružena nepravdama i nasiljem! Okružena sam Božjim i vražjim pripovijetkama! Ja hoću pravdu! Svoju pravdu! Vaša pravda nije pravda! Moja pravda mora doći!

I. SUSJED: Kakva pravda!

II. SUSJED: Kakva tvoja pravda!

III. SUSJED: Grijeh i sramota, to je tvoja pravda!...

I. SUSJEDA: Vodite je! Petru je vodite!

II. SUSJEDA: S kim se je okaljala, s njim neka se čisti.

SVI: Vodite je! Vodite je!

JELA: Pustite je! Ostavite! Sve što je skrivila, nek na moju glavu padne!

ČIKA PERO: Ne to! Nećeš! Ja sam otac. Ja ću joj i čast vratiti! Polazi, nesretnice! Polazi!...

SVI: Polazi! Polazi! (*Vode silom Desu, dok se ona otima.*)

DESA: Neću, neću! Pustite! Pustite! (*Odvedu je.*)

JELA (*očajna i sama*): Deso moja... mučenice... mučenice...

ZAVJESA

PETA SLIKA

Dvorište pred Petrovom kućom. Otraga, u lijevom uglu, zdanje u propadanju. Nekada je to bila, možda, neka staja, ili stovarište nekoga trgovca, a sada je to prepravljeno u bijedan stan. U ukošenom, donjem dijelu, vrata. Iznad njih, kao na sjeniku, druga u gornje prostorije, gdje Petar odlazi kad želi sam da bude. Do tih se vrata ne dolazi stepeništem nego običnim drvenim ljestvama, prislonjenim uza zid koje se mogu i odgurnuti da čovjek onemogući svaki pristup svome utočištu. Jutro je. Svanjiva. Vani se čuje mukli lavež pasa i urlanje gomile. Sve je to, sada, kao i dosada, prigušeno, bez ikakvog potenciranja riječi i pokreta, da bi govorio uspješno tekst sam za sebe... koji je istina. Zato ga treba, kao i svaku istinu, govoriti oprezno, pripremljeno, sućutno, kao što se, inače, istine govore ljudima u lice. Lijevo, u uglu, dvorišna vrata, širom otvorena.

1. PRIZOR
(JOKSIM, JOKA)

JOKA (*nosi, na plehnatom žaraču, užareno ugljevlje*): Bat... bat... bat, tata... ljudi ubiti bata... Psi ugristi bata... Braniti bata... braniti!

JOKSIM: Natrag, Joko! Natrag, luda glavo! Kuda ćeš tamo?!... Zar ne vidiš... što se sprema na nas... Ubit će nas... uništiti! Vrati se, Joko, vrati!...

JOKA (*na izlaznim vratima*): Ne vratiti Joka... ne... Joka braniti... braniti bata... (*Ode.*)

JOKSIM (*sam*): Avaj meni, što je to sada!? Ona je luda! Ona će ravno usred one bitke! Ubit će je! Psi će je izgristi! Svijet će

je ubiti! Sve! Sve se navalilo na me! I taj život! I ta nesretnica, moja kći! I taj Petar Stanić! I ta buka, kao na Strašnome sudu! Sve se navalilo na me, jadnog starca, bespomoćnog! O, Gospode! Gospode! Kuda sve to vodi?! Kako će se to svršiti! Propast! Propast! (*Ugleda Joku kako se vraća.*) Joko! Joko! Kuda ćeš opet! Amo dodi!

JOKA: Bat... bata... bat...tamo... ubiti... ja braniti braniti!... (*Odjuri u kuću.*) Ne dati! Ne dati!...

JOKSIM: Ona je poludila! Sasvim je poludila! Braniti brata! Braniti Petra! A šta je s Petrom? Šta je s njezinim bratom! Ništa ne znam! Sve je nepoznato!Sve je sakriveno! I ta borba! I ti ljudi! I ti psi! Laju, laju, kao na Sudnjem danu! Ništa ne znam! Ništa! (*Izlazi Joka s novom žeravicom i kipućom vodom u ruci.*) Hej, stani! Šta je to tamo! Joko! Joko! Čuješ li me?! Što se to dešava napolju...

JOKA (*trčeći*): Bat moj bat... Joka braniti... braniti... braniti! (*Ode.*)

JOKSIM: Jaoj meni! Gotovo je! Ona je izvan sebe! ... Uzela je žeravicu... živu žeravicu sa ognjišta... I vodu, kipuću vodu s kotlom i nosi to nekuda! Već drugi puta to nosi... A ja ne znam kuda!... Joko! Joko! Uzalud je vičem! Ona mene ne čuje! Ona ništa ne čuje! ... Gospode Bože! Šta se to zbiva tamo? Šta se to s Petrom dogada samo! Joka ga čekala, od večeri sve do sada! Okom nije trenula! I najednom počela vikati: Bat!... Bat!... Ubit će joj brata!... A tko će ga ubiti! I zašto će ga ubiti?! Ništa ne znam! Sve je nepoznato. Idem tamo! Idem da vidim! (*Zastane.*) Ha! Evo ih! Petar ranjen!

2. PRIZOR
(PETAR, JOKA, JOKSIM)

JOKA (*vodi, gotovo nosi Petra*): Bolan... bolan... bat bolan!

JOKSIM: Ovamo, Joko, ovamo!... (*Vode Petra do stepeništa.*)

JOKA: Dobro biti... bat ozdraviti... ozdraviti...

JOKSIM (*pomaže Joki*): Tako, vidiš... Sada je dobro...

JOKA (*briše Petru krv sa lica*): Bat... krvav... krvav...

PETAR (*nemoćno, bolno*): Napali su me... izgrizli...

JOKSIM: Ko te je napao... Šta je to bilo? I ko te je izgrizao?

PETAR: Oni... bjesovi... psi bijesni... ljudi su ih nahuckali na me!...

JOKSIM: Bijesni psi?... Jest, istina je... I ja sam čuo lavež... I ljude sam čuo!... Huckali su pse...

PETAR: Jedno mi je skočilo za vrat! Život je o meni pretrnuo!!!

JOKSIM: Kakvo je bilo? Jesi li ga vidio?...

PETAR: Podvita repa... pjenušave gubice i krvavih očiju...

JOKSIM: To je bilo bijesno pseto... Je li te ugrizlo...

PETAR: Ovdje se može vidjeti...

JOKSIM: Nije ništa... ogrebotina... malo se zubi vide.

PETAR: Da ga nije Joka otjerala, vrat bi mi pregrizlo!...

JOKSIM: Joka!!!

PETAR: Sličila je njima... bjesovima! Pržila ih vatrom... kipućom vodom... A oni su bježali... bježali...

JOKA: Ja braniti... Joka braniti... ne dati ubiti bat!...

JOKSIM: Dobro si učinila... dobro!... A ljudi, kakvi su te ljudi napadali...

PETAR: Bjesovi!... Ljudski bjesovi!...

JOKSIM: Ah moj Petre! Tebe su sasvim izludili! Idem da ti zavijem ranu!... Odmah ću se povratiti!... (*Odlazi.*)

3. PRIZOR
(JOKA, PETAR)

JOKA (*nježno*): Bat... moj bat...

PETAR (*Gleda je zadivljeno*): Joko...

JOKA: Što?...

PETAR: Zašto si me branila?...

JOKA: Ja voliti... bat... Joka voliti...

PETAR (*s osjećajem blaženstva*): Voliš me?

JOKA: Ti... hhhh... muškarac... pravi... muškarac...

PETAR (*zgrozi se*): Zato... samo zato...

JOKA (*smije se glupo*): Hhhh...

PETAR: A ona druga...

JOKA (*skoči*): Što?!

PETAR: Ona me nije zato volila...

JOKA (*bijesno*): Onu drugu... ti ubiti!... ubiti...

PETAR (*mirno*) Ne... Nju neću ubiti... Ali tebe... tebe ću, možda, ubiti...

JOKA: Ubiti?! Joku?! Zašto ubiti Joku!?

PETAR: Zato, vidiš, da ubijem sebe u tebi!... Jer ti si ista kao i ja... Misliš mesom... Govoriš mesom... Nisi kao drugi ljudi...

JOKA: Ne ubiti Joku! Onu drugu ubiti! Joka dobra djevojka!

PETAR: Umiri se! Ne boj se! Neću te ubiti... Jer neću ubiti sebe... Čovjek - kakav je takav je - ipak voli sebe!...

JOKA: Voliti sebe... voliti...

PETAR: Sjedi! Bliže! Uđi u me ako možeš! Ako budeš ti unutra, oni, bjesovi, neće se povratiti u me... Ti si jača od njih... Ti ćeš ih otjerati...

JOKA: Joka jača... jača...

PETAR: Oh, kako mi godi ta tvoja sigurnost... tvoja snaga... U meni je nema više... Odnijeli su je bjesovi...

JOKA: Zašto ti voliti onu drugu... Ona tebe mrziti...

PETAR: Ne znam... Ali, eto... Čovjek u životu mora nešto pobijediti... Mora učiniti svojim... A ja nisam imao... ništa drugo... To je valjda...

JOKA: Ona nije tvoja ... ja tvoja... ja...

PETAR: Ti si ja... i ja sam ti... a ona je sve drugo... (*Ugleda Joksima, s bijelim peškirom.*) Šta je to? Mrtvački pokrivač... nosi to... nosi!...

4. PRIZOR

(JOKSIM, JOKA, PETAR)

JOKSIM: To je ručnik! Ručnik, da ti ranu povežem...

PETAR (*smušeno*): Baci to! Baci!...

JOKSIM: Evo! Evo! Bacit ću... (*Vani vika, zvonjava.*) Šta je to?

PETAR: Jesu li oni??? Bjesovi?... Ko je to?...

JOKSIM: Odmah ću vidjeti...

JOKA: Ne bojati... ne...

PETAR: Ako su ljudi... ne bojim se... Ako su oni... izašli odavde... (*Pokazuje grudi.*)... Bježat ću.

JOKSIM (*dotrči*): Ljudi, Petre! Ljudi! Ima ih sva sila! Vrve ovamo uz cestu!... Mravinjak, velim ti! Pravi mravinjak!... Skloni se, Petre! Bježi od zla!

PETAR (*ustajući, gordo*): Ljudi, veliš... (*Imperativno.*) Nećemo bježati... Ovdje ćemo ostati!...

JOKSIM: Bježi od zla... novog zla! Upropastit će te!...

PETAR: Joksime, donesi mi bič!...

JOKSIM: Kakav bič, Petre, želiš? Kakav bič?

PETAR: Bič kojim se stoka goni!...

JOKSIM: Šta ćeš s njime?...

PETAR (*oštro*): Donesi mi bič!... Njim ćemo se braniti. (*Joksim ode.*)

5. PRIZOR
(PETAR, JOKA i GOMILA)

I. SUSJED: Evo ga!...

II. SUSJED: Tu je on!...

III. SUSJED: Tu je Petar Stanić!...

I. SUSJEDA: Nahuckajte psetad na njega!

II. SUSJEDA: Neka ga rastrgaju!

III. SUSJEDA: Psetad! Psetad!...

PETAR: Stanite! Ni koraka dalje! Vi zaboravljate da je Petar Stanić ovdje gospodar! .. Šta hoćete sada? Govorite šta hoćete?!

ĆIKA PERO (*vodi Desu za ruku i odgurne je prema Petru*): Evo ti je! Tvoja je sada!...

PETAR (*uzme Desu za ruku, i vraća je ocu i drugima*): Evo je vama! Vi ste je doveli! Vi ste joj i gospodari!...

ĆIKA PERO: A ja velim... tvoja je! Ti si joj oduzeo čast, ti je moraš i uzeti! Moraš se njome oženiti!...

PETAR: A ja velim da ne moram! Prvo zato što vi to tražite od mene, a ne ona... A drugo... Zar ja da uzmem djevojku za ženu koja se može dobiti za jednu noć od njezina zaručnika...

ĆIKA PERO: Kakva zaručnika?! (*Opće zgražanje.*) To je laž! To je objeda!

SVI: Objeda! Objeda!...

PETAR: Onda pitajte djevojku ako ne vjerujete meni!

ĆIKA PERO: Je li to istina, nesretnice? Je li istina?

DESA: Istina je, oče. Prava istina!... Simo Gavrić me je oblagao, izazvao napolje i Petru me ostavio!

SVI: Kakva sramota! Užasna sramota!...

ČIKA PERO (*zatetura*): Zlo mi je! Ugušit ću se! Vodite me od nje! Vodite... (*Izvedu ga napolje.*)

6. PRIZOR
(PREĐAŠNJI bez ČIKA PERE)

PETAR: Sad ste čuli! I sada šta još želite od mene!

SVI (*planu*): Ona je drolja! Bludnica!

ŽENE: Ubiti je treba!

MUŠKARCI: Ubiti! Ubiti! (*Nasrnu na Desu.*)

PETAR: Dalje od nje! Nitko da joj se ne približi! Joksime! Ovamo... (*Uzima potajno bič i drži ga za ledima.*) Čuli ste Desu! A sada ću ja da govorim... (*Popne se na dio stepeništa.*) Tebi je, gomilo, netko rekao - svetac ili davo, svejedno je - da smo te ja i ova djevojka uprljali nemoralom, da si u taj kal i u to blato ogreznula do dna! I da te ništa drugo ne može očistiti od te prljavštine osim propasti ove djevojke i moje... Ali, gomilo, od te tvoje gadosti i nečistoće ne može tebe oprati ni okean svete vodice, a kamoli propast dvoje mučenika koju si ti skrivila!... Ali što ne može to da te očisti, može ova mala posvećena stvar, ovaj bič kojim se stoka tjera!

PETAR (*tuče po gomili*): Napolje, bezglava gomilo! Napolje! Bježi sa sunca Božjega! U mrak, gomilo! U mrak! Tebi nije mjesto na suncu! U mrak! U mrak!... (*Sve bježi bezglavo ispred biča, a Joka se nabacuje prema svima klipovima, kamenjem, štapovima...*)

JOKA: Gad! Gad! Gad!...

JOKSIM (*za djetetom*): Amo Joko! Pusti, Joko! Budalo! Budalo! (*Svi izjure napolje.*)

7. PRIZOR
(PETAR, DESA)

DESA (*pode.*)

PETAR: Ti nećeš... ti ćeš ovdje ostati!... Ja hoću tebi, samoj, da vratim izgubljenu čast!...

DESA: Pusti! Ostavi me! Pobijedio si, pa što hoćeš više?

PETAR: Moja pobjeda i moja snaga, to je djelo očajnika što se baca u najgori vrtlog da očuva sebe i svoju ljubav! I ovo što sada stoji pred tobom, nije gordi Petar što bičuje masu, već nesretnik, kao i ti, koji moli djelo milosrda, da ga u tvom sreu probudi... Evo! Mi smo ovdje ostali: čovjek prema čovjeku! Ti si jedna, a ja druga strana svijeta! I kao što zemlja ne može biti bez sunca, ni sunce bez zemlje, tako ni ja, čovjek, Petar Stanić ne mogu biti sretan bez tebe! Ne mogu!... I ako me sad prezreš, ako me odbiješ, mene očajnika koji nema ni jedne svijetle tačke u životu osim vjere u tvoju riječ koju si mi jednom dala... ja... ja sam uništen, ja sam propao!... A i ti si propala!... I ti si uništena... I u tome smo potpuno jednaki...

DESA (*kao da se probudila na novi život na novu borbu*): Ne! Varaš se!... Mi nijesmo jednaki!... Ja nisam uništena! Ja nisam propala!... Ja nikada nisam bila tako jaka kao sada! Sada je došao moj čas! Moj trenutak! I sad ću ja da govorim!...

PETAR: Što to znači, reci mi!

DESA: To znači da je ovaj čas ustala pravda iz groba i podigla svoj plameni mač kao sveti arkandeo, da ga surva na tvoju glavu!... Aa! Zadrhtao si! Znadeš šta te čeka!... Napokon! Napokon! Ima netko tko je i od tebe jači!...

PETAR: Ko je to?! Tvoj zaručnik, valjda! Simo Gavrić?!

DESA: Mrtvac! Mrtvac! Mrtvaci su jači od živih! Ubio si ga, u pola crne noći, dok me još ni poljubio nije, njega! Moga Miladina! Ali on nije mrtav! On je još živ! Tu je on! U meni! Tu mu

srce kuca! I duša diše! I ovo što stoji pred tobom nisam ja, obeščašćena žena! Ovo je mrtvac koji uskrsava! Ovo je kostur što se s tobom bori!...

PETAR: Lažeš! Lažeš! Ti ga nisi ubila! Ti se ne bi s drugim zaručila!...

DESA: Njega sam ja ljubila! Samo njega! Miladina svoga! I zbog njega sam se ja u ovu borbu s tobom upustila!... Grob njegov se ovo sada s tobom bori! Crna, hladna raka u koju je zakopana moja mrtva ljubav! A ti si je ubio! Ona ti se osvećuje!...

PETAR (*jezivo*): Grozno! Strašno! Gora si od pakla!...

DESA (*pobjedonosno*): A? Je li? Strašna sam ti? Bojiš me se?! Zar ti nisam rekla?! Mrtvaci su jači, jači od živih!...

PETAR: Idi! Idi! Odlazi!...

DESA (*mirno*): Idem... idem... Ali još ću ti i na san doći... Sni su ti, još uvijek, čisti: i dječije haljinice sniva... I u crkvu na vjenčanje ideš... (*Recitirajući zlokobno.*) Mi prolazimo ulicama... zagrljeni... Haha! Hahaha!... (*Ode.*)

PETAR (*sumahnuto*): Odlazi! Odlazi! Jaoj meni! Bjesovi! Bjesovi! Eto ih! U meni su! U meni! (*Bježi uz ljestve, na tavan i otvara ih da prekine svaku vezu sa svijetom.*) Bjesovi! Bjesovi! Joj! Joj! Joj!... (*Iščezne.*)

ZAVJESA

ŠESTA SLIKA

Petrova mala, trokutasta sobica. Desno, na daskama, postelja. Lijevo ulaz od ognjišta... Suprotno, od Petrova ležaja, na zidu porodična ikona, arhanđeo sa plamenim mačem. Pod njom gori kandilo. Više postelje, visoko na zidu, dva mala prozorčića s rešetkama. Na tronošcu, kraj Petrove glave sjedi Joka. Iz neke silne daljine otkucava sat nepoznato doba noći... Ulazi Joksim.

1. PRIZOR
(JOKSIM, JOKA, PETAR)

JOKSIM: Otkucao je sat... Koliko je otkucao, Joko, znaš li?...

JOKA (*muklo*): Jedan... osam... tri...

JOKSIM (*odmahne rukom*): Ah da... (*Nadviruje se.*) A šta je s njime...

JOKA: Spavati bat... spavati...

JOKSIM: Spava?... Dobro je to... vrlo dobro... A ti... sirotice moja... ti nisi spavala...

JOKA: Ti spavati... Joka čuvati bat... bolan... bolan.

JOKSIM: Bolan, dijete moje, bolan... Ni svečeve muke nisu bile teže... A sve zbog one lude djevojke... Zbog one Dese Čika Perine...

JOKA: Ona ne doći!... Ja ne dati!...

JOKSIM: Ne boj se... Neće doći... I ona ispašta u bolnici sada...

JOKA: Ja nju mrziti... Ona ne voliti bat... Joka samo voliti... Joka...

JOKSIM: Ah moja kćeri... i ljubav i mržnja sve je to konačno isto... Sve to mutna voda nosi...

JOKA: Ozdraviti moj bat... ozdraviti...

JOKSIM: Kasno je, Joko... Od smrti se ne može ozdraviti...

JOKA: Ti umrijeti!... Moj bat izliječiti...

JOKSIM: I ja ću umrijeti... I svi ćemo umrijeti! Od smrti se nećemo izliječiti... Ona je sama lijek... (*Klekne pred ikonu.*) Oh, Bože... Gospode... Već tri nedjelje kako se taj čovjek kinji i muči... kako boluje od nekakve lude groznice... od nekakva bjesnila... šta li... i prebija se i kida, a ne može da se spase... Pomiluj ga, Gospode! Daj mu da se smiri!... (*Ikona, najednom, kao da se osvijetli... Petar skoči u postelji.*)

PETAR: Evo ga!Tu je!...

JOKSIM (*skoči uznemireno*): Skloni se Joko! Skloni se! (*Petru.*) Ko je tu, Petre... Ko?...

PETAR: On! Miladin!...

JOKSIM (*krsti se*): Oprosti mu Bože! Mrtvi ne dolaze, Petre!... (*Ikona se pogasi.*)

PETAR: Dolazio je! Ovaj čas sam ga vidio! I nju! Desu! I nju sam vidio!... Stajala je tamo na zidu i mahala plamenim mačem! Kao arkandeo!... (*Ikona ponovno zasvijetli.*) Eno ih! Stoje tamo na zidu! Ukočili se! Ni maknut se neće!...

JOKSIM: Ko stoji na zidu! Nitko ne stoji!

PETAR: Stoje! Stoje! Zar ih ne vidiš?

JOKSIM: Ne vidim, Petre! Ništa ne vidim!

PETAR (*pokazuje na zid i okreće glavu*): Tamo... Tamo... Tamo...

JOKSIM: Nikoga nema! Pričinja ti se samo...

PETAR: Ima... Ima... Još je tamo... Mene je strah... Ja se bojim...

JOKSIM: Utvara je to... Tvoja utvara samo...

PETAR: Reci brže, kako se gone utvare!...

JOKSIM: Molitvom, Petre, molitvom...

PETAR: Ne!... Molitvom neću! Samo kukavice mole milost

od drugoga! Ja nisam kukavica! Ja sam Petar Stanić!

JOKSIM: Boga moliš, a ne čovjeka!...

PETAR: Neću! On će me mučiti kada umrem! Neću da molim svoga mučitelja!...

JOKSIM: Moliš milost! Milost moliš od njega!...

PETAR: Ne treba mi milost! Ona je za slabiće! A ja nisam slabić! Ja sam jači! Ja ću istjerati njegova arkandela! Silom ću ga otjerati snagom svojom! Ovako! Ovako! (*Ide prema ikoni, a svjetlo se na njoj gasi.*) Jesi li vidio?! (*Pobjedonosno.*) Pobjegao je! Otjerao sam ga! Ja sam jači! Jači! Ja sam život, a on bježe smrt! Ja jurišam na smrt i brišem je, kao svjetlom mrak!... Demoni! Đavli! Sotone! Dođite da se ogledamo! U vama je pakao! U meni bijesno pseto! Ja rušim svijet silom, a vi paklenom vatrom! Dođite da vidimo ko je jači! Vau! Vau! Vau!...

JOKSIM: Umiri se, Petre! Povrati se razumu! Povrati se dobru! Još se možeš spasiti!

PETAR: Nema dobra! Zlo ga je ubilo!... Mi koljemo sebe! I pijemo svoju krv! I grizemo se među sobom i čupamo: ovako; ovako!... (*Cijepa košulju na sebi.*)

JOKSIM (*užasnuto*): Ne grizi se, Petre! Ne trgaj odjeće!

PETRE: Neću da budem Utvara!... Hoću da budem čovjek! Goli čovjek, kao od majke rođen! Rušiti! Paliti! Harati! To je moj zakon! Moja vjera!... Moj bog... Ništa lažno neću! Kidat ću se, kidati!... Ovako! Tražiti izlaz! Tražiti kraj! Evo me! To sam ja! Sramotno grcam svoj pakleni život! Kopam pluća! Tražim srce! To prokleto ljudsko srce! Evo ga! Tu je! U rukama ga držim! I sad ću ga zgnječiti... zgnječiti... (*Savije se i pada na tle.*) Sad je gotovo ... sad je svemu kraj... svršetak... Povedi me, Joksime... Užasno me glava boli...

JOKSIM (*vodi ga na krevet*): Ovdje sjedi... mučeniče... Bog će tebi olakšati... Pripazi na njega, Joko... Ja idem donijeti vode... lijepe hladne vode...

PETAR (*gunda sam sa sobom*): Ja sam otrovan ... ja vidim jasno sve... Mene nema više...

JOKA: Bolan bat... bolan.

PETAR (*gleda u Joku nemoćno*): Kako žalosno gledaš u me kao da si i sama otrovana... izgubljena... Sad smo sebi najbliži... Nikada nismo bili tako blizu sebi kao sada... Ti si sama... nemaš svoje sreće; nemaš svoje vjere... odbačena, kao i ja, kao obadvoje... Nismo bili ničiji... niti je bilo išta naše...

JOKA: Ozdraviti bat... ozdraviti... Sutra biti sunce... svanuti dan... biti lijepo... Ja vidla... gore... (*Pokazuje prema nebu.*) biti zvijezde... puno zvijezde... Mi izaći sutra... tamo biti trava... tamo ležati... gledati... hodati mravi tu svuda... (*Pokazuje grudi i lice*) puno mravi... i babe hodati... i ptice pjevati... ptice... letjeti ... letjeti... a mi... smijati... smijati...

PETAR: Da ... sutra će biti krasan dan... a ja... ja ću biti mrtav...

JOKA: Ne umrijeti bat... ne... Ako ti umrijeti... i Joka umrijeti ...: Ti Joku ubiti... Morati ubiti...

PETAR: Umiri se... Ne govori svašta... Svatko ubija sebe... najprije sebe... svoju alu u sebi... od koje počinju sva zla... Alu, koja se zove: Ja... pa Ja... pa opet Ja...

JOKA: Ne ubiti sebe... ne...

PETAR: Ćuti... Ne govori... Skloni se od mene... Na granici sam svijesti... ali sam još pri sebi! Idi od mene!

JOKA: Ne ići od tebe!...

PETAR: Slušaj me! Ja ne znam... sve manje znadem što činim... što govorim... Odlazi od mene! Odlazi!...

JOKA: Ne otići, ne... (*Ulazi Joksim s kotlom vode u ruci.*)

PETAR (*uzvikne kao da vidi užasno strašilo pred sobom*): Šta je to? Šta nosiš to...

JOKSIM: Nije ništa... Kotao, naš kotao...

PETAR: Šta je to... to u kotlu...

JOKSIM: Voda, Petre... lijepa... studena voda...

PETAR: Ne!... To je smrt! Moja smrt!... Ja se bojim! Ja se strašno bojim... !

JOKSIM: Evo, evo... ostavit ću... Umiri se!...

PETAR: Ne mogu... Sve se vrti oko mene... Vrtoglavica me hvata... Gdje je moj rep... Moj rep bježi oko mene! Uhvatit ću ga! Ugristi! Ja bjesnim! Gonim sam sebe uokrug! Što to smeta mome krugu! Ja hoću dalje! Kroz zidove... U svijet! Na ples! Ples pomame i sile! Opet mi se nešto ispriječilo! Opet mi netko smeta! (*Ugleda Joku.*) Ah, ti si to! Idiotkinja! Joka Joksimova! Moj lik! Moja slika... Moje Ja!... Ja... Ubit ću svoje ja... Ubiti... (*Zgrabi Joku i vrti se njome uokrug.*) Ovako! Ovako!

JOKA (*viče*): Ubiti... Joka... tvoja ... tvoja...

JOKSIM: Bjesomučniče! Ostavi mi dijete!...

PETAR: Nas nema više... Otplesali smo... otplesali...

JOKSIM: Voda!... Gdje je voda!...

PETAR (*ugleda ponovno kotao...)*: Ne!...Ah... Bježati!... Bježati!... (*Odvuče Joku kroz izlazna vrata.*)

JOKSIM: U pomoć, ljudi... Opasnost! Opasnost!

(*Izjuri s vodom. Čuje se kako kotao vode pljusne o nešto i Petrovo zavijanje: Au!... Au... Au... Zatim mir. Onda traka jutarnjega sunca i pastirova frula u daljini!*)

KONAC

NA BOŽJEM PUTU

DRAMA U TRI ČINA

LICA:

OMER-BEG IDRIZBEGOVIĆ, bogati posjednik
ARIFA, njegova žena
LEJLA, njihova kći
SAFET, njihov stariji sin
ISMET njihov mladi sin
ZUHRA, Safetova žena
MINA, Ismetova žena
ĆAMIL-BEG KUSTURICA, Lejlin ašik
ESMA, prva djevojka u kući
NAJLA, druga djevojka u kući
HASAN-STARAC, sluga
MALI ASIM
DVA DJEČAKA, nosači

Vremenski razmak izmedu I. i II. čina više od dva mjeseca, izmedu II. i III. više od jedne godine.

Radnja se zbiva a medusobliu Omer-begove kuće, na čardaku, u ovećoj kasabi - danas.

PRVI ČIN

Međusoblje u kući Omerbega Idrizbegovića. Desno, naprijed, stepenice iz donjega boja sa drvenom ogradom. Pored stepenica, nazad put na abdestluk gdje se umiva. Na istoj strani ponešto odzada, Ismetova i Minina soba a kojoj se vide tepisi čim se vrata otvore. Po sredini u drugoj polovici međusoblja, kratak hodnik, koji se završava vratima kroz koja se ulazi u ostale sobe. Na lijevoj strani međusoblja, sprijeda, divanhana sa širokom drvenom sećijom i nekoliko prozora na ulicu. Otraga, sučelice publici, Safetova i Zuhrina soba u kojoj se vidi peć, spojena drvenom ogradom sa hamamom, u kome se kupa, musandrom u koju se posteljina slaže i ćilimima kojima je pod pokriven. Po zidovima su uokvireni ornamenti sa pobožnim izrekama u arapskom jeziku i arapskim pismenima. Po podu i lijevo na sećiji, skupocjeni tepisi. Otraga, lijevo, do sećije, skupocjena carigradska sehara, otvorena. Na sredini međusoblja dva oveća kofera isto tako otvorena, a do njih naslagano Omerbegovo čisto rublje, čarape, košulje, gaće, koporani itd. Lejla gleda s prozora na dalekozor u dalj, a do nje pozadi, Najla i Esma.

1. PRIZOR
(LEJLA, NAJLA I ESMA)

ESMA: Vidiš li što tamo, hanuma?

LEJLA: Ni jednoga jedinog čovjeka, Esma!

NAJLA (*namješta joj zavjese na prozoru*): A sada?

LEJLA: Ni sada, Najlo...

ESMA (*u čudu*): Baš ništa?!

LEJLA: Vidi se dugačak put samo, i na njemu nikoga živa...

NAJLA: Čudno, zaista...

ESMA: To oni nisu ni krenuli ovamo... (*Ulaze Zuhra i Mina svaka iz svoje sobe.*)

LEJLA: A Hasan je poručio već odavna...

NAJLA: Da je povorka krenula iz grada. Možda su po druge hadžije pošli.

ESMA: A po Bega će kasnije izbiti, onda.

LEJLA: I ja to isto mislim! drugačije ne može da bude.

2. PRIZOR
(PREĐAŠNJI, ZUHRA PA MINA)

ZUHRA (*unosi iz svoje sobe čisto Hadžibegovo rublje u rukama i prilazi, lijevo smještenu, otvorenu koferu njegovu, dobacujući, mimohod, Lejli*): Ima li što nova pred kućom?

MINA (*izlazi s rupcima Begovim iz svoje sobe i prilazeći istom koferu kome i Zuhra, isto dobacuje Lejli*): Ide li povorka iz grada?

LEJLA (*predaje durbin djevojkama, prilazi desno otvorenoj sehari, vadi iz nje svilene Begove košulje, nosi ih desno smještenu koferu i spremajući to u njega odvraća nemarno snahama*): Nikoga živa na drumu. Sve je pusto ko groblje.

ZUHRA (*trpa čvrsto stvari*): Safet dočekuje goste.

MINA (*dodajući joj rublje što ga je sama donijela*): A Ismet ode pred povorku.

LEJLA (*kao gore*): A povorke niotkud, eto...

ZUHRA: Pa nije zar kasno za nju?

MINA: Ni zastava nije još iz džamije donesena.

ZUHRA: Ko će je nositi, zna li se...

LEJLA: Mujezin sam na konju.

MINA: O, to je velika počast onda...

ZUHRA: Svijeta će od svuda da bude...

LEJLA (*ustaje kao da će prozoru*): E, da! Nije moj otac bilo ko...

MINA: Pa on je član hodžinske kurije.

ZUHRA: I borac prvi za stari poredak.

LEJLA (*preko ramena od prozora*): A što je glavno...

SNAHE (*kao da zastanu na tren s poslom*): Što?

LEJLA (*sa ponosom*): Potomak slavni, najstarijeg plemstva.

ZUHRA (*sa potcjenjivanjem*): Kod mladih mu baš nije ugled najveći!

MINA: Za mlade je on natražnjak...

LEJLA (*ponešto ogorčeno, vraćajući se pokraj njih natrag do kofera*): To moja braća govore iz vas.

SNAHE (*ponešto ljutito, na sve prigušeno*): A iz tebe...

LEJLA (*turajući ruke u kofer oštro*): Što?!

ZUHRA (*ujedljivo*): Ćamilbeg Kusturica.

MINA (*resko*): Tvoj ašik... (*Pauza.*)

LEJLA (*na čas kao da plane, no u isti se čas stiša i prodahne muklo i ozbiljno*): Ćamilbeg poštuje mog oca...

ZUHRA (*jače*): Uzalud mu svako poštovanje!

MINA (*zagrižljivo*): Tvojim nikad ne postade...

ZUHRA (*završujući, kratko*): Dokle god pristaje uz mlade.

LEJLA (*ustaje i polazi prema vratima Minine sobe,*

vraćajući se iz nje s nekim Begovim toaletnim priborima: britvom, sapunom, malim okruglim češljem za bradu i slično): To nije vaša stvar...

MINA (*tobože benevolentno spremajući ponovo stvari u kofer*): Tvoja bi bila možda...

ZUHRA (*pomažući u poslu Mini, istim tonom*): Kad bi ga nakrenula za ocem, kao što ja svoga Safeta nakrećem.

LEJLA (*s prijekornom ogorčenošću, spremajući donesene stvari u kofer*): Dotle dok otac živi u kući... ali čim jednom... (*Kratko nijemo gledanje.*)

ZUHRA (*lecnuvši se time pogođena, muklo*): Ti misliš...

LEJLA (*spremajući nehajno stvari*): Ne mislim tako kao ti... (*Pauza.*)

MINA (*zgledajući se načas nijemo sa Zuhrom, istisne, snažno, gotovo kuražno*): Moj Ismet je otvoren protivnik starijih...

LEJLA (*značajno, riječ po riječ, gledajući u nju*): Pred tobom možda... ali... (*Prelazi ponovno na posao izgovarajući naglo posljednji stavak.*) Ali ni pred kim drugim više...

MINA (*ljutito drščući čitavim tijelom*): A tvoj Ćamil?

LEJLA (*mirno*): Ravno gazi svoj drum...

ZUHRA (*polazeći u svoju sobu po očev šal i pojas, dobacuje Lejli ujedljivo*): Šeširom ti pozdravlja oca...

LEJLA (*osvrnuvši se za njom, s primjesom zadovoljstva u glasu*): Ali čista srca i duše...

MINA (*nastavljujući na ujedljivi ton Zuhrin još polagahnijim i žučljivijim prizvukom*): I govori da će ti lice otkriti, čim njegova postaneš jednom...

LEJLA (*mirno, okrenuta sučelice publici*): Muž ima pravo da traži što hoće od žene... (*S dostojanstvom u glasu.*) Pogotovo onakav plemić kao Ćamil...

ZUHRA (*vraćajući se, zastane ponešto prenerađeno nad njom*): I ti... ti ćeš ga slijediti u tome...

LEJLA (*još mirnijim tonom gledajući odlučno sa samopouzdanjem ravno u publiku*): Žena je dužna da ide za mužem i u smrt.

ZUHRA (*odrezano, klekнuvši do kofera*): Onda ti nikada mužem ne posta...

MINA (*ustane kao da će prema svojoj sobi, i zastane završujući Zuhrinu misao*): Ni ti njemu žena... (*Odlazi i začas se praznih ruku vraća.*) Eto, to ti je moja riječ!

LEJLA (*odlučno, ne dignuvši glavu*): Rekla sam: to nije vaš posao! To je očeva i Ćamilova stvar! Kako god oni urede! I Bog kako to naredi! (*Oštrim prijekorom.*) A vi... Bolje bi učinile, možda, da pred očev polazak u Meku obuzdate svoju ćud... jer mogla bi nas u nevolju da uvali...

MINA (*posprdno*): Zašto?

ZUHRA (*sa samopouzdanjem*): Mi znamo što nam je činiti...

MINA: A ti...

ZUHRA: Za svog se Ćamila brini!

LEJLA: (*plane vičući*): I hoću! I sama to znam! Od vas mi ne treba pameti...

ESMA (*od prozora prigušeno*): Hanuma.

NAJLA (*muklo*): Dolazi, hanuma... (*Pauza.*)

3. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I ARIFA)

ARIFA (*mirna no brižna i ponešto sjetna glasa*): Povorka još nije stigla?

LEJLA: Djevojke je iščekuju.

ARIFA (*snahama*): Još niste kofere otpremile dolje?

ZUHRA: Stvari su davno složene...

MINA: Jelo još samo da stavimo...

ARIFA: Pa što radite onda ovdje... Što ne idete dolje za poslom!

ZUHRA: Odmah, majko...

MINA: Odmah ćemo poći...

ARIFA: Požurite, onda požurite, krajnje je vrijeme za to! (*Šalje ih niz stepenice u donje bojeve i više za njima.*) Ako vam bude potrebno, neka vam Hasan pomogne... Hasan je dolje u avliji. I djecu njegovu viknite, neka vam dječaci posluže! (*Lejli živo i dobrostivo.*) A ti očeva i majčina maza, zar ti nećeš za njima...

LEJLA (*ustane*): Pa, hoću majko, kad veliš...

ARIFA: Podi radosti, podi, ocu će biti drago, ako ga i ti opremiš.

LEJLA. Odmah ću za njima poći.

ARIFA: Da... i ne dolazi dok ne bude vrijeme...

LEJLA: Ostaću do polaska dolje! (*Ode.*)

4. PRIZOR

(ARIFA, ESMA I NAJLA)

ARIFA (*djevojkama*): Ima li kakva znaka?

ESMA (*gleda na dalekozor*): Nešto se vidim, crni...

NAJLA (*oduzima užurbanim gestom durbin od Esme*): Povorka, mislim, nije...

ESMA: Pričinilo mi se da je čovjek nekakav...

NAJLA: Istina je... Jedna je osoba samo...

ARIFA (*brižno*): Da nije kakav gost! Čekaj da ja vidim... (*Gleda na dalekozor.*) Pa to je... to je...

DJEVOJKE: Ko je, hanuma, ko?

ARIFA: Ne, ne, ne... Ne može biti da je on...

DJEVOJKE: (*upornije*): Ali ko, hanuma, ko...

ARIFA (*muklo s primjesom straha ostavivši na čas dalekozor i malko se stisnuvši*): Ćamilbeg Kusturica, čini se...

ESMA (*muklo*): Ćamilbeg...

NAJLA (*prigušenim šapatom*): Kusturica...

ARIFA: On je... bez sumnje on...

ESMA (*živo*): Ide, ide, ide...

ARIFA: (*trgne se*): Što!

NAJLA: Ovamo, k nama ide...

ARIFA (*gotovo za se*): Ipak se odvažio, eto...

ESMA: Što?

NAJLA: Šta hoće?

ARIFA (*prijekorno*): Čemu to vama treba! (*Gotovo za se.*) Moram s Begom da govorim...

ESMA: Dolazi Beg, hanuma...

ARIFA: Podite sada za poslom! (*Dok se Esma i Najla povlače natraške puteljkom kraj drvene ograde od stepenica prema abdestluku, ulazi otraga na vrata, i prolazi sredinom, kroz kratki hodnik, naprijed prema sećijama sijedi Omerbeg.*)

5. PRIZOR

(BEG I ARIFA)

BEG (*prilazi odmjerenim koracima sećiji, sjeda do prozora, podvivši lijevu nogu poda se, vadi iza pojasa tešku srebrenu kutiju sa duhanom, smota cigaretu, stavi je u cigarluk od jantara i zapali. A onda se osvrne i pogledavši ozbiljno ženu, dobaci joj gotovo nemarno*): Što si imala da kažeš...

ARIFA (*ustručavajući se*): Ni sama ne znam smijem li?

BEG (*kao gore*): Zar nešto nije u redu?

ARIFA: Sve je na svome mjestu.

BEG: Koferi spakovani kako treba?

ARIFA: Uskoro će sve gotovo da bude.

BEG: Ismet i Safet?

ARIFA: U konaku primaju goste...

BEG: Pa onda? Čega se ima da pribojavaš: (*Kao da se prisjeti.*) A, da povorka ne dođe prerano možda...

ARIFA: Povorka može i čekati.

BEG: Onda to je strah moga puta u Meku?

ARIFA (*muklo s primjesom prikrivenog nezadovoljstva*): O tome bolje da i ne govorimo.

BEG (*nemirnije*): Šta te onda plaši?

ARIFA: Poruka koju ti donosim sada.

BEG (*iznenađeno, s duboko pritajenim glasom*): Poruka? Sada? Kakva poruka?

ARIFA: Strah me da ti to kažem...

BEG (*k. g.*): Što je to? (*Oštrije.*) Ko se to šali sa mnom?! I kakve se to poruke šalju čovjeku pred polazak na dalek put, od kojih ti srce dršće! Ko je taj ludak, ili...

ARIFA (*naglo*): To je... (*Zapne.*)

BEG (*sa žestinom i nestrpljivošću*): Govori! (*Prigušenije sa drhtavim glasom od uzrujanja.*) Ovdje mi se skuplja talog u srcu i u grlu, počinjem da slutim nešto, i ako mi što prije ne rekneš o čemu se radi, mogao bi na mjestu da planem i onda... (*Naglo i glasno.*) Ko je to?

ARIFA (*kao o zid prignječena*): Ćamilbeg Kusturica!

BEG (*spusti lijevu nogu sa sečije kao da će skočiti prema nekom nenadnom neprijatelju i prošapće muklo zastavši*): Ćamilbeg? Kusturica? Zar on?

ARIFA: On.

BEG (*silnom unutarnjom snagom smiri svoj nutarnji i vanjski pokret pred ženom, i govori dalje kao da se radi o nekoj nevažnoj stvari, a sve mu biće podrhtava.*) Šta hoće on sa mnom? Kakvu mi poruku šalje?

ARIFA: Prije no što odeš na put...

BEG: Što?

ARIFA: Doće ti, veli, na neki razgovor s tobom...

BEG (*kao da ne vjeruje prinpitkuje*): Na razgovor? On? Meni! (*Zabezeknuta lica i pitanja.*) Pa što je to? (*Žešće.*) Otkad je to vatra s vodom počela da govori! I mrak s danom! Zar je to konac svijeta blizu?

ARIFA (*mirnije kao da odahnu*): Skrajnji je, veli, čas... i bolje sada s tobom da se porazgovori, no poslije kad dodeš iz Meke, ili kad... (*Zastane izgubivši glas u svojoj nutrini.*)

BEG (*nadopunjujući ponešto podrugljivo njezinu misao*): Ne dodem nikada više... (*Mukla, nijema i trenutačna pauza u kojoj se na čas oboje zgledaju, a onda povuku sebi svoje poglede.*)

ARIFA (*kao da se boji svojih misli više no riječi koje prigušeno izgovara.*) Toliki su, vele, odilazili tamo, da se nikad više ne zavrate ovamo...

BEG (*saglasno sa samim sobom*): Istina je... I to se može da desi... Sve je u Božjoj ruci...

ARIFA (*trgne se kratkim prestrašenim pokretom*): Bože...

BEG (*podignuvši ruku kao da je miri*): Ništa, ništa, to su slutnje samo... (*Povlači lijevu nogu natrag u predašnji položaj i podvivši je poda se, ponovno puši, tješeći sama sebe unutarnjim glasom svoje vjere.*) Bez Božje volje ni list ne pada s grane... (*Kratka pauza. Zatim, ponovno se obraćajući i paleći cigaretu, govori običnim glasom i svagdanjim svojim tonom.*) Samo ne znam...

ARIFA (*brižno*): Što?

BEG (*podvlačeći u tonu svaku riječ*): Otkuda to on: naprednjak, slobodnjak, pa sa mnom da govori?!

ARIFA: Zamjeraš mu što u šeširu ide po gradu...

BEG (*žestoko sa primjesom ogorčenja*): I otvoreno govori...

ARIFA (*naglo*): Što?

BEG (*vesko podvlačeći tonom svoju misao*): Da će otkriti lice ženi kojom se ženi i javno je izvesti sa sobom u život...

ARIFA (*kao da bi ga i nehotice zaštitila*): Ali on je...

BEG (*oštro je prekidajući*): Zakleti protivnik moj... (*Odlučno i konačno.*) Ne želim da govorim s njime!

ARIFA (*jedva se usuđujući*): Pa, ipak, ja mislim...

BEG (*punim glasom no bez vike, ali sa primjesom neke jedva zamjetljive prijetnje*): Što ti misliš, što...

ARIFA (*ponešto zapinjući u govoru*): On je... iz plemićke je porodice... Prvoga bega sin...

BEG: Pa onda?

ARIFA (*značajno, kao da mu to doziva u svijest*): Bila bi sramota za nas kad bi ga s praga kućnoga vratili.

BEG (*kao da se pribire i dolazi sam sebi*): Da! To je istina... Moram ga, ipak, da primim... (*Podigne glavu prema ženi koja tajom daje znakove slugi Hasanu što se, gotovo nevidljivo, i šuljajući se oprezno uza stepenice, pojavljuje na sceni.*) Gdje je on?

6. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I HASAN)

HASAN (*prigušeno i ponizno*): Napolju čeka beg.

BEG: Ko čeka napolju Hasane...

HASAN: Ćamilbeg Kusturica, Alibegov sin...

BEG: Neka uđe! Zovni ga Hasane? (*Arifi ustajući sa sećije.*) Ti izađi na čas, dok ja s njime svršim...

ARIFA (*glasom punim skromne ili skrušene molbe*): Obziran budi s njime. Beg je i ćijenjen u gradu.

BEG (*mirno ali zapovijedajućim glasom*): Podite sada,

idite... (*Hasan i Arifa odlaze; uza stepenice ulazi sa šeširom u ruci, u elegantnoj evropskoj nošnji, mladi Ćamilbeg.*)

7. PRIZOR
(BEG I ĆAMIL)

ĆAMIL (*ko da bi mu pošao ruci*): Beže...

BEG (*ustegne ruku*): Što želiš?

ĆAMIL: Ni ruke mi ne daš.

BEG: Da čujem što želiš prije.

ĆAMIL: Tebi je to čudno, možda...

BEG: Što?

ĆAMIL: To što ja želim da govorim s tobom...

BEG: Sam sam se pitao maloprije što je to što bi mi imali jedan drugome da kažemo...

ĆAMIL (*srdačno; živo*): To je Beže...

BEG (*prekida ga odlučnom i oštrom gestom*): Ja... koji sam čitava života išao putem vjere, i ti, koji si otvoreno rekao pred svima da je i ovaj moj put u Meku najveća ludost što postoji i bacanje novca uzalud.

ĆAMIL (*mirno no odlučno*): Da, ja sam to rekao...

BEG (*resko*): I opet...

ĆAMIL (*nešto odlučnije*): Mislim isto što i prije...

BEG (*s primjesom srdžbe i opomene*): A Božja zapovijed?

ĆAMIL (*kao da mu doziva Božje riječi u pamet*): Kur'an je rekao: Bog ne tereti ljude onim što ne mogu sami da podnesu...

BEG (*jače*): Zar ja ne bih mogao da podnesem puta u Meku? Ja, koji imam snage, zdravlja i imetka?

ĆAMIL: Ti to ne bi mogao, Beže...

BEG (*više*): Ja to ne bih mogao... Ko to veli tebi?

ĆAMIL: Upitaj svoje ukućane, ali pusti da slobodno kažu što misle.

BEG (ustukne i zapanjeno istisne): Moji ukućani? Moja žena? Moja djeca? Zar oni nešto drugo misle no ja?

ĆAMIL: Čućeš što će ti kazati onda...

BEG (*sa dubokim samouvjerenjem i pouzdanjem u svoju krv i čeljad*): O ne, varaš se! Ljuto se varaš u tome! Ono što ja mislim čitava kuća misli... (*Kao da će navaliti na njega.*) A ti...

ĆAMIL (*isprsi se odlučno pred njega*): Što ja...

BEG: Hrđav si zanat izabrao ako si mislio da u mojoj kući i u mome srcu tazor i nepovjerenje posiješ...

ĆAMIL (*oštro*): Bože!

BEG (*lahkim uzvikom, no odlučno*): Neće ti to uspjeti, ne!

ĆAMIL (*stišava se*): Dobro...

BEG (*s nepovjerenjem*): Šta dobro...

ĆAMIL: Kad ti tako veliš, nek bude onda tako...

BEG (*tvrdo, postojano i pouzdano*): I onda kad ja to ne kažem, i onda će biti tako, jer tako jest i ostaće tako... (*Jače.*) To je Božja volja i Božja zapovjed. I to je u mojoj kući sveto! I to ti nećeš nikakvim smutnjama odvratiti od moje kuće, ko ni mene pridobiti za se i za svoj bezbožan put!

ĆAMIL (*revoltirano*): Bože!

BEG (*jače*): Jest, bezbožan i kriv put!

ĆAMIL: Neka bude i to! I to ću ti pustiti na volju... Jer nisam mislio da govorim o tome, nego o nečem drugom, mnogo važnijem za me...

BEG: O čemu drugome? (*Odvraćajući se od njega.*) Neće mi zar tvoji naprednjaci silom zapriječiti put u Meku...

ĆAMIL: Silom neka se služe slabiji! O važnijem se ovdje radi.

BEG: O čemu važnijem dakle?

ĆAMIL: Ti poznaš moj rod?

BEG (*zastane*): Znam! Čestiti ljudi zaista! Od soja prvog i koljena...

ĆAMIL: Tvoj mu rod bješe oduvijek ravan. Pa iako se mi, ja i ti, ne možemo danas u mislima da sretnemo i vjeru jedan u drugome probudimo prema sebi, naši su stari nekada zajedno koračali kroz život...

BEG (*sa pravednim priznanjem*): Da, istina je... Njihova su ramena uvijek zajedno išla.

ĆAMIL: Tako je! Pa i ovo što se mi, nas dvojica, gložismo, nije zbog toga što ne trpimo jedan drugoga...

BEG: Ne, nije! Ali jaz je nepremostiv i strašan zauvijek...

ĆAMIL: I on bi se dao premostiti Bože...

BEG (*na trenutak mu glas toplije zastruji*): Ti misliš...

ĆAMIL: Uvijek sam to vjerovao...

BEG: Ti se bojiš možda.

ĆAMIL: Zbog čega?

BEG: Zbog zabluda, zbog svojih misli, zbog krivog puta...

ĆAMIL: Oh to ne, Beže! Moj put je ravan i čist! Ja mislim na nešto drugo što bi nas moglo združiti. Na nešto jače, čvršće nego što je isto, jednako, mišljenje, nego što je obični razum ljudski.

BEG (*šapće od zaprepaštenja*): Obični razum ljudski! (*Kao da se budi.*) Ti ne misliš valjda još uvijek... poslije ovoga svega...

ĆAMIL (*sa dubokim uvjerenjem i blaženom radošću*): Mislim... I nikada neću prestati da mislim...

BEG: Na moju Lejlu?

ĆAMIL: Na tvoju jedinicu, Omerbeg!

BEG: Ti želiš...

ĆAMIL: Da mi je daš za ženu.

BEG: Za ženu! Lejlu!

ĆAMIL: Nju! I najveću si mi sreću poklonio na zemlji!

BEG: Hm, čudno zaista! Da si mi tako zaiskao trećinu moga

imetka, polovinu, cijelo imanje, čašu krvi, komad srca, čitav život, ja sam toliko darežljiv, sve bih ti prije dao... Ali Lejlu... Kako bih tebi ja Lejlu dao... .

ĆAMIL (*podrhtavajućim glasom*): Zašto mi je ne bi dao?

BEG (*nastavljajući gornji svoj ton i misao*): Kako bih ja tebi dušu svoju poklonio! I više no dušu; vjeru, svijet, oba svijeta - ovaj ovdje i onaj tamo.

ĆAMIL (*s užasom i jezom u duši*): Ti mi je dakle ne misliš dati!

BEG: Uzaludan ti je svaki trud!

ĆAMIL (*s bolnim revoltom*): Bože!

BEG: Znadeš li ti ko je ona?

ĆAMIL: Zato je i ištem što znam.

BEG (*uživajući sam u svojim mislima*): Ona je... Ni sunčani trak nije padao na nju da joj ljepota ne potamni. Ni večernja sjena, što s akšamom pada, nije joj svjetlosti sa čela brisala, ni, ni...

ĆAMIL (*i sam sa uživanjem*): Znam, Bože, znam.

BEG: Sve što je moglo duhom nečistim da dahne i željama tamnim da prestruji sve je od nje otklonjeno...

ĆAMIL: I to dobro znam.

BEG (*zastane u svom oduševljenju*): I ti tu djevojku hoćeš za ženu... ti?!

ĆAMIL: Baš nju hoću i ni jednu drugu!

BEG (*plane gnjevom pravednika*): Hoćeš da joj lice otkriješ, je li? Da je u život izvedeš? Zar ne? Da je u blato ljudsko rineš! Da je s prijestolja njezina strovališ i da je u bezličnu rulju na cesti pretvoriš!

ĆAMIL (*ozlojeđeno*): Bože! Šta ti govoriš!

BEG: Ti hoćeš da sudbinu ovoga naroda izmijeniš! Ti!

ĆAMIL: "Bog neće izmijeniti sudbinu nijednog naroda, dok to narod sam ne učini!" rečeno je u Kur'anu.

BEG (*još ogorčenijim gnjevom*): Zar ti, koji prezireš Boga i vjeru koju ti on dade i davla uze za svog Boga... ti tvorac novoga svijeta i ti hoćeš da Kur'an Božji tumačiš...

ĆAMIL: Zašto ne! Zar je Kur'an pisan samo za vas a ne i za nas i za čitav svijet oko nas! Zar mi po njemu nemamo prava da tražimo svoju sreću, kao i vi svoju! Haj, Bože, ti...

BEG: Što! Zar još i to? Zar se još usuđuješ i za Božjom riječi da posegneš! I nju nogama da pogaziš! Zar ti...

ĆAMIL (*prekide ga*): U Kur'anu je sasvim jasno napisano: "Daj da nam bude i na ovom i na onom svijetu dobro..."

BEG (*ustukne*): I na ovom i na onom... Ti uspoređuješ ovaj izopačeni svijet s onim tamo vječnim...

ĆAMIL: Ovaj je svijet djelo Božje ko i onaj...

BEG (*sav zadršće*): Ćuti! Ne govori... Dosta je... dosta...

ĆAMIL (*još žešće kao da bi dotukao*): "Ko primi istinu, čini sebi dobro! Ko je odbaci - zalutao je na vlastitu štetu. Ti nisi poslan da istinu silom nametneš!" - Tako kaže Kur'an...

BEG: Istinu... ti, Kur'an! O Bože! (*Viče.*) Dosta mi je, dosta, dosta! (*Pauza.*)

ĆAMIL (*mirno*): Sad da pređemo opet na stvar! Mi koji mislimo svojim razumom!

BEG: Vi grobari vlastite sreće!

ĆAMIL (*zastane*): Dakle... nisam je dostojan, veliš...

BEG: Onaj koji bude dostojan, moraće samo da je onakvu želi kakva je živjela do sada.

ĆAMIL (*uzrujano*): Skrivena i beskorisna za sve?

BEG: Daleko od svake ružnoće...

ĆAMIL: Da nikada čovjekom ne postane.

BEG: Da vječno čista ostane...

ĆAMIL: I ti ćeš je onda dati...

BEG (*upadajući*): Dostojnijem svakako od tebe!

ĆAMIL (*plane*): Jadniku kakvu, slabiću, koji ko i ti kukavno

bježi od života, jer ne osjeća u sebi snage da se s njime uhvati u koštac! Za nemoćnika hoćeš da udaš kćer, ti, robe svoje nemoći!... Jest, rob si svoje nemoći! I zato nasilnik nad vlastitim porodom! Ali ne, varaš se! To ti neće uspjeti! Neće ti poći za rukom, jer Lejla nije kao ti...

BEG (*uzrujano, kao uz protest*): Nije kao ja... Što to znači...

ĆAMIL: Ona se ne može pomicati u životu kao mrtva i bezlična stvar! Ne! Ona spada u moj svijet!

BEG (*više*): U tvoj svijet? U tvoj gnusni razulareni život?!

ĆAMIL (*jače*): U moj život, pobjednički svijet!

BEG: Moja čista i nevina kći.

ĆAMIL: Ona nije više tvoja!

BEG (*izmičući od zaprepašćenja*): Nije moja... no čija?

ĆAMIL (*postojano*): Moja!

BEG (*dahne kratko*): Tvoja?!

ĆAMIL (*s dubokom vjerom u se*): Da... Božja pa moja...

BEG (*više*): Nikada! Nikada! Nikada! Dok ja živim ona neće biti tvoja! Nikada!

ĆAMIL (*htijući ga nadglasiti*): Dok ti živiš imaćeš prilike da...

BEG (*presijecajući ga stisnutom pesnicom i zubima*): Moja je ruka toliko moćna...

ĆAMIL (*upada oštro*): Da nama svoj blagoslov dadne!

BEG (*još oštrije*): Da tebe u prašinu smrvi pred Lejlom! (*Ide prema njemu kao da će nasrnuti na njega.*) U njezinoj duši, u njezinu srcu, u njezinoj posljednjoj žilici, ako te tamo nađem, ja ću te zauvijek smrviti.

ĆAMIL (*ne izmičući i zaustavljajući njegov hod prema sebi svojom čvrstom, nepokolebivom voljom i još čvršćim, odlučnijim glasom*): U njezinu srcu, u njezinu biću, u njezinoj divnoj, blistavoj čistoći... (*prijetećim glasom*) ako me pokušaš da dirneš (*kratko, snažno i odrezano*) jači ću biti od tebe!

BEG (*sasvim izgubljeno viče*): Bezbožniče! Ja sam otac njezin!

ĆAMIL (*ustuboči se pred njim*): A ja ono što je više od oca...

BEG (*kao da zanijemi najedanput jedva šapćući izgovara*): Više od oca... više... Što?

ĆAMIL: Ašik je više od oca...

BEG (*gubeći se sam u sebi i u svom glasu*): Ašik... od roditelja...

ĆAMIL (*odrezano*): Jest!

BEG (*lagahnim uzvikom kao da strepi za se*): Drzniče! Šta si naumio!

ĆAMIL (*riječ po riječ hrabro, odvažno*): Živ bez života! mrtav bez smrti, nećeš je više držati!

BEG (*nekom čudnom, očajnom mirnoćom*): To je tvoja riječ?

ĆAMIL: To je Božji zakon!

BEG (*kao da vrisne*): Napolje! Napolje! (*Tiho kao da se uplaši sam svog glasa i svoje riječi*). Napolje!

ĆAMIL: Ti tjeraš gosta sa kućnog praga?!

BEG (*ponovno vrisne*): Napolje!

ĆAMIL (*htijući ga sebi prizvati*): Bežc! Zar i tom sramotom da okaljaš ime?!

BEG (*zastane pred njim upravo kod stepenica*): Nije ti bilo dosta što si mi povrijedio vjeru, dušu, Boga, već si još i za mojom porodicom posegnuo, za mojim domom, pragom, najvećom svetinjom, da mi i nju okaljaš! Odlazi! Odlazi!

ĆAMIL (*prigušeno no dosta mirno*): Otiću! Vidim da ne znaš što činiš! Ali kad doznaš za te će biti teže!

BEG (*pokazujući mu prstom izlaz, još energičnije*): Odlazi! Jer, ako ne odeš... (*Kao da će nasrnuti za njim.*) na rodenom ću te pragu... (*muklo*) ubiti! (*Šapćući resko, snažno.*) Odlazi! (*Pauza. Beg se prihvaća sasvim skršen za ogradu od stepenica,*

gleda tupo neko vrijeme preda se, mršteći se od nekog gađenja, izlane napokon preda se.) Gad! *(Na vratima, kojima se mali hodnik završuje, stoji Arifa koja se na njima pojavila već prije kod najvećeg sukoba.)*

8. PRIZOR
(BEG I ARIFA)

ARIFA (*zakoračivši u sobu*): Napolju čeka povorka hodža...

BEG (*kao da je ne čuje i vraćajući se prema sećiji, govori tupo, nijemo preda se*): On da bude od mene jači...

ARIFA (*nastavljajući gornju rečenicu*): Školske djece i naroda...

BEG (*sjedajući mrtvo na sećiju*): Ipak... ko zna... možda on ima pravo...

ARIFA (*kao gore*): S njima su i drugi što polaze s tobom...

BEG (*k. g.*): On je možda ipak...

ARIFA (*k. g.*): Već čekaju na te Beg...

BEG (*uhvati se za srce i muklo jaukne*): O moj Bože...

ARIFA (*k. g.*): Građani žele da vas do stanice isprate...

BEG (*trljajući rukom grudi i srce*): U duši mi opustjelo sve kao da mi netko proturio ruke kroz grudi i pokidao u njima sve...

ARIFA: Već te izvikuju, eno, zar ne čuješ...

BEG (*gotovo za se*): Pa ja čim izađem iz kuće, on će nju odvesti...

ARIFA: Svijet već dugo čeka!

BEG (*plane gromko i skoči sa svoje sećije*): Da rastjeram tu svjetinu! (*Zastane pred Arifom i kao da najednom dozove u pamet svu nemogućnost te odluke, povuče se ponovo u se.*): Ne... čovjek se već zarekao... zakoračio na Božji put... Ne može se više natrag...

ARIFA (*nijemo, teško*): I djeca bi htjela da govore s tobom.

BEG (*vraća se opet sebi i svojoj autoritativnoj naravi i zaokreće naprijed od žene*): Što imaju djeca da govore s ocem? Djeca ima da slušaju samo što otac govori... (*Hladno, okrenuvši se ponovo ženi.*) Što žele djeca da govore?

ARIFA (*sa prikrivenom bojažljivošću ali i odlukom u glasu*): Ne znam, mislim da hoće da te zamole još jednom da odustaneš, dok ima još kada, od ovoga dalekog puta u Meku..

BEG (*gradirajući začuđenim glasom*): Da odustanem? Ja? Od Božjeg puta? Da ne budem hadžija?

ARIFA: Od deveterice drugih koji su se zajedno s tobom zarekli da će u Meku, dvojica su odmah odustala, a dvojica danas pred polazak.

BEG (*mrko i mrzovoljno*): Opet su dvojica odustala, veliš.

ARIFA: Da, nešto vele žena, nešto djeca, a nešto i sve teške prilike u kojima živimo, svi učiniše svoje i oni danas odustaše.

BEG (*nuklo gotovo za se*): Čudno zaista! (*Jasnije ženi.*) I još... i što bi mi još htjela djeca da kažu.

ARIFA (*polagahnije i opreznije*): I to... ono... zbog Ćamil-bega...

BEG (lecne se): Zbog... šta...

ARIFA: Htjeli bi da te mole...

BEG: Reci!

ARIFA (*osmjelivši se živo baci izreku*): Da ne odbiješ onakvoga čovjeka...(*Uvjeravajući i punim srcem i glasom.*) Za Lejlu je to jedina sreća...

BEG (*sav se zatrese i kao da se nekuda nakostriješi*): Pa što je to u mojoj kući danas? Ko je to još gospodar u njoj osim mene? Ko?

ARIFA (*ponovo se uvlači u svoju žensku poniznost i opreznije nastavlja*): Djeca se boje...

BEG: Čega?

ARIFA: Ti ih ostavljaš same u kući, nosiš sa sobom sav novac, a oni se ne znaju ni okrenuti bez tebe kad ih nisi uzgajao u tome.

BEG: Ti to meni kao da prigovaraš.

ARIFA (*poniznije*): Ja ne prigovaram, već mislim, ti si jedan preuzeo sve terete na se, a mi svi, evo, nismo kadri da tvoj teret sami ponesemo bez tebe...

BEG (*britko*): Hm... je li to taj naprednjački duh što govori sada... (*Povišenim glasom.*) Je li to... (*Zaustavi se u tonu i pođe prema stepenicama.*)

ARIFA (*preplašeno*): Šta si naumio? Što hoćeš?

BEG (*zaustavivši se već na gornjim stepenicama vraća se polagahno opet natrag u međusoblje, a onda se okrene prema ženi sa zapovjedničkim glasom*): Idi, zovi mi sinove ovamo... I snahe mi zovni! (*Za Arifom, koja odlazi niz stepenice.*) I djevojke, sluškinje neka dodu! (*Jače njoj koja se nalazi već u donjem boju.*) I Hasana, sluge mi pozovi... (*Vadi kutiju s duhanom, smota i puši. Dolaze ukućani svi osim Lejle.*)

9. PRIZOR

(BEG, ARIFA, ISMET ZUHRA, SAFET MINA, HASAN, ESMA i NAJLA)

SAFET (*muklo, gotovo jedva čujno*): Što želiš od nas, oče...

ISMET (*za nijansu glasnije, kao i on prigušeno*): Šta si nas zvao, kaži...

BEG (*zadržavajući potpuni mir, no u glasu mu duboko negdje podrhtava gorčina*): Ja čujem da bi vi željeli... da ja odustanem od Božjega puta i da Božju zapovijed ne izvršim. Jedan je od hadžija ili dvojica, danas već učinio to, pa bi vi htjeli da i ja to isto učinim...

SAFET (*riječ po riječ u strahovitoj neodlučnosti*): Mi mislimo... (*Zgleda se sa svima oko sebe, a najviše sa svojom ženom Zuhrom.*) i dalek je put... velik trošak... i (*Zamukne pred očevim pogledom.*)

ISMET (*za nijansu upornije*): A kuća bez starješine, niko se okrenuti ne zna u njoj...

BEG (*britko i jetko*): Tako! Kuća bez starješine! (*Žešće.*) A zar ja ne upravljam njome i onda kad nisam u njoj, odsutan ko i prisutan...

ARIFA: Upravljaš, kako ne bi, ali (*Značajno.*) duhom upravljaš samo...

BEG (*oštro*): Da! (*Nemirno kao da kida rečenice u krpe riječi i baca ih sinovima u lice.*) Moj duh, moje ime, moja duša, moj imetak i moja misao, dosta su da vas sve na okupu održi... Ako to nije dosta, pa šta vam je onda dosta! (*Zastane i muklo nastavlja.*) Vi znate što je to?

SAFET (*jedva se ganuvši trzne tek ramenima*): Znamo... kako ne bi znali...

BEG (*gleda ih pobjedonosno i superiorno ih zaokružuje pogledom*): Pa onda? Što onda da govorite? Što hoćete onda? (*Jače.*) Što vam nije pravo onda?

(*Zapovjednički snažno, no u jednom tonu bez prekida.*) Ovako kako je bilo u kući za mene, kako se živjelo, radilo, mislilo, onako neka bude i poslije mene. Isto tako! I ni za dlaku drugačije! (*Drugim glasom, okrenuvši se prema svima.*) Jeste li me razumjeli sada?

SAFET (*bezlično i bezvoljno*): Razumjeli smo...

ISMET (*prigušenim protestom u sebi, no prkosno ocu*) Svi smo razumjeli...

BEG (ko da odahne): To je jedno! (*Zauzlavajući tonom i glasom dalje.*) A sada da riječimo drugo: Vi mislite, ja ne znam, majka barem vaša tako veli, da sam ja Lejlu trebao dati Čamilu? Mislite li tako, ili ne mislite...

SAFET (*ne usuđujući se da izrekne pravu svoju misao*): Mi mislimo...

ISMET (*odvaži se, no vrlo bojažljivo i oprezno*): Mislimo ne bi bilo zgorega...

BEG (*odlučno, snažno*): Dok ja živim na svijetu, a i poslije ako to bude moguće, kad me ne bude više na zemlji, kad prah i pepeo budem po zemlji, ni onda Lejla ne smije biti Ćamilova...

ARIFA (*odvažnije, materinski snijelije*): Ali zašto? Ćamil-beg je plemenit mladić! O njemu svi najbolje govore! Svi ga hvale. A i Lejla ga, čini se, voli... Pa kad svi hvale...

BEG (*gledajući je prodorno, snažno*): Samo ga ja ne hvalim.

ARIFA (*nešto jače, smionije*): Ali Kusturice su zaboga...

BEG (*čvrstim, reskim glasom*): Ovo je izrod Kusturica!

ARIFA (*ustukne*): Izrod...

BEG (*ide prema njoj*): Znadeš li što je on meni malo prije rekao? Da je u srcu moje jedinice ašik jači od oca i da će on mene u Lejlinu srcu, čim ne budem više ovdje (*povišenim glasom*) zauvijek nadbiti! (*Mirnije, razlažući svoje duboko uvjerenje.*) A takav čovjek kojemu je u srcu djeteta ašik veći od oca, ne može biti čestit otac, ostaće zauvijek ašik! (*Jače.*) A ašik ne stvara obitelj. (*Još jače.*) Obitelj stvaraju očevi! (*Pauza. Okrećući se prema svima završava svoju misao.*) Sad vam je to jasno, mislim...

ISMET (*upadajući u njegovu misao svojim svježim, no plahim i razložnim tonom*): Ali to je bila tek riječ samo koju je on u ljutnji rekao kad si ga ti odbio.

BEG (*značajno uzdignuta glasa*): A ako to nije bila samo riječ... (*Pauza kratka, poslije koje on nastavlja uvjerljivim dubokim glasom, punim snage i nepokolebivosti.*) Ćamil ide da razori obitelj! Vi još ne znate za čim ide Ćamil!

ARIFA (*sa nekim neodlučnim prijekorom*): Treba da vjeruješ u rođeno dijete onda!

ISMET: I u nas bi trebao više da vjeruješ!

BEG (*gleda ih prodorno*): Tako, da vam vjerujem, velite! Da vam vjerujem, a vi onda, kad ja odem da podete Ćamilovim tragom, otkrijete žene i obučete šešire...

SAFET (*ponešto se i on usuđujući*): Islam ne propisuje nošnje...

ISMET: I ne zabranjuje ženi da javno sudjeluje u životu...

BEG: Eto, eto! Zar ja ne prodirem u vas.

ISMET: Ali to je sve istina, oče!

BEG: Istina je ono kako je dosada bilo!

SAFET (*htio bi i on da rekne pravu riječ*): Kultura, oče...

BEG (*odlučno*): Nikakva kultura! Vjera je najveća kultura...

ISMET: Razdijeli nas onda ako ne možemo zajedno!

BEG: Tako! To vi hoćete! Da vas razdijelim! Da dom razorim! Da pokleknem pred vama! To, je li to...

SAFET (*polagahno, no prosto i jednostavno*): Ti ne misliš da i u nama... živi... čovjek...

ISMET: I da smo isto što i ti...

ARIFA: Razmisli dok ne bude kasno.

SAFET (*bojažljivo, tiho i nesigurno*): Što misliš, oče?

BEG (*kao da razotkriva svu dušu njihovu*): Ja mislim da to nisu vaše misli, već onoga koga sam... (*žestoko kao da prijeti*) sa svog praga otjerao. To su Ćamilove misli u vama! (*Kratka pauza. Svi pokunjeno, oborena pogleda ćute dok Beg dalje prijetećim glasom nastavlja.*) I zato me dobro čujte što ću vam na polasku sada reći... Ja nisam kao onaj bijednik što se prepao žene i djece, ili novoga vremena možda, pa pobjegao s Božjega puta! Ne! Ja ne uzmičem s toga puta! A Bog neće dopustiti da ja na njegovu putu stradam, niti će dati da ja u najsvetijem svojem čuvstvu budem ikada povrijeđen! Ja polazim bezbrižno na njegov put, jer vjerujem čvrsto u njega! Ali prije nego što prag svoj prekoračim, evo što ću vam reći odreda... Čuj me ti ženo prva! (*Prilazi Arifi,*

koja lijevo do sećije pokunjeno zuri preda se.) Žena mi više nisi, ako se za moga odsustva dogodi išta Lejli...

ARIFA (*uhvati se za glavu i zaglavinja unazad*): Zar tu sramotu da čujem!

BEG (*prilazi desno, do ograde Safetu, a onda lijevo, u pozadini do vrata od Safetove i Zuhrine sobe, Ismetu*): A vi sinovi! Ti Safete i ti Ismete! Čujte me dobro sada! (*Jače.*) Nisam vam više otac, ni vi meni djeca, ako me ne poslušate i vi što sam vam majci rekao...

SAFET (*muklom jekom*): Otac nam više nisi...

ISMET (*istim tonom kao i Safet, no nešto jače*): Djeca ti više nismo...

BEG (*kao gore*): Ništa vam neće ostati iza mene, sve ću pokloniti sirotinji, džamiji i bićete goli ko prst, ko prosjaci ćete svršiti obadva! (*Prilazi snahama koje se pribile jedna uz drugu u sredini scene, odmah na početku maloga hodnika, pa drhture i čekaju.*) A vi, snahe Zuhra i Mino, čujte me i vi! Mrtve će vas iz kuće iznijeti i kuća će cijela u plamen otići ako se moja riječ ne ispuni!

ZUHRA (*muklo*): Oh Bože!

MINA (*prošapće*): Što će biti od nas...

BEG (*prilazi djevojkama, koje se također pribile jedna uz drugu, pozadi uz ogradu od stepenica, tamo upravo na početku puteljka u abdestluk, pa premiru od straha i užasa*): A vi... vas dvije... Isto me žive ne čekajte! (*Hasanu, koji stoji kao ukopan na stepenicama i tek toliko da mu se glava iza ograde razabire.*) A ti Hasane! Dodi ovamo! (*Hvata ga povjerljivo za rame.*) U te se najviše pouzdajem. Ne puštaj nikoga kući! Dođe li kogod strani u avliju, eno ti puška, pucaj smjesta u njega, ili inače ja ću pucati u onoga ko bude mene izdao! Jeste li razumjeli sada...

ARIFA (*teško, samo da prekine tu mučnu situaciju*): Razumjeli smo, razumjeli svi.

BEG (*završno, sa kratkim, malim oduškom*): Ovo je svršeno sada! A sada mi zovite Lejlu. (*Čuje se Lejlin doziv odozdo iz donjega boja: Oče! Babo*)

10. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I LEJLA)

LEJLA (*dotrči uza stepenice na scenu*): Oče... Vani se okupio čitav grad preda te. Pitaju hoćeš li ići... (*Zastane kao da je zbuni nijema, ukočena scena u koju je upala.*) Ili si nakanio odustati... oče... (*Pauza.*)

BEG (*ispruži ruke nježno prema njoj, s puno roditeljskoga čuvstva u gesti i glasu*): Ovamo vjeverice moja... mazo očeva, ovamo... (*Nježno joj gladeći obraze.*) Prije nego se rastanemo, želim samo ovo od tebe...

LEJLA (*glasom nedužnim, koji ništa ne sluti, i čistim, koji je pun najplemenitijeg metala*): Što želiš oče... (*Pauza.*)

BEG (*duboko, značajno, sa naročitim, gotovo sugestivno mističnim akcentom*): Kad se otac vrati iz Meke, da ga na kućnome pragu dočekaš prva ti... Hoćeš li kćeri?

LEJLA (*isto kao gore*): Hoću, oče.

BEG (*k. g.*): Prva da mi dobrodošlicu zaželiš! I prva da mi ruku poljubiš! I otac, štogod bude darova donio iz Meke: vode sa Zemzem izvora, kojom se mrtvi škrope da s njih grijesi spadnu, zemlju s groba Božjeg poslanika Muhammeda, s kojim se svaka bolest liječi, oraha s otoka Zanzibara, s kojim se uroci tjeraju, ružinog ulja iz Širaza, s kojim se ljepota čuva, i sve ću to preda te metnuti...

LEJLA (*k. g. ne trepćući pogledom*): Dobri moj oče...

BEG (*obori na tren glavu, a onda kao da se odlučuje na nešto teško, neprijatno, uze Lejlinu desnu ruku u svoju, podiže je*

tagalno s puno roditeljske obzirnosti, i metnu je njoj na srce, kao da ga pokri njome, a onda izreče, muklim, tromim glasom): A sada ponovi za mnom sve što ću ti reći...

LEJLA (*i ne sluteći ništa istim tonom kao gore*): Što ću ponoviti oče?

BEG (*odmjereno, no s puno sugestivnosti u glasu*): Dok budem ja živ na zemlji...

LEJLA (*bezlično, kao njegov eho*): Dok budeš ti živ na zemlji...

BEG (*kao gore*): Moju ćeš misao slijediti...

LEJLA (*istim tonom kao gore no za nijansu sporije*): Tvoju ću misao slijediti...

BEG (*sugestivnije i malo jače*): Nikad je nećeš izdati...

LEJLA (*k. g.*): Nikad je neću izdati...

BEG (*za nijansu življe*): I da se nećeš, bez moje privole...

LEJLA (*k. g.*): I neću se bez tvoje privole. (*Pauza.*)

BEG (*nakon kratke, gotovo neodlučne stanke*): Za Ćamilbega Kusturicu, udati... (*Duga nijema pauza. Svi se, osim Bega i Lejle samo na tren, jedva zamjetljivo zgledaju i kao da neprimijetno zastrepe.*)

LEJLA (*i ne ganuvši se sva zastrepi, negdje u dubinima svega biću i od toga drhtaja, kao da sklopi oči i brzo ih ponovno rasklopi zagledavši se netremice u očevo kameno lice, a onda izusti kao da u njoj sav život izumire*): I neću se za Ćamilbega Kusturicu udati.

BEG (*tvrdo, postojano, muklo*): Valahi...

LEJLA (*gubeći pomalo glas govori, kao tihi automat*): Valahi...

BEG (*k. g.*): Bilahi...

LEJLA (*još nemoćnije, još izgubljenije*): Bilahi...

BEG (*za nijansu oštrije, ne ispadajući iz potmula tona*): Talahi...

LEJLA (*na tren se zanjiše, a onda i to izdahne*): Talahi... (*U tom se času očuje prigušeno, dugo, muklo, jecanje sijede Arife. Ostalo je sve zastravljeno, nepomično.*)

BEG (*samo s nekom pobjedničkom naslađom, mirom i samopouzdanjem dahne*): Tako! Ja sam sada gotov! (*Onda se sagne, uzme svoj tamni, lagahni kaput preko ruke u veličajnim dostojanstvom osvrne se prema svima koji, sve jedan za drugim počinju da plaču.*) A sada halalite svi. (*Privije najprije ženu, nježno, gotovo jedva primetljivo sebi, i dok mu ona ljubi jecajući ruku, on joj tvrdo šapće.*) Halali! Halali! (*Zatim mu prilaze sinovi, snahe, sluga Hasan i napokon djevojke; svi mu ljube ruke i svima on lagahnom, veličajno dostojanstvenom gestom, dodiruje glavu, pleća, ili rame, i svima polazi u susret i svima šapće riječi oproštaja.*) Halali, Halali... (*A onda pogleda u sinove, koji se za njim upute i još jedanput dobaci ostalima.*) Halalite! (*I dok Hasanova djeca, dva nedorasla dječaka iznose veliki njegov kofer niza stepenice, dolje, a za njima Hasan drugi manji, on se na stepenicama još jednom osvrne prema svima koji ostaju u nijemu, neponičnu stavu, i konačno im dobaci i posljednji pozdrav.*) Do viđenja! Halalite! (*Ode.*)

OSTALI (*jecaju*): Halali, halali, hala...

BEG (*na stepenicama dolje*): Halalite svi...

ARIFA (*za njim*): Halali... (*Zastane i izusti uz plač nijemo, odsutno.*) Ode! (*Pauza duga, strašna.*)

LEJLA (*u toj nijemoj, ledenoj pauzi ganu se prva i zavapi tihim očajničkim krikom*): Oče! Što učini od mene! (*Klone do sećije zagnjurivši glavu među ruke i brizne u strašan, grčevit plač*): Što učini oče'moj... (*Svjetla se sva pogase i u isti čas spušta se naglo*):

ZAVJESA

DRUGI ČIN

Scena kao i u prvom činu. Vrijeme pred akšam i slabi sunčevi traci padaju koso u prostor. Na sredini sobe otvoren mali sandučić s Begovim pismima s puta... Lejla, Najla i Esma dolaze, šuljajući se na sceni i govore tihim prigušenim glasom. Na sredini scene, raznaknuto, desno i lijevo, po jedan peškun za sjedenje.

1. PRIZOR
(LEJLA, NAJLA I ESMA)

LEJLA (*osvrće se oprezno unaokolo*): Jesmo li zbilja same?

ESMA (*prigušeno*): Svuda smo gledale.

LEJLA(*drži je grčevito za ruke*): Pa?

NAJLA (*pritajeno*): Nikoga nema oko nas.

LEJLA (*plaho*): A majka?

ESMA (*pokazuje na vrata koja hodnik zatvaraju*): U sobi tamo uči Kur'an.

LEJLA (*pritrči naglo vratima kroz hodnik i prisluškuje Arifinom učenju koje dopire do scene, kao mukło nejasno mrmljanje: **"Allahu ekber! Allahu ekber!"** A onda se istim, naglim koracima vraća djevojkama*): A snahe?

NAJLA: Uspavljuju djecu na krevetku.

LEJLA (*življe*): A Safet? A Ismet?

ESMA: Zar ne znaš?

NAJLA: Otišli su u grad,

ESMA: Da raspitaju o sijedom Begu.

NAJLA: Zašto nam pisma ne dolaze od njega.

ESMA (*potenciranije i jasnije*): I kakvi se to glasovi o njegovoj smrti šire!

LEJLA (*lecne se*): O njegovoj smrti! (*Smiruje se.*) Ah, da, da, sjećam se, sjećam... (*Povuče obje djevojke sebi i zagnjuri glavu med njih.*) Govorite! O čemu se, dakle, radi?

ESMA (*privukavši se s Lejlom i Najlom do sećije i prozora, govori joj kratko, sugestivno, prigušeno*): O tvojoj sreći!

ESMA (*k. g.*): Pred tobom je ona!

NAJLA (*sugestivnije*): Da pružiš ruku samo...

ESMA: Imaćeš sreću u ruci!

LEJLA (*kao opijena*): Sreću! Svoju sreću! (*Živo.*) Kažite, recite, govorite!

ESMA: Slušaj nas onda!

NAJLA: I svaku nam riječ pamti!

LEJLA: O čemu se radi?

ESMA (*značajno riječ po riječ*): Ćamilbeg ti poručuje po nama...

LEJLA (*trgne se*): Ćamilbeg! (*Uhvati se za grudi.*) Oh Bože!

NAJLA: Da, Ćamilbeg, ali nemoj nas prekidati!

LEJLA (*smiruje silom sama sebe*): Ne, neću! Šutiću evo, kao riba ću šutiti! (*Živo.*) Što mi to poručuje Ćamilbeg? (*Trgne se.*) Pst! (*Povući ih naprijed do drvene ograde od stepenica i oprezno, tiho izlane.*) Dođite ovamo radije! Ovdje ćemo dalje govoriti! (*Osvrće se ogorčeno unaokolo.*) Jer svaku mi riječ prate...

ESMA: Ćamilbeg ti poručuje...

LEJLA (*nestrpljivo*): Što, recite, što!

ESMA (*ponešto nestrpljivo*): Ako nas budeš prekidala...

NAJLA (*ozbiljnim prijekorom*): Nećemo do riječi doći.

LEJLA: Slušaću, evo, i šutiću, ni riječi neću izustiti.

ESMA: Ćamilbeg ti poručuje po nama...

NAJLA: Kad večeras dođe...

LEJLA (*uhvati se ponovo svom žestinom za srce*): Kad večeras dođe... (*Zastane kao da je strah zalije i presiječe tu prvu navalu slasti iz usta.*) Zar će on ovamo doći...

NAJLA (*zlovoljnije*): I opet nas prekidaš!

ESMA: Budeš li smetala dalje...

LEJLA: Šutiću! I opet ću šutiti! (*Glavinja i kao da se gubi.*) Oh Bože! Ti me ne ostavljaj! (*Djevojkama življe.*) Što je? Što je onda dalje?

ESMA: Kad on dođe, rekao je...

NAJLA: Da ti onda...

LEJLA (*kao da očekuje neku božansku radost*): Što je? Što da onda ja?

ESMA (*kratko, oštro*): Budeš pripravna!

LEJLA (*trgne se sa nekom hrđavom slutnjom*): Na što da budem pripravna? Na što?

NAJLA (*odlučno s punim značenjem*): Na sve.

LEJLA (*kao da ne razumijeva još, izmiče natrag i pita polagahnim ispitljivim tonom kao da želi da prodre u njihove tajanstvene duše*): Na sve velite... na sve?

ESMA (*tvrdo i postojano*): Da... na sve... kao što je i on pripravan na sve...

LEJLA (*još uvijek izmičući i prodirući u njihove namjere*): Čekajte! Čekajte! Čekajte! Tu nije nešto u redu... Tu mi se nešto sumnjivo pričinja! (*Ide korak-dva ispitljivo prema njima.*) Da vas nije ko poslao ovamo možda? Ne uhađate li vi mene? Ne ispipavate li možda? Ne želite li možda što da doznate od mene...

NAJLA: Želimo, dabome da želimo...

ESMA: Za ašika tvoga... želimo...

LEJLA (*kao da ne vjeruje*): Za ašika? (*Sa oštrom sumnjom u glasu.*) Ili za koga drugoga možda?

NAJLA: Za koga drugoga?

ESMA: Za koga?

LEJLA: Za snahe moje? Ili za moju braću možda? Jesu li vas oni do mene poslali? (*Oštrije i britkije.*) Ili možda ona moja snaha Mina, ona koja sve to muti i zakuhava u kući?

NAJLA: Ali zaboga!

LEJLA (*gorko i oštro*): Zar mislite da ja ne znam što se u ovoj kući govori, prenosi, douškuje!

ESMA: Ko šta govori?

NAJLA: Ko douškuje?

LEJLA (*živo kao gore*): U ovoj se kući ništa drugo ne radi nego na me vreba, ko na divlju zvjerku. Šuljaju se za mnom, uhode me gdje god mogu, prisluškuju što govorim, ispituju kuda idem! Pa sad i to: Što ja mislim! Da li se u svojoj odanosti prema ocu kolebam! Smišljam li što da ga izdam! Ne kanim li da pobjegnem kuda. Pa im nije dosta što to sami čine, već i vas, evo, k meni šalju.

ESMA: Ali draga, hanumice.

NAJLA: Dušu griješiš što nam to govoriš!

LEJLA (*okrenutih leđa prema njima*): Ja nikome više ne vjerujem. (*Okrene se naglo prema njima tamo baš kod sećije i samoga prozora nad njom.*) I zbog toga vam naredujem, da smjesta iz ovih stopa, odete mojoj braći i mojim snahama, i svima mojim ukućanima, i čitavu svijetu ako hoćete i ovo im poručite od mene: To, da su njihove misli po očeve odredbe opasnije od mojih i da će ovu porodicu razoriti prije oni, nego ja!

ESMA (*za njom*): Hanumice zaboga!

NAJLA (*bolno prijekornim glasom*): Kako možeš samo tako...

LEJLA (*odlučno, tresući energično glavom*): To, idite, pa im recite! To!

ESMA (*iskrenom uvjerljivošću*): Ali kako bi mi to?!

NAJLA: I kako bi mi tebe izdavale?!

ESMA: I zbog čega samo, zbog čega?

LEJLA (*i ne osvrćući se na nju*): Zbog toga što ste se uplašile za svoju glavu i za svoj život, kao i moja braća i moje snahe, i što mislite kao i oni, ako ja odem iz kuće da će i vaša glava otići.

ESMA (*blago uvjeravajući*): Ti se varaš hanumice...

NAJLA (*istim tonom kao i Esma*): Koga bi se mi bojale...

LEJLA: Oca, ako se živ povrati natrag.

ESMA: Ta on nas neće razbaštiniti, jer mu nismo ništa...

LEJLA: Onda ste se za službu svoju uplašile...

ESMA: A što je do službe...

NAJLA (*pritrči otraga do nje i govori joj značajno na uho*): Ćamil nam je bolju obećao.

LEJLA (*skoči sa peškuna*): Ćamilbeg!

ESMA (*živo no oprezno i prigušenim glasom*): On!

LEJLA (*u čudu*): Službu?!

NAJLA: Jest!

LEJLA (*ne shvaćajući*): A zašto?

ESMA: Ako mu pomognemo...

LEJLA: U čemu ako mu pomognete...

NAJLA: Da ti budeš...

LEJLA: Što?

ESMA (*značajno i potcrtano*): Njegova!

LEJLA (*uhvati se za srce*): Njegova! Ja! (*Zaglavnja.*) Oh Bože!

NAJLA (*otrese rukama kao da je i to dovršeno*): Sad znadeš sve...

ESMA (*istim tonom i gestom kao i Najla*): I sad znadeš zbog čega ti ovo govorimo...

LEJLA (*grozničavo, no još bez pravog shvatanja*): A gdje vam je on to obećao? Gdje ste ga vidjele? Gdje ste s njime govorile? Gdje?

NAJLA (*tiho i pritajeno*): Dolje...

LEJLA (*dahne*): Gdje?

ESMA: Pod zidom.

LEJLA (*jače, no sve prigušeno*): Večeras...

OBJE DJEVOJKE: Večeras!

LEJLA (*grozničavo okrećući se oko sebe*): Da li je i sada još dolje?

ESMA (*značajno, polagahno*): Ako nije...

NAJLA (*nadopunjuje njezinu misao*): A ono će doći...

LEJLA (*zgrabi ih grčevito za ruke*): Kada?

ESMA: (*tiho, riječ po riječ*): Dok sabere svatove.

LEJLA (*slatkim vriskom punim pritajena blaženstva i potrčavši*): Svatove, Esma...

NAJLA (*živo*): I pripremi sve što trebaš...

ESMA: Odmah će se ukazati pred tobom!

LEJLA (*kao da se sjeti sve te besmislenosti i opojnosti u koju se time srće, uozbilji se i oštrim, prijekornim glasom, kao da im sve doziva u pamet, počinje da ih grdi sjedajući bespomoćno na sečiji*): Jeste li vi poludile? Znate li što govorite? A moja braća, a moje snahe, a puška! A Hasan! Zar vi ne znate, da Hasan dolje s puškom stoji? I zar ste zaboravile kakvu on zapovijed ima? Zar hoćete mrtva glava da večeras padne! (*Klone.*)

NAJLA: Mrtva glava!

ESMA: Hahaha!

LEJLA (*oštrim prijekorom*): Vi se smijete!

NAJLA (*sjeda do nje pozadi na sečiji i blago nastavlja*): Umiri se hanumice! Ta naš Hasan nije kadar ni starost svoju budnom da održi, već po čitave dane ispod strehe drijema, a nekmoli tebe da od Ćamila sačuva.

LEJLA (*kao da se brani*): Ali on ipak...

ESMA (*stojeći do sečije pred njom*): Ah šta on! Ta sova ne plaši jastreba, već se za se u duplju stara!

LEJLA (*još uvijek kao da se brani*): Ali moja braća, moje snahe, susjedi, svijet, Bog, sve to na me pazi, sve to vreba na me...

ESMA: Bog veliš! Ah ne Bog! On će vama i sam pomoći da budete svoji, kao što vas je i stvorio jedno za drugo.

LEJLA (*u dvoumici*): Bog?

ESMA: Da on... A ostali...

NAJLA (*nadopunjujući Esminu misao*): Što mogu ostali protiv onoga što Bog jednom odredi...

LEJLA (*oštro kao da ih želi ušutkati*): Zar Bog hoće da se njegova zakletva... (*Pritajeno i bez prvotne oštrine.*) da se ona prekrši...

ESMA (*dozivajući joj to u svijest*): Zakletvu ti nisi od svog srca položila, otac te je prisilio na nju.

NAJLA: I zakletva vrijedi samo dok tvoj otac živi!

LEJLA (*mukło ustajući*): Ko to znade da otac više ne živi?

ESMA (*značajno*): U gradu se svašta govori...

NAJLA (*dokumentarno*): I bezi su tamo otišli zbog toga.

LEJLA (*ponešto prezrivom ogorčenošću*): Moja braća? Što oni? Oni bi i sami htjeli, čini se, da oca više ne bude... Zato se i žure toliko da ga mrtvim proglase! (*Jače sa žarkom uvjerljivošću.*) Ali ja... ja svog oca neću da istisnem iz srca!

ESMA (*prekidajući joj svaku daljnu misao o tome*): Ali ako je već mrtav?

LEJLA (*zastane*): Ako je mrtav, onda...

NAJLA (*sa dubokim uvjerenjem*): On je bez sumnje već mrtav.

LEJLA (*odlučno*): Ne! Dok sasvim pouzdano ne doznam, ja ne smijem da zakletvu kršim!

ESMA: Ali zašto! Ta ti i onako nisi više njegova.

LEJLA (*u čudu i nekom nejasnom očajanju*): Nisam njegova... A čija sam onda, čija...

NAJLA (*živo*): Čamilbegova si sada...

ESMA (*naglo*): Njegova!

LEJLA (*ne shvaćajući*): Što vi to govorite? Kako to može da bude...

NAJLA (*ponešto nisaono*): Bog je djevojci odredio...

ESMA (*nastavljajući Najlinu misao*): Da se udaje...

NAJLA (*k. g.*): Za onoga...

ESMA (*k. g.*): Ko joj je srcu drag... Da gnijezdo svoje svije s njime...

NAJLA: I život svoj u njemu da živi!

ESMA: I dijete u njemu da rodi!

LEJLA (*u zanosu kao da vidi slatku sliku djetešceta pred sobom*): I dijete svoje... dijete...

NAJLA: To je dužnost djevojci.

ESMA: A ne da oca čuva!

NAJLA: I sada eto...

LEJLA (*na raskršću*): Što sada, eto, što sada...

ESMA: Ako ašika voliš...

LEJLA (*uhvati se za srce i kao da zavapi*): Da li ga volim? Volim ga više no sebe...

NAJLA: On će onda...

LEJLA: Što?

ESMA (*odlučno, mirno i konačno*): Doći večeras po te!

LEJLA (*posrne desno prema ogradi kao da bi se skrila nekamo, a ipak joj nešto jače brani to*): Po me doći! Večeras! (*Kao izgubljena.*) Ne, ne, ne! Ili možda da... Ne! (*Uhvati se objema rukama za glavu.*) Ah Bože! Svijet mi se prevrće u glavi! Snaga me u tijelu ostavlja! (*Kao da ih goni od sebe.*) Ne! Ne! Više mi ništa ne recite! Jer ništa više ne shvaćam! (*Zaglavinja.*) Tek to da ću umrijeti od straha... (*Posrne ponovno prema sećiji i spusti se bespomoćno na nju.*)

NAJLA (*potrči prema njoj kao da bi joj pomogla, a onda kad vidi da joj nije ništa, protisne odlučno i kratko*): Ti treba da se odlučiš!

ESMA (*zakoračivši energično prema njoj*): Treba da mu poručiš...

LEJLA (*uplašivši se same te pomisli*): Da mu poručim! Ja?

A što! (*Očajno, kao da će joj sad navaliti suze na oči.*) Umirem, kažite, umirem, a ne znam ništa da reknem!

NAJLA (*zgledavši se sa Esmom, odlučno*): Onda ćemo mi da mu reknemo!

LEJLA: (*skoči*): Što?

ESMA: Da dode večeras po te...

LEJLA (*kao van sebe*): Ne! Ne! Ne! Ja ću poludit! Ja ću poludit! Ja ću sama sebi kidisati... Ja ću... ja... (*Čuje se Arifin glas iza vrata kojim se završava mali kratki hodnik: Lejla! Lejla! Ona jače zaglavinja i prihvati se grčevito za obadvije djevojke.*) Oh Bože! Majka me viče! (*Pauza.*) Ona će odmah ovamo...

ESMA: Mi idemo... A ti...

NAJLA: Pripravna budi dotle!

LEJLA: Ne, čekajte! Nemojte još ići! Ili ne! Idite! Idite! Idite! (*Izgura obje djevojke niz stepenice a na sceni se pojavi Arifa.*)

2. PRIZOR
(LEJLA I ARIFA)

ARIFA (*muklo, kao da još nije izašla iz molitvenog raspoloženja*): Safet i Ismet još nisu došli.

LEJLA (*pribire se i govori nekim čiščim, sabranijim glasom*): Ne, majko! Fijaker se još nije čuo dolje. (*Prilazi lagahno prozoru kao da bi još jedanput pravo razgledala.*)

ARIFA: A ti...

LEJLA (*tiho sa vraćenim spokojstvom*): Spremna sam sada, majko...

ARIFA (*sjedajući*): Da čitamo očeva pisma?

LEJLA (*prilazeći rastvorenu sanduku na sredini sobe*): To su nam najmiliji večernji časovi!

ARIFA (*zaustavivši je u hodu*): Čekaj sad kćeri...

LEJLA (*zastane*): Što, majko...

ARIFA: Da li se sjećaš još... Kako ide prvo očevo pismo...

LEJLA (*nježno se privije uz nju*): Prvo pismo njegovo? (*Pauza.*)

ARIFA (*recitirajući tihim sjetnim i blagim glasom*): Ništa nije tako sveto, kao roditeljska ljubav i djetinjska poslušnost kćeri! U Kur'anu našem piše: "Blago onome ko poštuje svoje roditelje, Bog će njemu u životu svaku sreću podijeliti!"

LEJLA (*smiješeći se blago*): Ti to već napamet znadeš, majko!

ARIFA: Od tebe sam naučila, kćeri! (*Pauza.*)

LEJLA (*gane se*): Da ti čitam onda, majko...

ARIFA (*molećivim glasom*): Daj učini to sada, kćeri!

LEJLA (*prilazi sanduku, vadi iz njega ispisani list papira, nešto kao pismo očevo i počinje da čita*): Jedina moja kćeri! Evo ima već čitav mjesec dana... (*Uza stepenice se očuju neki koraci. Ona se trgne i prekine čitanje.*) Kao da dolazi netko, majko...

ARIFA: Ne, nije nitko, pričinilo ti se samo, kćeri...

LEJLA (*ustane kao da će prema stepenicama*): To je stari Hasan, majko! (*Ulazi stari Hasan, tmuran i zabrinut.*)

3. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I HASAN)

HASAN (*na stepenicama*): Hanuma...

ARIFA (*ne mičući*): Šta je stari Hasane...

HASAN: Dolazim, evo...

LEJLA: Šta ti se desilo, starče...

HASAN: Ne mogu više, hanumo, ne mogu, pa ne mogu...

ARIFA: Što ne možeš stari Hasane...

HASAN: Ne mogu ovo da izdržim hanumo...

LEJLA: Koje ovo, starče?

HASAN: Ovo čuvanje, eto, i dan i noć pred kućom i ovo nespavanje i ovaj život ovakav, kao da sam na robiju osuđen! To ne mogu, eto...

ARIFA: A što?

LEJLA: Šta ti se desilo...

HASAN: Ništa mi se još nije desilo, ali, eto, ja opet ne mogu...

ARIFA: Ali zašto ne možeš, Hasane, zašto, kaži sada!

HASAN (*muklo i nemoćno ne nalazeći pravo još prave svoje riječi*): Zašto ne mogu! Ne mogu prvo što ne mogu! Star sam evo i nemoćan i smiješno je i vidjeti mene ovakva kako čuvam ovoliku kuću, a zapravo...

ARIFA (*oštro i prijekorno*): Ali to je Begova zapovijed, Hasane!

HASAN (*gotovo očajnički*): Došlo je do grla, hanuma! Dovde je došlo, velim. (*Gesta.*) Ja bdijem dolje već više od dva mjeseca i dan i noć, kao pas, a nikakve zamjene nemam! I nikakve svrhe hanuma...

ARIFA: Kako nikakve svrhe! Što ti to govoriš, starče...

HASAN (*Jače*): Ne mogu više da izdržim hanuma, razumiješ li me. Osim toga...

LEJLA (*lecne se kao da sluti*): Što?

HASAN (*polagahno i značajno*): Čamilbeg se pojavljuje pred kućom!

ARIFA (*prigušeno, pogledavši u Lejlu*): Čamilbeg!

LEJLA (*gotovo za sebe*): Oh Bože!

HASAN: Jest! I sinoć je išao uz plot i večeras ide uz plot, i sutra k noći će ići uz plot, a ja mu ništa ne mogu...

ARIFA (*odlučno i prijekorno*): A zašto mu ništa ne možeš?

HASAN (*s nekim bolnim napola pritajenim gnjevom*): Star

sam hanuma, i nemoćan od bdijenja sam, evo napola izludio već, a on čil i mlad, zgledat se ne da kud ide, pa što bih mu ja onda mogao! I pravo su rekle djevojke! Ne mogu ni starost svoju budnom da zadržim, a ne kamoli kuću od Ćamila da sačuvam...

LEJLA (*skoči*): Gdje si to čuo, starče, da su to djevojke rekle...

HASAN (*značajno*): Vjetar mi je donio, hanumice, vjetar... A vjetar nije kriv što su prozori otvoreni na kući...

LEJLA (*gotovo za se*): O! Bože!

ARIFA: Šta to znači, starče! O čemu ti to govoriš!

HASAN (*tvrdo*): Govorim hanuma: Ako ovako još malo potraje, davli će me odnijeti, a nijesam s njima nikad drugovao...

ARIFA (*gledajući prodorno u kćer*): Hm... da... Što ti veliš, Lejla?

LEJLA (*poput kakva krivca, pokunjila se na sagu sa desno smještena peškuna i zbunjeno, poluglasno odgovara*): Ja ne znam... Ali mislim... to ne može biti, majko...

HASAN (*lecne se*): To onda ja lažem, hanuma?

LEJLA (*u neprilici*): Po što bi on dolazio ovamo ne znam.

ARIFA (*kao da bi olakšala kćeri*): Da, i ja to mislim, zbog čega?

HASAN (*ponešto starački lukavo*): Po što? Zbog čega? (*Smiješi se čudno.*) Zbog onoga hanumo, zbog čega i ja stojim toliko vrijeme na straži; i ne spavam i ne jedem i ne živim ko čovjek, već neprestano...

ARIFA (*prekide ga oštrije*): Govori jasnije stari Hasane! Zbog čega on dolazi ovamo?

HASAN (*jasno, odrezano*): Zbog hanumice Lejle, zbog nje, eto zbog čega...

LEJLA (*ustaje sva drščući*): Zbog mene? Što?

HASAN (*tvrdo*): Zbog tebe... da... A zbog koga drugoga...

ARIFA (*vidjevši zbunjenu kćer i ona ustaje*): Ne, ne... stari Hasane, ne, ti se varaš, to ne može biti...

LEJLA (*u nakani da se nekako obrani*): On nije mogao da dođe...

HASAN (*još odlučnije*): A ja sam ga ipak vidio ovako ko tebe što gledam...

ARIFA (*odlučno*): Pa zašto nisi pucao...

HASAN (*jetko*): Pucao! Zar ja da ubijem čovjeka, a moja hanumica sa djevojkama... (*Zastane pred Lejlinom oštrom reakcijom u gesti i pogledu, a onda kao da se iznova smađe.*) To jest... a moj Beg mrtav već leži negdje...

ARIFA (*snažno i prijekorno donekle*): Mrtav!

LEJLA (*oštro*): Jesi li ti pri sebi...

HASAN: To govore svi odreda, a ja ne znam...

ARIFA: To treba dokazati prije.

HASAN (*značajno s ponešto ironije u glasu*): Kad dođu bezi iz grada i to će dokazati valjda...

LEJLA: Ti si poludio, Hasane...

ARIFA (*Lejli*): On zaista ne zna više što govori!

HASAN: O ne, hanuma, nisam ja još poludio toliko da ne bih znao i vidio sve! (*Sa primjesom bola, tek što mu suza ne udari na oko.*) Meni je bila na sreću Begova riječ, Begov amanet... ja sam bio spreman i da umrem za to kad zatreba (*Ogorčeno.*), ali kad ja vidim sada kamo to sve vodi...

ARIFA (*oštrije*): Kamo to vodi, reci, kamo...

HASAN (*sustežući se*): Ne, ja sam sluga samo i moje nije da govorim to pred gospodarom!

ARIFA (*okrene se preneraženo Lejli*): Što to znači, Lejla...

LEJLA (*zbunjeno, no ipak sa dosta pribranosti*): Ne znam! Ni riječi ne razumijem što veli... Trabunja, majko, zar ne vidiš!

HASAN: Trabunjam! Dobro! Ali ovo vam velim još samo... (*Zastane.*) Čekajte! Fijaker se, čini mi se, čuje. Kao da dolaze bezi iz grada...

ARIFA (*zakorači prema njemu*): Govori što ima još da rekneš!

HASAN (*muklo i duboko*): Beg nije govorio uzalud na polasku one riječi, Beg je jasno vidio sve...

LEJLA (*koja je priskočila prozoru da vidi kakav se to fijaker čuje, okrene se i oštro okreše prema Hasanu*): Dosta je toga starče! I ne bulazni više o tome!

ARIFA: Da, zaista, dosta je toga! (*Lejli.*) Ko je to došao kćeri...

LEJLA: Čini se, braća su iz grada, majko...

HASAN (*polazeći prema stepenicama, polagahno zastaje i osvrne se prema hanumama*): Da, bezi su... Evo ih dolaze oba odozdo...

LEJLA (*skoči od prozora*): Idu, idu...

ARIFA: Već su tu... (*U isti čas kako odozgo uza stepenice uzlaze potmulo i potišteno Safet i Ismet, tako se iz svojih soba pojavljuju Zuhra i Mina i cijela se scena ispuni najednom ostalim licima porodice. Safet i Ismet ne gledajući nikuda na strane, uzadu gotovo skršeno, no ipak čvrsto na nogama ostajući na sceni, i dok Ismet nervozno korača, za čitave ove turobne scene, zadržavajući korak u sporu, odmjerenu ritmu i zaustavljajući ga, čas da čuje koju važniju riječ, a čas opet i sam da dobaci koju, dotle Safet sjeda tupo na desno postavljeni peškun, nijemo, sjedeći kao kamen. Pauza.*)

4. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I SAFET, ISMET, ZUHRA I MINA)

ZUHRA (*prelazi iz svoje sobe desno prema mužu Safetu i ostaje cijelo vrijeme postrance naprijed kod drvene ograde od stepenica*): Što je?

MINA (*zastaje pozadi pokraj muža i ostaje tako*): Što se zbilo?

LEJLA (*muklo, ostajući lijevo do sećije uz Arifu*): Ima li što od oca?

ARIFA (*gleda ih sa svog mjesta uz sećiju obojicu*): Jeste li doznali što?

ZUHRA (*muklo*): Što govore ljudi?

LEJLA (*zaustavljajući glas*): Je li živ? (*Pauza.*)

MINA (*sa strepnjom*): Kažite!

ARIFA (*sa strahom*): Što šutite?

LEJLA (*nemirno*): Što ne govorite? (*Pauza.*)

ARIFA (*sa očajem u duši*): Mrtav?

LEJLA (*sa nadom u glasu*): Živ!

SAFET (*muklo, sudbonosno, kao da ogroman kamen spušta na sve njihove duše i na svoju vlastitu*): Mrtav... (*Pauza, duga, mjerna.*)

LEJLA (*zatetura prema Arifi*): Majko! (*Zapada u dug prigušen plač, koji traje čitav prvi dio scene.*)

ARIFA (*privivši kćer uza se i pustivši je da klone na koljena do sećije, sama ispravljena, no pokolebana od unutarnjeg udarca u svom mirnom stavu, samo što izdahne; dok Hasan brišući suze odlazi polagano niz stepenice*): Oh Bože! (*Pauza i ona na tren zaplače.*)

5. PRIZOR
(PREĐAŠNJI BEZ HASANA)

ZUHRA (*sa nekim bolnim i jedva zatomljenim mirom u glasu*): Da li je to potvrđeno čime? (*Šutnja, tek jedan pogled Safetov postrance na ženu, kratak, značajan kao da bješe sav odgovor.*)

MINA (*kao da jedina nađe za potrebno i osjeti se pozvanom za to, poče mirno da razlaže*): Kadija je onomad sam čitao u

turskim novinama, kako se karavana s našim hadžijama od Jafe prema Meki izgubila u pustari i nije se više odonuda povratila...

LEJLA (*u jačem, grčevitijem jecaju*): Oče, oče moj... (*Dalje produžuje dugim, beznadnim plakanjem.*)

SAFET (*muklo*): Kakva strašna smrt!

ARIFA (*uspravlja se nad Lejlom i susprežući se od grčevitih navala plača zapita, kao sebi za utjehu*): A što ljudi? Kako oni to tumače? (*Pauza.*)

ISMET (*koračajući polagano pozadinom scene*): Svašta se naklapa. (*Pauza.*)

SAFET (*muklo, zadržavajući neprestanice teški ritam jednog sporog, jedva pokretljivog tempa*): Jedni govore, kako je karavanu stigao samum u pustari i sve ih do jednog u pijesak zatrpao.

ISMET (*nakon stanke još težim tonom i glasom*): A drugi opet pripovijedaju kako su ih zarobili beduinski razbojnici i sve ih do jednoga poubijali...

ZUHRA (*trgne se ali ostaje i dalje na svom mjestu nepomična*): Oh Bože!

MINA (*kao da ubacuje jedina ona neku stalnu izvjesnost u tu cijelu stvar no i to vrlo obzirno i suzdržljivo*): I sve je to potvrđeno u novinama, sve.

SAFET (*gane se potaknut novom nekom mišlju*): Ali se govori još i to...

SVI (*ne mičući se nitko sa svog mjesta*): Što?

ISMET (*glasnije*): Da je sve to laž! (*Taj glas kao da ponešto oživi neku nejasnu, slabu nadu.*)

ARIFA: Ta put je u Meku siguran.

ZUHRA: I željeznice prevoze putnike!

LEJLA (*nešto odlučnije*): I vojska pazi na hadžije.

MINA (*oprezno i naoko saglasno*): Pa jest, može da bude i tako! (*Upornije u svom određenom mišljenju.*) Ali kadija je čitao eto...

ISMET (*podupirući ženino mišljenje*): I pisma ne stižu od oca, a dva mjeseca su već prošla...

MINA (*upornije*): Tamo su česti ustanci!

ISMET (*življe*): I tamo svaki čas plane...

MINA (*još upornije*): A pisma ne stižu, pa ne stižu!

LEJLA (*plače*): Jadni moj oče...

ARIFA (*nadvija se utješljivo nad Lejlu*): Umiri se, sirotice moja! Sve je to u Božjoj ruci! (*Ustaje i pogledavši ih ispitljivim pogledom sve odreda, izusti nekim novim no nejasnim i neodredenim glasom.*) Pa znate li onda?

SVI (*ko da su pritajeno očekivali to pitanje*): Što?

ARIFA (*k. g.*): Što da se čini, što? (*Sluša ponke.*)

SAFET (*gane se i pogledavši ženu osvrne se prema majci i saopći joj, mirno, odmjereno, no važno i prilično odlučno*): Pa eto... Kadija će potpisati smrtovnicu...

ARIFA (*pode dva koraka prema Safetu i bacivši pogled i na Ismeta, dobaci im oštrim, jasnim prijekorom*): I to ste se požurili zar?!

MINA (*odlučnije i ne ganuvši se sa svog mjesta*): Svima je jasna smrt! I nitko više ne sumnja u nju...

ARIFA (*još oštrije pogledavši sinove i snahe*): Jasno je za čim vi idete!!

ISMET (*stvarnije bez mnogo susprezanja*): Treba se... dijeliti, majko! (*Pauza.*)

LEJLA (*digne se isplakana i bez suza i oštro dobaci svima*): To vam je bio... oduvijek cilj!

MINA (*nešto življe podižući postepeno i polagahno scenu*): A što da se drugo radi?! Otac je mrtav... I dalje se ne da više zajedno...

SAFET (*mirno se dižući sa svog mjesta*): Ja ne idem odavde iz kuće.

MINA (*oštro Ismetu*): Onda ćemo otići mi!

SAFET (*ustaje sada i nastavlja odlučnim, prijetećim tonom*): Vi možete, ali kuća i dio u gradu, ostaje meni onda.

ISMET (*žestoko, no u granicama obzirnosti*): Zar bolji dio da ugrabiš?!

ZUHRA (*energično kraj prednjeg dijela ograde od stepenica*): Vi hoćete diobu!

SAFET: A mi očev dom da čuvamo!

ISMET (*kao da će nasrnuti*): Ja tražim svoj dio!

SAFET (*zaustavi ga svojom odlučnošću*): A ja... (*Kratka pauza.*)

MINA (*energičnije*): Zar da nas oštetite!

ZUHRA: Vi kao da idete za prevarom...

MINA (*ogorčeno svom svojom žestinom*): A vi...

SAFET (*kao da će je odgurnuti*): Natrag!

ISMET (*bijesno*): Ostavi mi ženu!

ZUHRA: Ona je kriva svemu!

MINA: A ti...

SAFET: Natrag, velim vam, jer sa mnom ćete imati posla! Natrag!

LEJLA (*ne shvaćajući*): Oh Bože!

ARIFA: Što je ovo?

MINA: Grabežljivci! Neće vam to uspjeti! (*Pauza.*)

SAFET (*mirnijim tonom koji sve doziva pameti*): A ako je otac živ?

ARIFA (*istupi energično prema sinovima*): Onda čekajte oca...

MINA (*resko*): Zar da nas razbaštini kad dođe?

LEJLA (*sluteći zbog čega se to govori*): Zbog čega da vas razbaštini?

MINA (*žestoko prema njoj*): Zbog tebe kad odeš za Ćamila!

LEJLA (*povišeno gnjevnim glasom*): Zbog pohlepe za imetkom njegovim, recite! Jer što je vama na pameti svakome je jasno sada!

ZUHRA (*sa svog mjesta*): Zar ti misliš da mi ne znamo?

LEJLA (*povrijedeno, ali oštro*): Što vi znate? Što?

MINA (*snažno unoseći joj se u lice*): Još noćas ćeš pobjeći za Ćamila!

ZUHRA: Još večeras ćeš kuću ostaviti.

ISMET (*zabezeknuto*): Što?

SAFET (*Lejli*): Zar tako, zar? To si naumila!

LEJLA (*privija se čvršće majci*): Majko! Čuješ li što vele!

ARIFA (*privivši joj snažno glavu na svoje grudi, kao da bi je zaštitila*): Ne objedujte djeteta bez razloga!

ZUHRA: Ona je kamen smutnje u kući!

MINA: Zbog nje je sva ova nevolja u kući!

LEJLA (*odvažno vraćajući uvredu licem u lice*): A zbog vas rasulo njezino!

MINA (*plane tek sada pravim ženskim gnjevom*): Ni riječi više! Zaveži! Jer dosta smo mi trpili zbog tebe! I dosta se u ovoj kući ropstva nagutale. Sad nećemo više. Sad hoćemo mi sami sobom da upravljamo! I sami svoju sreću da kujemo! A ne da nam je ti presijecaš i dalje! Ne! I zato velim: Ni riječi više! Ni riječi!

ARIFA (*upada među njih*): Što je to među vama, kažite! Što je to?

ISMET: Mi nećemo bez baštine da ostanemo zbog nje!

MINA: Ni za svoj život da strepimo više!

ARIFA (*ne razumijevajući ih*): Za svoj život? (*Ozlojeđenom gorčinom.*) Ta što vam je učinila ona?

ZUHRA (*naglašavajući oštro i glasno*): Ćamil je već bio ovdje!

MINA (*još oštrije pokazujući prema prozorima*): Ja sam ga vidjela s pendžera.

LEJLA (*ustoboči se pred njome*): Pa ako si vidjela što onda... Ovuda vodi carski drumi svako ima pravo da po njemu

gazi, pa i Ćamil! Nećete mu vi zabraniti zar to! Ako ide, ima na to pravo da ide...

SAFET (*zastane pred njom*): Stani! Čekaj! (*Kratka pauza, svi se zgledaju.*) Ako si odlučila bježati i očevu zapovijed gaziti, treba te u sobu zaključati i na te pripaziti dok ćud ne dobiješ drugu!

LEJLA (*sa zaprepaštenjem gotovo mucajući od gorčine koja je sve to više obuzima*): U sobu? Mene? A zašto? Zar zato da moj dio koji me ide, ko i vas ako je otac mrtav, ostane vama u rukama ako se ja ne udam!

SAFET (*sad se i u njemu probudi sva pritajena, susprezana žestina ćudi i naravi*): Ne! Već zato da svoj zavjet ispuniš koga si ocu dala i zakletvu svoju održiš koju si mu obećala!

LEJLA: Zakletvu! Zavjet, a otac je mrtav! (*Arifi.*) Majko! Vidiš ti to? Shvaćaš li ti to, majko!

SAFET (*tvrdo, kruto*): Uzalud je sve! Nitko te neće izbaviti od toga! Ti si se tako zarekla i tako će i ostati onda...!

LEJLA (*vičući očajnoj*): Zar nasilje da provedete nada mnom! Zar da mi nametnete i ono na što me ni otac nije obavezao, da me vječno kao duvnu zatvorite u ćeliju!

SAFET (*tvrdo*): Pod ključ s tobom sada!

ZUHRA (*još uvijek sa istog mjesta*): U sobu sa čeličnim žicama s njome!

LEJLA (*ogorčeno gubeći sve više dah*): Zar sam ja zločinac kakav?

ISMET: Zločinac ili ne, ja ću te svojom rukom povesti tamo!

LEJLA (*uzmičući*): Ne prilazi k meni! Ne prilazi!

MINA: Polazi bestidnice!

SAFET (*viče*): Vodite je, što stojite!

SVI (*nasrnu na nju kao grabežljivci i udare u zaglušnu buku*): Polazi! Smjesta! Ovog časa! Polazi! Polazi! Polazi!

LEJLA (*boreći se očajnički s njima, otima se, brani svoju*

slobodu, kao svoj vlastiti život): Odstupite! Velim vam! Odstupite! Pustite! Ne dirajte! Odstupite! Majko! Majko! Odstupite!

ARIFA (*baci se među njih svim svojim materinskim autoritetom*): Natrag! Natrag! Velim vam! Natrag!

SVI (*haotično*): Polazi! Polazi! Polazi!

ARIFA (*gromko presijecajući čitav taj metež glasova svojim oštrim, reskim tonom*): Natrag! Odstupite od nje! Natrag!

SVI (*smeteno komešajući se među sobom*): Što je? Što je? Što je? (*Pauza.*)

ARIFA (*ogorčeno i autoritativno*): Nije li vas stid! Nije li vas sram! Zar ne možete ništa jedno drugom, pa se obarate na bespomoćnu sestru, kao kopci na goluba! Zar se sami najprije izgložiti i izgristi, pa sad sve na njoj okajati! Ko u nju dirne, sa mnom će da ima posla! (*Ispruži ruke prema izbezumljenoj Lejli koja stoji pred njom kao obezglavljena.*) Ovamo ti kćeri, ovamo! (*Privine je čvrsto i snažno uza se i nastavlja dalje istim jakim, autoritativnim glasom.*) Ako vi mislite da imate pravo da se borite za svoje porodice, zar ne pomišljate da i ona ima isto takvo pravo da se za svoju bori. (*Držeći neprestano čvrsto Lejlu na grudima, dobacuje oštro, gotovo prezrivo ostalim oko sebe.*) Odlazite! I od sada nitko drugi da joj se ne približi osim mene. A vi... imate tamo svoje sobe i svoju djecu, pa radite što znate, dijelite se kako hoćete, ja vam zato ništa ne mogu! Ali Bog vam može, Bog ako se ogriješite o njega! Bog! (*Oštrije.*) Odlazite!

SAFET (*polazeći prema svojoj sobi sa ženom Zuhrom, već na drugoj polovici međusobljа*): Dobro... a da li ti onda odgovaraš za nju...

ARIFA (*držeći neprestance Lejlu na grudima*): Ako bude odgovarati, imaće svak za se da odgovara! A za nju ću ja da se brinem! (*Sa gorčinom.*) Odlazite, da vas više ne gledam! Odlazite!

MINA (*upravo na ulazu u svoju sobu*): Ali od djelidbe, ne odustajemo!

ARIFA (*prigušenom žestinom*): Odlazite! (*Pauza. Na sceni ostaju još trenutak - dva mati i kći zagrljene.*)

6. PRIZOR
(ARIFA I LEJLA)

LEJLA (*sagne glavu prema Arifi i zavapi, bolnim, izmučenim i djetinjim glasom*): Majko!

ARIFA (*tiho kao da će zajecati od nekakvog stida*): Kćeri! Jedina moja kćeri! (*Pauza. Majka kćerku stisne još jedanput čvrsto na srce, a onda je pusti prilazeći iznemogło sečiji i gundajući nijemo kroz zube.*) Ko bi to još očekivao od njih...

LEJLA (*poklekla je, isto tako iznemogla, na sag i šapuće muklo, iznuđeno*): Oh, kad bi ovo otac vidio...

ARIFA (*sjedajući, još muklijim glasom, ali jasno i potpuno razgovijetno*): Bolje mu je što je mrtav...

LEJLA (*još uvijek na sagu zgrčena na koljenima, pita čudnim izgubljenim glasom, punim tišine, nejasnoće i duševnog lutanja*): Što da učinim sada? Majka si mi, savjetuj me!

ARIFA (*tiho ali materinski blago*): Da te savjetujem... A što da te savjetujem... o čemu... (*Kratka pauza.*)

LEJLA (*nakon kratke stanke, ozbiljnijim, ali čvrstim glasom, no sve tiho i iz dubine prigušeno*): Da ostanem u rodenoj kući vječno zaboravljena, ili da idem... (*Pauza. U zraku se osjeća nešto važno, bitno, životno, i opet nešto teško, zamašno, sudbonosno.*)

ARIFA (*još tiše*): Da ideš... A kamo da ideš... (*Pauza.*)

LEJLA (*podigne polagahno glavu prema majci*): Čula si što Hasan govori...

ARIFA (*muklo, ne shvaćajući pravo, ili bojeći se da i sama shvati, prilazi polagahno kćeri*): Što Hasan, što govori...

LEJLA (*riječ po riječ, ali tako da svaka kapa u prostor kao kapi rastaljena olova*): Da se Čamil pojavljuje pred kućom...

ARIFA (*sklopi oči i dahne jedva čujno, kao da to ipak nije očekivala od kćeri*): Čamil... (*Pauza.*)

LEJLA (*kao gore*): Da podem večeras za njega, ili ne... (*Duža, teža pauza.*)

ARIFA (*jedva smagajući snage da to mirno izgovori*): Ja ne znam kćeri... (*Obraća se još tišim, još u dubine zatvorenijim glasom.*) Ako misliš da je tako sudeno... i ako to srce zove... (*Polazi natrag prema sećiji.*)

LEJLA (*prihvati se za srce i izdahne muklo i bolno*): Oh, moje srce, majko... (*Prilazi sandučiću sa očevim pismima i ne turajući ruku u njeg gleda nijemo u njegovu sadržinu.*)

ARIFA (*tiho sjedajući na sećiju*): Što gledaš to sada, kćeri?

LEJLA (*muklo, jedva odajući glas*): Očeva pisma, majko...

ARIFA: Očeva pisma... Da nastaviš sa čitanjem zar?

LEJLA (*bolno kao da traži snage i izbavljenja*): U jednome, evo piše: (*Uzima papir u ruke i čita s njega recitirajući bolnim prigušenim glasom.*) Divan je, kćeri, svijet kad čovjek u njegovoj daljini ima... na koga, da misli... Tako otac... a ja mislim...

ARIFA (*kao da je opominje*): Na svog oca, kćeri...

LEJLA (*postojano s dubokom, otvorenom iskrenošću, ne gubeći smjernosti ni tišine u glasu*): Na svoj vlastiti dom, majko.

ARIFA (*zapanjeno prošapće*): Zar i ti kćeri?...

LEJLA (*podižući se na noge, kao da raste iz zemlje*): Stojim ovdje ko raskoljeno drvo na međi i jednim se dijelom hvatam ludo za život, a drugim se bezglavo rušim u propast... (*Zajeca tiho, prigušeno.*) Poludiću, majko, poluditi... (*Pauza.*)

ARIFA (*ponovo joj prilazi blago i materinski, i nježno je privija uza se*): Umiri se kćeri... i znaj... da ništa se ne događa na

svijetu bez Božje volje... i da mi sami ničim ne odlučujemo na zemlji već sa svim što je naše upravlja samo Bog... (*Pauza.*)

LEJLA (*pritište materinu ruku na usne i šapće ponešto utješenim glasom*): Tako je majko... I ne može nikako drugačije da bude... (*Pauza.*)

ARIFA (*ustaje odjeljujući se od kćeri*): Uskoro će akšam.

LEJLA (*pogleda letimice na prozor*): Mrak se već spušta na zemlju...

ARIFA (*mirno, svojim običnim no ipak dostojanstva punim tonom*): Trebaće klanjati kćeri...

LEJLA (*mirno, dižući se i sama na noge*): Ja imam već abdest.

ARIFA: A ja moram na abdesthuk da ga uzmem kćeri... (*Obujmi još jednom svoje dijete na polasku.*)

LEJLA (*prošapće teško a njezinu zagrljaju*): Oh majko, moja majko...

ARIFA (*blago i smireno*): Molitva će nas primiriti kćeri... Treba se Bogu predati! (*Polazi puteljkom pozadi uz ogradu od stepenica prema abdestluku. Na sceni ostaje Lejla sama.*)

7. PRIZOR
(LEJLA SAMA)

LEJLA (*dok Arifa odlazi, ona stoji neko vrijeme neodlučna, a onda prilazi polagahno iznova očevim pisnima, klekne do sanduka, vadi iz njega papir i čita muklim, jedva razgovijetnim glasom od koga se razabiru samo pojedine glavne misli, što joj otac piše*):

U gradovima kroz koje sam prolazio, sretao sam u jednome danu toliko ljudi, koliko... (*Glas joj se na tren izgubi u nečujno šaptanje i opet se iznova pojavi, kao iz neke unutarnje, beskra-*

jne dubine.) U sultan Ahmedovoj džamiji, najvećoj muslimanskoj bogomolji dvaput sam u njoj klanjao... (*Spolja dopire na mahove, tih, jedva čujan glas mujezinov, koga ona i ne primjećuje nego dalje nastavlja nukto čitanje.*) Poslije svakog klanjanja dugo sam od Boga iskao da mi tebe na svijetu poživi i ti da mi... (*Trgne se začuvši nešto jači glas mujezinov i zastane izustivši tiho, kao u polusnu.*) Akšam!... (*A onda se pobožno prenese sva u svoju vjeru... i prošapće propisane riječi pri svetom mujezinovu pozivu s munare.*) Osim jedinoga Boga drugog Boga nema... (*Pauza. Onda se polagahno diže, uzima serdžadu sa sehare do sećije, otraga na lijevoj strani medusoblja, prostire je prema istoku po podu, zatim meće na se dugi šal sa sećije, ogrće njime glavu osim lica, ramena, grudi, ruke do članaka i uzdigavši onda obje ruke u visini ramena, prošapće uvod u propisanu molitvu.*) Bože tebi se predajem i vršeći tvoju zapovijed, imam namjeru... (*U tom se trenu pojavi na stepenicama Ćamil.*)

8. PRIZOR
(LEJLA I ĆAMIL)

ĆAMIL (*skidajući šešir s glave*): Lejla! Evo me! Došao sam, Lejla!

LEJLA (*trgne se i prekidajući još nezapočetu molitvu i zbacivši šal sa sebe, izdahne*): Ti, oh Bože! Kako si dospio gore?

ĆAMIL: Esma i Najla su me uvele a kuću.

LEJLA (*prestravljeno*): Jesu li one poludile? Znadu li one što čine? Ta one te u očitu propast vode!

ĆAMIL (*odvažno*): U kakvu propast? Zar ti misliš da se ja čega bojim?

LEJLA: Ali zaboga... moja su braća ovdje... ovaj čas su pri-

jetila... pa moje snahe... i same su te kažu vidjele, pa moja majka, Ćamile...

ĆAMIL (*umirujući je*): Ne boj se ni za što, Lejla! Sve će se dobro svršiti! Bog je na našoj strani!

LEJLA: Bog! Oh, Ćamile, ne spominji samo Boga, jer Bog...

ĆAMIL: Ali ne boj se, velim ti, znam sve što ti se desilo, sve sam na vrijeme doznao.

LEJLA: I opet si došao zar?

ĆAMIL: Zar ti da izdržiš toliku hrabrost zbog mene, a ja da budem kukavniji od tebe. Ne, Lejla! Ja hoću da budem dostojan tebe i da i ja učinim za te...

LEJLA (*prekine ga*): Ali oni su, Ćamile, spremni na sve!

ĆAMIL (*isprsi se i on odlučno*): I ja sam spreman, Lejla!

LEJLA (*privije se uz njegovu odlučnost*): I ti si spreman, Ćamile, i ti...

ĆAMIL: Jesi li odlučila, kaži!

LEJLA (*trgne se slutnjom koja zastrašuje*): Što?

ĆAMIL: Ono što sam ti po Esmi i Najli poručio!

LEJLA (*uzmakne desno prema ogradi od stepenica*): Oh Bože, zar me to... (*Kratka pauza.*)

ĆAMIL (*priđe joj energičnim koracima*): Ti se još uvijek kolebaš...

LEJLA (*okrene se naglo prema njemu i bespomoćno mu se baci oko vrata*): Ah, ne, ne, ne govori mi tako! I ne sumnjaj u moju odlučnost! Ja se nisam nikada ni na čas pokolebala u sebi ali ja... Ćamile, ja još uvijek strepim...

ĆAMIL: Od čega, kaži! Od oca možda? (*Pauza.*)

LEJLA (*zagleda se sa stidom draganu a oči*): Od njegova duha, Ćamile...

ĆAMIL: Od očeva duha? Što to znači Lejla? Zar on još uvijek tobom vlada... zar on još uvijek nije mrtav za te...

LEJLA: Oh, ne Ćamile! Ovdje je on u meni, ovdje! U mojoj

duši i u mojoj krvi! Da! Ovdje mu srce kuca, ovdje mu duh diše, odavde mu riječi govore! Opominju! Prijete! (*Očajno bacivši mu se ponovno na grudi.*) Ah, Ćamile, Ćamiše, ti još ne znaš što se sve događa ovdje u mojoj nutrini, u mojoj krvi i u mojoj svijesti! I kad bi to doznao ti bi istom onda znao koliko ja tebe volim, i koliko ja zbog tebe trpim!

ĆAMIL (*ponešto uvrijeđeno*): Tako, je li? Otac je u tvojoj duši ... mrtav otac, a ja... I još veliš... i zbog mene da trpiš...

LEJLA: Oh Ćamile! Zar ti sumnjaš, zar ti ne vjeruješ?

ĆAMIL (*ogorčeno i snažno*): Ne, nisi me nikada pravo volila, uvijek si bila očeva! I uvijek si njegovu svijetu pripadala... A ja luđak vjerovao...

LEJLA (*izgubljeno*): Oh, ne govori mi to više! Smiluj se! Poludiću! Razum me ostavlja, vidiš li. (*Kao da će klonuti.*)

ĆAMIL (*uporno*): Zašto se kolebaš onda?

LEJLA (*uhvati ga očajno za ramena i zagleda mu se prodorno u oči*): Da li je zbilja mrtav?

ĆAMIL (*lecne se*): Tvoj otac, misliš?

LEJLA (*zvonko no tiho*): On!

ĆAMIL (*prodirući pogledom u njezinu dušu*): Zar ne znaš da sama misliš?

LEJLA (*muklo sa slutnjom punom straha*): Što?

ĆAMIL: Da nije više živ...

LEJLA (*zadršće, polagahno prošapće kao na djelu zatečena*): Odakle to ti znadeš?

ĆAMIL: To ti se vidi na licu, u držanju, u svakoj riječi tvojoj ...

LEJLA (*kao da sluti blizinu vlastitog grijeha*): A ako to zbog sebe same mislim?

ĆAMIL (*ne shvaćajući*): Kako zbog sebe?

LEJLA (*baci mu se ponovno oko vrata*): Da lakše tvojom postanem!

ĆAMIL: I onda bi pravo mislila! I zato! Dosta je toga više! Svaka je riječ dalje besmislena! Ti treba da se osvijestiš i da sa mnom sada podeš...

LEJLA (*zaprepašteno s primjesom prijekora*): Da bježim s tobom Ćamile? Iz rodene kuće? Da soj svoj zaboravim i dotle se zar da spustim...

ĆAMIL: Ne da se spustiš, već do čiste ljubavi da se uzdigneš! I zato! Ne oklijevaj dulje! Moji te čekaju kod kuće...

LEJLA (*još uvijek neodlučno*): A moja majka! Ovaj čas bi još mogla da izbije!

ĆAMIL: Onda požurimo, krajnje je vrijeme za to!

LEJLA (*još kolebljivo*): Da podemo zar Ćamile!

ĆAMIL (*živo, sugestivno*): Dolje je spremno sve!

LEJLA: Što je spremno, kaži!

ĆAMIL: U sjeni pod zidom stoje...

LEJLA: Esma i Najla zar?

ĆAMIL (*življe*): Fijakeri, automobili, pratnja i svatovi naši, Lejla...

LEJLA (*zanjiše se prema njemu lijevo uz sečiju do prozora kao opijena*): Svatovi naši, Ćamile... (*Sa slašću.*) Kako je to divno slušati. Svatovi, svatovi naši! (*Naglo prena njenu sa odobravanjem.*) Na sve si mislio, na sve... (*Ustukne, kao da će opet pobjeći sama u se.*) A ja, evo, a ja...

ĆAMIL (*nestrpljivo no još uvijek sugestivno*): Još korak dva i tvoje je stanje zauvijek izmijenjeno...

LEJLA (*neodlučno*): Što da činim, Bože...

ĆAMIL (*zgrabi je*): Ti pristaješ, Lejla!

LEJLA (*otrgnuvši se od njega, polazi desno ogradi od stepenica*): Ne! Još ne! (*Zastane i osvrne se prema njemu, sa nekom svečanom zbiljom na licu.*) Ili da... Ali samo onda... ako me uistinu voliš onako kako si mi to uvijek govorio...

ĆAMIL (*kao da će joj priletjeti*): Da li te volim, Lejla...

LEJLA: I ako ne sumnjaš u moju ljubav! Jer ja bih umrla od bola...

ĆAMIL (*pride joj i uhvati je za obadvije ruke*): Oh moja Lejla! Ni u život neću vjerovati toliko, koliko u tvoju ljubav, samo ako se odlučiš da podeš...

LEJLA (*predajući mu se*): Poljubi me onda! Tvoja sam! (*Čvrst, snažan zagrljaj.*)

ĆAMIL (*trgne se*): Kao da dolazi netko, Lejla!

LEJLA (*sa strahom i jezom*): Moja majka možda!

ĆAMIL: Bježimo onda, bježimo! (*Povuče je sa sobom prema sredini međusobljа.*)

LEJLA (*istrgne svoju ruku iz njegove i naglom užurbanom gestom prihvati za šal sa sečije, a onda se ponovo uzme za ruke s Ćamilom i potrči prema stepenicama, na samom vrhu stepenica zastane i prošapće prestrašeno*): A ako nas Hasan opazi?

ĆAMIL: Ne boj se! Esma i Najla paze na njega

LEJLA (*blaženo predajući se potpuno svojoj odluci*): Sreća neka nas prati, Ćamile!

ĆAMIL: Bog nam bio na pomoći! (Odlučno.) Hajdemo!

LEJLA (*istom odlučnošću*): Hajdemo Ćamile! (*Odjure naglo niz stepenice. Pauza, šutnja, nepomičnost. Odnekud iz dubina, najprije nuklo i jedva zamjetljivo očuje se Hasanov očajnički zov, a onda sve bliže i bliže, sve jače i jače, sve očajnije i očajnije.*) Bezi! Bezi! Hanumo! (*Pauza.*) Hanumo, hanumo, bezi! (*Sa svih strana izmile na scene ukućani: Arifa, Zuhra, Mina, Safet i Ismet.*)

SVI (*zaprepašteno*): Što je? Što je? Što je?

SAFET: Što se desilo, Hasane?

ISMET: Što se zbilo? Kaži!

HASAN (*zalomatavši očajno rukama*): Hanuma naša, Lejla, Lejla...

ARIFA (*potrči kao da će nasrnuti na Hasana, sva očajna i*

izbezumljena): Što mi je sa djetetom, govori?

SAFET (*svom svojom žestinom*): Govori, govori, što je?

HASAN (*ne mogavši doći do pravih riječi*): Otišla, otišla, otišla.

ARIFA: Kamo je otišla, kamo?

HASAN (*padajući skršen, na stepenicama*): Za Ćamila! Za Ćamila! Za Ćamila! (*Svjetla se pogase i naglo se spušta*).

ZAVJESA

TREĆI ČIN

Scena ista. Jedino nema sandučića sa očevim pismima ni peškuna za sjedanje iz II. čina. Dan je. Svijetli traci obasjavaju čitav prednji dio međusobља, dok je zadnji u prozirnoj polusjeni. Dolje na podu razastrt je oveći plan Begova imanja i nad njim su u strastvenom grču nadvijeni Safet i Ismet.

1. PRIZOR
(SAFET I ISMET)

ISMET (*lupa šakom po planu i diže se*): Ne, ja ne pristajem na to!

SAFET: Plan je izradio šef katastra.

ISMET (*Jače šetajući nemirno pozadinom*): Da ga je izradio šef pravosuđa on ne valja...

SAFET: I sud ga je potvrdio.

ISMET (*grčevito pada po planu i tuče rukom po njemu*): Ova crta, što odjeljuje selo od grada, zarezana je u moj posjed! (*Lupa ponovo šakom po planu.*) I ja ne pristajem na to!

SAFET: Mi smo se pogodili da sve u gradu sa očevom kućom...

ISMET (*zajedljivo*): Bude tvoje...

SAFET: A sve na selu i izvan grada... tvoje!

ISMET (*oštrije*): Ovdje je crta grada urezana u selo, velim, i lišava me posjeda na kome sam kuću napravio...

SAFET: (*ustane i odlučno stane pred njega*): I rušićeš je ako si je napravio.

ISMET (*ustukne*): Zar za to da mi to jedino mjesto za kuću u gradu oduzmeš i među seljake me potisneš!

SAFET: Tvoja je zemlja i treba da je oreš.

ISMET: Ori je ti!

SAFET: Zar je tebi ispod dostojanstva?

ISMET: Grad spada meni!

SAFET: Očeva zemlja ne smije iz naših ruku...

ISMET: Ja sam mladi...

SAFET: A ja znam što radim...

ISMET: Ti misliš da ćeš tim potiskivanjem mene i moje porodice na selo moći u gradu raditi što te volja...

SAFET: Ja mislim da ću time spasiti očeve zemlje od tudih ruku!

ISMET (*zgrabi plan sa zemlje*): To ćemo vidjeti...

SAFET (*uhvati ga za ruku*): Što si naumio...

ISMET: Idem advokatu...

SAFET: Da podigneš iznova tužbu!

ISMET: Kuće mi nećeš srušiti!

SAFET: (*Zgrabi ga za ruku*): Kuća je Ćamilova i Lejlina.

ISMET: Ćamil nije tražio miraza.

SAFET: Ali ima pravo, po svojoj ženi, na njega.

ISMET: To ćemo vidjeti, velim!

SAFET: Ti zbilja misliš?

ISMET: (*odlazeći*): Još danas ću ponovo na sud!

SAFET (*za njim*): A ja još danas s Ćamilom grunt vidjeti! (*Ode. U taj čas se u Zuhrinoj sobi očuje neka lupa i galama, a iz sobe istrče, kao dvije furije, dvije snahe, a modernim odjećama, Zuhra i Mina.*)

2. PRIZOR
(ZUHRA I MINA)

MINA: Svoju grivnu s briljantima tražim!

ZUHRA: Grivna nije u mene!

MINA: Grivna je u tebe!

ZUHRA: Lejla ju je odnijela.

MINA: Lejla je otišla bez ičega za Ćamila!

ZUHRA: Onda joj je mati poslala.

MINA: Mati se nije ni u što pačala.

ZUHRA: Nakit je bio kod nje u sanduku.

MINA: Ključeve od sanduka ti si odnijela.

ZUHRA: Zašto da ti iz njega dragocjenosti pograbiš...

MINA: Ono što me ide, nećeš mi više uskraćivati...

ZUHRA: Kuća je dopala nama i sve što je u kući, naše je...

MINA: Dragocjenosti i zlatnina svojina su porodice...

ZUHRA: U porodici će i ostati onda!

MINA: To ćemo još vidjeti!

ZUHRA (*zastane*): Ti kao da prijetiš nečim!

MINA: Vidićeš kad Ćamil ovamo dođe...

ZUHRA: Što meni Ćamil može!

MINA: Ali pismo ti Begovo može...

ZUHRA (*zastane, kao ukočena*): Pismo Begovo? Što to znači?

MINA: To znači, možda... da Beg još nije mrtav...

ZUHRA (*obuhvati je grčevito za ramena*): Ti znaš nešto o tome? Ti si nešto čula! Govori! Kaži! Što premišljaš?...

MINA: Ne znam ništa, no slutim, ko i ti. Ako je istina da je nekakav putnik s Begovim pismom stigao...

ZUHRA (*šapćući*): Nekakav putnik... s Begovim pismom... To je onda... onda...

MINA: Svemu je onda kraj...

ZUHRA: To ne može biti! To je laž! To si ti sama izmislila, kao i sve ostalo da od mene nakit izmamiš .

MINA: Nakit? Čemu, kad bi i meni tada hrdavo poslužio...

ZUHRA (*kao da još ne shvaća*): Hrdavo poslužio... Da, da... razumijem... Ali šta to sve sada ima da znači! (*Naglo.*) Ne, ne, ja

to moram još vidjeti, još ispitati! (*Pojuri prema stepenicama vičući u sav glas.*) Hasane! Hasane! Majko! (*Osvrće se kao izbezumljena.*) Gdje su oni? (*Otrči vičući niza stepenice.*) Je li to istina? Hasane! Hasane! Je li to istina? Hasane! (*Iščezne*).

MINA (*za njom, muklo*): Je li to istina? Sad idi pa se sama uvjeri! (*Odlazi otraga kroz uzani hodnik na vrata koja ga zatvaraju. Pauza. Na scenu dolaze odozdo: Lejla, u savremenom modernom kostimu, sa podrezanom kosom, i Arifa u svojoj običnoj, starinskoj nošnji.*)

3. PRIZOR
(ARIFA I LEJLA)

ARIFA (*nemirno, sa jasno ocrtanom neizvjesnošću*): Ti veliš Lejla, da je u grad neki čovjek došao...

LEJLA (*isto tako nemirno i gotovo izgubljeno*): Jedan čovjek sav skršen od puta.

ARIFA (*sa još većom dozom nejasnoće*): Jedan od hadžija veliš?

LEJLA: Da majko!

ARIFA (*življe*): I taj čovjek da je neko pismo, na nas upravljeno, donio, veliš...

LEJLA (*s jasnijom ali nemirnijom artikulacijom*): Očevo pismo, majko, zar ti nisam rekla, očevo... (*Kratka pauza.*)

ARIFA (*kao da se zabezeknu i zastade*): Očevo pismo? Kako to? I otkuda to njemu?

LEJLA (*razlažući sve podrobnije*): To pismo, majko, dao mu je otac kad je polazio...

ARIFA (*zapadajući u još veću neizvjesnost*): Otac... (*Pauza.*) Ništa ne shvaćam, sasvim sam smetena! Kako otac, kćeri...

LEJLA: Otac nije bio sposoban za put, kad je taj čovjek polazio...

ARIFA (*bulji zabezeknuto u Lejlu*): Otac... otac... ti neprestano govoriš o ocu...

LEJLA: Da, o ocu se radi, majko... (*Pauza.*) Što gledaš tako?

ARIFA (*kao da se osvješćuje iz sna u neku strašnu javu*): Pa otac... otac je onda živ... otac onda nije mrtav, kćeri...

LEJLA: Živ, majko, Živ...

ARIFA (*ustukne unazad*): Živ! (*Zaglavinja.*) Oh, sveti Bože! (*Pribire se i nastavlja nekim muklim istrganim glasom.*) Pa što mi to odmah nisi rekla, kćeri! Zašto si me štedila? (*Jače, očajnije.*) Zašto si me mučila toliko? (*Živo, potrčavši gotovo prema njoj.*) Govori, kaži, pripovijedaj kako se to dogodilo, kako se to preokrenulo! Govori, kćeri! (*Punim glasom.*) Ja hoću sada sve da znam!

LEJLA (*nemirno, ispretrgano i prigušeno*): Kad su stigli u Jafu, pripovijeda taj čovjek, htjeli su najprije da putuju željeznicom... Ali u to se... veli... neka buna digla... i buntovnici su prugu porušili...

ARIFA: Oh, da, da, tamo često bune planu!

LEJLA (*k. g.*): I hadžijama nije preostalo drugo nego ili da se natrag kući vrate i ne vide nikada Meke, ili da s karavanom podu na put i sa devama tamo stignu.

ARIFA: Pa to nam je i u pismu bilo onda dojavljeno.

LEJLA: Da, u posljednjem pismu koje nam je otac otpremio iz Jafe i u kojem nam javlja...

ARIF: Da ne odustaje od puta...

LEJLA (*nastavljajući gornje pripovijedanje*): Dok su se mnogi vraćali kući i odustajali od njega, naš je otac onakav, kakav on jest već, sa petoricom naših hadžija, nastavio; eto, put s karavanom...

ARIFA: Oh, ta on bi prije život izgubio no od Božjeg puta odustao.

LEJLA (*življe i s primjesom nekog prijekora svom odsutnom ocu*): Da, ali karavana je bila svojina nekoga imama protiv koga se i podigla ta buna...

ARIFA: (*zastahe joj dah*): Šta to veliš, kćeri!

LEJLA (*kao da joj ponestaje daha dobacuje*): Da, majko... (*S većim naporom, ali i s većim elanom.*) I ona je... čim je dospjela medu ratoborna beduinska plemena...

ARIFA (*sluteći i užasavajući se i sama pred tim*): Bila je onda, kćeri...

LEJLA (*nadopunjujući majčinu slutnju škrto i ponestala daha*): Duboko negdje u arapskoj pustari

ARIFA (*k. g.*): Sa svih strana...

LEJLA (*vrisne i zaplače objesivši se sa užasom materi o vrat*): Opkoljena, majko...

ARIFA (*muklim vriskom obujmuvši kćer*): Opkoljena... (*Pauza užasna, strašna.*)

LEJLA (*dovršavajući slomljenim i skršenim glasom*): I tako su... svi do jednoga... daleko od svijeta... daleko od svojih... u beduinsko... ropstvo pali...

ARIFA (*muklo, još se pravo ne snalazeći, sa očima punim suza*): Strašno... strašno kćeri... užasno...

LEJLA (*nekim melodičnim, duboko postiranim tonom*): I tako je naš jadni otac proveo u ropstvu...

ARIFA (*sluteći što će reći*): Znam, kćeri... sve ovo vrijeme do danas.

LEJLA (*ispravi s nijansom neke vedrine u glasu*): No, sve dok nije mir uspostavljen medu njima i dok on nije mogao onda nesmetano s hadžijama da produži u Meku...

ARIFA (*ne shvaćajući*): U Meku? Da produži! Zar poslije svega toga? Te propasti? Toga sloma? On je i dalje nastavio put u Meku...

LEJLA (*vedrije*): O, pa da! Zar ti još ne shavaćaš majko...

ARIFA: A što da shvatim, kćeri...

LEJLA: Pa to, eto, da je on već obavio svoj put u Meku, izvršio Božju zapovijed i da se sada...

ARIFA (*ne dokučujući njezine misli*): Da se sada otud pismom javlja...

LEJLA: Ne, već... ko hadžija kući vraća.

ARIFA (*zbunjena od navale radosti i iznenađenja*): Ko hadžija? Kući! Oh Bože! A je li to moguće! Da li je to istina? Mogu li to ušima svojim vjerovati... (*Zastane opet u dvoumici, kao čovjek koji je mnogo prepatio u posljednje vrijeme i sad se teško privikava na radosne vijesti.*) A pismo kćeri? Zašto je pismo došlo onda mjesto njega?

LEJLA: Pismo? Bez sumnje da nam unaprijed javi te radosne vijesti...

ARIFA (*trgne se kao da joj kroz dušu prostruje neke tamne slutnje*): Radosne vijesti, kćeri, ili možda...

LEJLA (*prekida je veselije*): Ali on dolazi, majko! On je već na putu, on istom što nije izbio ovamo!

ARIFA (*počinje da se snalazi i smiruje u tome*): Pa gdje je onda to pismo, kaži!

LEJLA (*osvrćući se kao da nekoga iščekuje*): Ćamil je otišao po njega, svaki čas ga mora donijeti...

ARIFA (*ponovo se uozbilji i prilazi kćeri*): A da li znadu drugi što se zbilo...

LEJLA (*s primjesom neke čudne neprijatnosti kao da osjeća da se približuje najstrašnije*): Ćamil je, mislim, maloprije poručio Ismetu u njegovu novu kuću... (*Izgovorivši posljednje riječi muklo i bez glasa, kao da sva protrnu i ukoči se pred tim.*)

ARIFA (*prigušeno dahnuvši*): U njegovu kuću... krv mi se u žilama gruša...

LEJLA (*gledajući bespomoćno u nju i očekujući ono pred čim je i sama strepila*): Što majko...

ARIFA (*k. g.*): Kad pomislim da to...

LEJLA (*bojeći se i pomisli svoje*): Na što majko...

ARIFA (*ne nalazeći snage da direktno odgovori skrene glavu u stranu i dalne muklo*): Ta... dioba, kćeri... I te svade. (*Teška stanka.*)

LEJLA (*još odsudnije, s još većom jezom*): A moj odlazak, majko?

ARIFA (*izgovarajući sa užasom riječi, kao svoju smrtnu osudu*): Rasap porodice... Izdajstvo prema ocu... (*Pauza.*)

LEJLA (*gotovo bez glasa drhtureći u čitavom tijelu i u cijeloj duši*): Kad sam doznala da otac nije mrtav, vrisnula sam od radosti i potrčala niz čardak ko da ću mu u susret, i najednom sam onda stala...

ARIFA (*nježno je milujući*): Dijete moje jadno!

LEJLA: U tom trenu pomislila sam na zakletvu, na svoj zavjet ocu, na njegove riječi koje mi je na polasku uputio, na njegova pisma koja mi je slao i na... na njegovo razočaranje, na sav slom i stravu u njegovoj duši, kad sve to vidi pred sobom, i onda...

ARIFA (*uhvati je kao da bi je sebi privinula i od nečega zaštitila*): I onda, kćeri...

LEJLA (*živo, kao da će sad briznuti u plač*): Pritrčala sam otvorenom prozoru...

ARIFA (*tihim vriskom*): Kćeri!

LEJLA (življe, nemirnije i nervoznije): Dotrčala do njega... i pošla...

ARIFA (*očajno sa ispruženim rukama*): Kamo kćeri, kamo pošla?

LEJLA (*glasnije, zastavši sa nekom tupom odlukom u sebi*): U smrt majko... (*Prigušeno.*) Da kidišem sama sebi...

ARIFA (*sa zgražanjem u glasu i ljutnjom u srcu*): Da kidišeš sebi! Ti! Muslimanka! A sudbina? A Božji sud!

LEJLA (*nekim povišenim tonom kao da protestira protiv nečega*): Bilo mi je sve svejedno u tome trenutku! (*Kratka pauza, a onda nastavlja kao da to razjašnjava ali ne gubeći čuvstva izgubljenosti i očaja u glasu.*) Pomislila sam da mi sada ništa drugo ne preostaje, da je to moja sudbina... i to da je Božji sud.

ARIFA (*sa uzvikom i prijekorom*): Kćeri moja! Dijete moje nesretno! (*Nekuda tiše, kao da gubi u glasu onaj predašnji očaj i izgubljenost i dolazi do sve većeg uporišta u svom teškom položaju.*)

LEJLA: Ali tek što sam pristupila prozoru, preda mnom se najednom ukazao on...

ARIFA (*zaustavljena daha*): Ko on?

LEJLA (*s prinjesom ljubavi i pouzdanja u glasu*): Čamil.

ARIFA (*sa nekim dalekim zadovoljstvom u tonu*): On. (*Odahne.*)

LEJLA (*kao da se preobražava u mir i ljubav*): Držao je na rukama... dijete...

ARIFA (*tihim zadovoljstvom u tonu*): Dijete?

LEJLA (*k. g.*): Maloga našega Asima.

ARIFA (*sa dubokim interesom*): A ti? (*Pauza.*)

LEJLA (*sva se preobražava u novo čuvstvo, u nov osjećaj*): Ja nisam više svoja, pomislih tog časa u sebi, ni Čamilova više nisam, ni tvoja majko, ni očeva, ja sam sada njegova... svog maloga sina... (*Pauza.*)

ARIFA (*dubokim glasom punim plemenita odobravanja*): Tako je... Zbog njega treba sve mirno da podneseš, pa makar se desilo i najgore...

LEJLA (*ustuboćeno i nepomično kao kip*): Makar doživjela i prokletstvo očevo!

ARIFA (*tražeći u vjeri i za se i za nju utjehe*): I zlo i dobro od Boga je! I treba ga mirno podnositi! (*Blagim, nježnim i plemenitim tonom.*) A gdje je Asim? Gdje je malo naše dijete?

LEJLA (*sa tihom materinskom brižljivošću u glasu*): Najla pazi na njega... (*Trgne se kao da je električnom strujom udarena.*) Afi majko...

ARIFA (*prestravljeno*): Što ti je kćeri? (*U taj čas dojuri odozdo uza stube Zuhra i otrči u svoju sobu kao izvan sebe.*)

LEJLA: Samo da mi djeteta što ne učini!

ARIFA (*iznenađeno*): Ko? Zar Zuhra?

LEJLA: Otac kad se vrati! (*Pauza, dugo, nijemo gledanje puno zaprepaštenja.*)

ARIFA (*oštrim prijekorom*): Otac je plemenit čovjek, kćeri! (*Pauza.*)

LEJLA (*povlači se u se*): Da, da... razumijem... razumijem... (*U tome trenu, kroz otvorena vrata Safetove i Zuhrine sobe, vidi se kako Zuhra uzrujano tamo-amo prelazi, kupi neke stvari i ljutito s njima iščezava i opet se vraća i opet iščezava.*) Što je to?!

ARIFA (*iznenađena Lejlinim novim tonom*): Što se desilo?

LEJLA (*živo*): Zuhra, sva van sebe ide po sobi...

ARIFA: Šta joj je to?

LEJLA: Možda je čula sve...

ARIFA (*življe*): Gle! Neke stvari skuplja! (*Prilazi otvorenim sobnim vratima i pita glasno kroz njih.*) Što ti to radiš snaho?

4. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I ZUHRA)

ZUHRA (*noseći neke stvari pojavljuje se ljutito u onom dijelu svoje sobe koji je, zajedno sa peći, vidljiv publici*): Stvari svoje sakupljam...

ARIFA (*ne shvaćajući, ponešto zabezeknuto*): Stvari svoje, a zašto?

ZUHRA (*koja je načas iščezla u nevidljivi prostor svoje sobe, ponovo se pojavljuje na vratima prema Arifi i otresito joj odvraća*): Pitaj svoju kćer, ona će ti razjasniti možda zašto!

LEJLA (*odvraćajući se od vrata*): Kako bih ja to mogla da znam?

ZUHRA (*sa svog sobnog praga oštro prema njoj*): Ti me goniš evo iz kuće! (*Iščezava ponovo ljutito u nevidljivi prostor svoje sobe.*)

LEJLA (*dolazi do njezinog sobnog praga oštro i odlučno, i viče za Zuhrom u nevidljivi prostor sobe*): Ja? Iz kuće! Tebe!

ZUHRA (*vraća se načas k njoj*): Ti! Da ti! I zbog tebe je i došla sva ova propast! (*Opet iščezava.*)

LEJLA: Ali kakva propast? (*Uzmičući.*) Što?

ZUHRA (*opet se pojavljuje prekoračivši načas samo jednim jedinim korakom prag svoje sobe za Lejlom*): Jedan ti je brat morao da iseli iz kuće sa djetetom i sa ženom, da sam sebi dom osnuje... samo da izbjegne slomu, odgovornosti, bijesu pred rođenim ocem, a ja sada evo isto tako moram... (*Opet iščezava.*)

LEJLA (*gotovo potrčavši za njom do praga njezine sobe, viče punim glasom za njom u nevidljivost*): Ali što sam ja kriva za to... ja koja sam morala i sama da bježim zbog vas, kao što ti sada govoriš, da zbog mene bježiš!

ZUHRA (*sva crvena od bijesa, unoseći joj se na samome pragu u lice*): Ja ako bježim, pobjeću s mužem... (*Reskom ženskom zajedljivošću.*) A ne kao ti... (*Podvlačeći značajno tu riječ.*) sa draganom! (*Iščezne.*)

LEJLA (*van sebe od upravo neshvaćene uvrede*): Što ti misliš? Što bi ti to htjela da rekneš time? On...

ARIFA (*blago, polazeći za njom gotovo do u sobu*): Snaho, dijete... jesi li ti pri sebi?

ZUHRA (*izlazeći sada sasvim iz svoje sobe na scenu sa nekim kratkim tepihom u rukama, i prilazeći oštro Arifi*): A sada dolaziš ti na red!

ARIFA (*u čudu*): Ja? A što sam ti ja kriva?

ZUHRA: Ti... ti... Ti si preuzela odgovornost za svako kćerino djelo... ti...

ARIFA (*sa primjesom čestine i ogorčenja*): I odgovaraću za to... pa što onda?

LEJLA (*desno, pozadi od stepenica*): Ne, majko... Sama ću za se da odgovaram... (*Zuhri.*) A ti... neka te ne bude zbog toga strah! Boj se radije onoga što si sama počinila i što si sama ocu skrivila!

ZUHRA (*van sebe od bijesa*): Što? Ja koja sam kuću čuvala s mužem i nikuda ne išla iz nje! Ja koja sam porodicu branila i očev savjet štitila! I ja da sam nešto kriva radi toga...

LEJLA (*oštro*): Očevu si kuću s mužem prisvojila! I sav nakit...

ARIFA (*blago*): Lejla, kćeri, ne budi ti kao ona!

LEJLA (*odlučno i jetko*): Hoću majko, dosta mi je toga!

ZUHRA (*kao da će nasrnuti na nju*): Pa dokle ćeš ti tako bjesniti sada! Sebe skrivati, a drugoga lažno okrivljivati? Dokle?

LEJLA (*žestoko*): Ti lažno okrivljuješ mene!

ZUHRA (*ustuknuvši*): Pa ko je onda krivac svemu? Ko? Ko je onda sve ovo iskuhao? I zbog koga je sve ovo nastalo? Ko je onda krivac, reci! Ko? (*Pauza. Otvara na vratima, kojima se završuje kratki hodnik pojavljuje se u šeširu i rukavicama Mina.*)

5. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I MINA)

MINA (*dubokim, ozbiljnim glasom*): Stanite!

SVE (*trgnu se*): Što je?

MINA (*kao gore*): Vi tražite krivca i obještujete jedna drugu zbog onoga što je vrijeme donijelo i život učinio...

ARIFA (*ogorčeno*): Vrijeme treba da odreduje onaj ko je bolji čovjek, a ne onaj ko je hrdav prorok...

MINA (*uvjerljivo*): Ne, majko, sve je to suvišno sada...

LEJLA: Suvišno...

ZUHRA: Zašto?

ARIFA: Zbog čega?

MINA (*sa smiješkom*): Pogledajte tamo dolje kroz prozor, pa ćete i same vidjeti.

ZUHRA: Kroz prozor?

ARIFA (*u jezi i strahu, kao da nešto sluti*): Što ćemo vidjeti?

LEJLA (*trgne se*): Stanite!

SVE: Što je!

ARIFA (*osluškuje*): Kao da netko dolazi.

LEJLA: Da nije Ćamil?

ZUHRA (*gleda kroz prozor*): I Safet je, eno, s njime.

MINA: Ovamo idu.

LEJLA (*nemirno*): Nose pismo očevo, bez sumnje.

ARIFA: Evo ih!

MINA: Vec su tu! (*Pauza. Ulaze Ćamil i Safet sa Begovim pismom u rukama.*)

6. PRIZOR
(PREDAŠNJI, ĆAMIL I SAFET)

ZUHRA (*živo*): Što je?

MINA: Što nosite?

LEJLA: Pismo?

ARIFA: Kakav glas? (*Pauza.*)

ĆAMIL (*mirno, ali ipak ponešto zabrinuto*): Pismo očevo. (*Pauza.*)

SAFET (*muklo*): Jedva smo ga pronašli.

ZUHRA: Čudno neko pismo!

ARIFA: I kako je umašteno!

MINA: Da li je rukopis Begov! (*Svi se skupljaju oko pisma, dok ga Lejla uzima u ruke.*)

LEJLA (*razmatra omot pisma*): Rukopis nije očev. (*Živo.*) Adresa na Safeta glasi.

SAFET (*pokazuje prstom na omot*): Da, ali tu u kutu...

ĆAMIL (*živo*): Piše, evo, da je za te.

LEJLA (*sa strahom*): Oh Bože! Pa on još ne zna ništa.

SAFET (*mukło*): I ne sluti, kaže čovjek, što se je zbilo.

LEJLA (*naglo*): Da vidimo što stoji u pismu. (*Razdere brzim nervoznim pokretima omot i dok se svi natiskivaju oko nje, ona razgleda slova.*) Jest! Meni je pisano. (*Sa primjesom radosti i straha.*) Tu evo stoji "tvoj otac". (*Ponmije razgledajući.*) No potpis je iskrivljen i nečitljiv, ko da ga je bolesnik pisao, a sadržaj je, čini se, od druge ruke...

SAFET: Otac je, veli čovjek, bolestan kazivao to pismo njemu u pero...

ĆAMIL: Da vidimo što stoji u njemu...

ARIFA (*življe i nestrpljivije*): Pročitaj onda, pročitaj kćeri!

LEJLA (*polazi od unutarnjeg uzbuđenja naprijed lijevo, kao da će prema prozoru i povuče tako za sobom čitavu gomilu ukućana, koja se za cijelo vrijeme čitanja ne razdvaja od nje i čini međusobno živu ujedinjenu cjelinu*): Smiluj mi se, Bože! (*Čita.*) Dobra moja kćeri! (*Okreće se polagahno oko sebe dok čita kao da traži svjetla ili kao da je ona unutarnja bujica osjećaja goni vrtoglavo i teško pokretljivo uokrug.*) Krvi moja jedina! (*Šapće, kao da joj se srce stišće.*) Dijete moje rodeno! (*Pauza, ona podiže glavu i šapće još prigušenije.*) Ne, on još ništa ne zna.

OSTALI (*nestrpljivo*): Čitaj dalje, čitaj!

LEJLA (*okrećući se sve više kao u početku na lijevo u krugu,*

kao da ispituje sadržaj i traži važnija mjesta u njemu): Dalje piše o svom ropstvu...

SVI: To znamo... to svi znamo...

SAFET (*kao da i sam želi ono glavno da otkrije*): A šta je ovo?

LEJLA (*istražujući brzim, letećim pogledom*): Ovo... ovo piše o svojoj bolesti.

SVI: Daj to, daj to o bolesti čitaj!

LEJLA (*čita kao gore*): Odmah iste noći jedan nam umrije, a onda i ja...

ARIFA (*u strahu*): Što i on onda?

LEJLA (*k. g.*): Tri mjeseca odležao sam bez svijesti ne znajući ni kad svane dan, ni kad dođe noć! Tuđa zemlja, tuđi ljudi, a sve strano, divlje, obezglavljeno, zapušteno... (*Zastane.*) Ovo nešto nečitljivo piše...

ĆAMIL (*hitajući da joj izmakne pismo koje na nju tako strašno utiče*): Da ja to vidim, pusti mene!

LEJLA (*otima se i uzmiče natrag prema prozoru*): Ne, pusti, ja ću i to pročitati! (*Čita.*) Mila moja kćeri, da sam ovo znao i da mi sam Bog nije odredio da putujem u ovako dalek svijet nikada te ne bih ostavio! (*Kao da će zajecati.*) Mili moj sijedi oče!

ĆAMIL (*energičnije*): Pusti, velim, da ja dalje čitam, to će tebi naškoditi!

LEJLA (*još energičnije a sva strepi od uzrujavanja*): Ne! Ja ću i ovo da pročitam!

ARIFA (*blago*): Ti nećeš izdržati, Lejla!

LEJLA: Izdržaću, majko, izdržaću... (*Čita kao gore i drhće, a suze joj počinju da naviru na lice.*) Ni na što drugo ne mislim do na te svoju mazu, svoju jedinicu! I jutrom i večerom o tebi govorim! Pripovijedam Arapima, iako me ne razumiju, o svojoj sreći koja me kod kuće čeka, o tvojoj zakletvi da nećeš za Ćamila... (*Tetura, a Ćamil i Arifa prihvaćaju.*) Bože, Bože moj!

(*Očajnije.*) Ćamile! Ćamile! Majko! (*Još očajnije.*) Ćamile moj!

ARIFA: Drži je, pašće, drži je...

ĆAMIL (*prihvaća Lejlu*): Zar nisam rekao da nećeš moći izdržati.

LEJLA (*ponovo se ispravi u nastupu nove očajničke sabrane snage i gotovo krikne*): Ne! Pa makar umrla, ja hoću sve do kraja da pročitam! (*I dok ona traži ponovo slova po papiru, ostali, osim Ćamila i Arife, koji ostaju uz Lejlu, povlače se pod dojmom svega toga na strane, i to Zuhra desno naprijed do ograde od stepenica, Safet na sredini sobe, kao veza, a Ismet i Mina pozadi do Safetove i Zuhrine sobe... Pauza, mukla, nijema, tek se čuje Lejlino prigušeno čitanje, riječ po riječ, najzad slovo po slovo, dok joj glas potpuno ne zamukne.*) A jednom... kad ovo sve prode... kad se otac... svojoj porodici... vrati...

ZUHRA (*muklo, desno od ograde*): Svojoj porodici...

LEJLA (*kao gore*): I kad opet... svojoj mazi dode... (*Tu kao da joj načas glas zamre u unutarnjem prigušenom plaču i dalje joj riječi postaju nesuvisle i nejasne*) s darovima... Zemzem vodom i sve... s groba Božjeg.. posla... mirisima... Širaza... sa će... kćeri... (*Kao da zamre i posljednjim dahom izusti.*) duvegiju naći... (*Zatetura i posrne.*)

SVI (*ganu se*): Šta joj je? Što je Lejli? Što je njoj! (*I dok se Arifa i Ćamil bave oko napola onesviještene Lejle spuštajući je lijevo do prozora na sečiju, a ostali nijemo bulje u taj bolni prizor, dotle odozdo uza stepenice dopire neki nagli hod i dozivi Ismetovi.*)

7. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I ISMET)

ISMET (*dolazi naglo uza stepenice u šeširu na glavi, više prigušeno, ali snažno*): Safete! ženo! Majko!

SVI (*kao da slute najstrašnije nijemo se ukoče*): Što je? Što?

ARIFA (*muklo*): Što se zbilo?

SAFET (*glasnije*): Što se desilo?

MINA (*jače*): Što se dogodilo?

ZUHRA (*prihvati ga grčevito za ruke*): Govori!

SAFET (*otraga iza nje*): Kazuj!

ISMET (*jedva smaže dah da to izusti*): Otac... otac...

SVI (*grozno, ukočeno*): Otac...

ISMET: Povratio se iz Meke.

LEJLA (*pridigne se s lagahnim vriskom*): Vratio se...

ISMET: Ja izbio slučajno kraj stanice, kad najednom...

SVI: Što?

ISMET: Iz vagona izade...

ARIFA (*zgrčeno*): Otac...

ISMET: Ono nešto putnika i sirotinje na stanici odmah ga prepoznadoše i podoše u susret.

SAFET: A on?

ISMET: Ne gledajući ni desno ni lijevo, uze sa ceste fijaker...

MINA: Fijaker... A ti?

ISMET: Hoće nenadano kući da bahne, moram da ga preteknem, pomislim u sebi, i najmim na drugoj strani ceste auto...

ZUHRA: I dostigao si ga...

ISMET (*sa primjesom groze*): Kad je auto prolazio mimo fijakera, on je sjedio lijevo na sjedalu, oslonjen o štap, strašan, mrk, ko da nešto grozno smišlja...

ARIFA (*uzvikne*): On sve znade...
SAFET (*beznadno i jezivo*): Sve mu je netko rekao...
MINA (*od prozora*): Jao!
SVI (*prema njoj*): Što?
MINA (*kao da bi pokrila oči od straha*): Gledajte!
SVI: Što je?
ZUHRA: Fijaker se već približuje kući!

8. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I HASAN)

HASAN (*odozdo još iz donjeg boja*): Bezi! Hanume! Bezi! (*Dotrči odozdo na scenu i zastane pri vrhu stepenica oslonjen, kao prikovan, na ogradu*): Bezi!...
SVI: Što je? Što je? Što je?
HASAN (*muklo kao da izriče i sebi i svima strašnu smrtnu osudu*): Hadžibeg!
ARIFA: Je li se već sasvim približio kući!
HASAN (*kao gore*): Dolje je pred kućom već...
ARIFA (*tiho i osudeno*): Sad je sve gotovo...
SAFET (*Arifinim tonom*): Sad je svemu kraj...
LEJLA (*teškim krikom*): Ah...
SVI (*slede se*): Što je?
LEJLA (*zatetura kao da će srednjim vratima u pozadini maloga hodnika*): Djetetu hoću!
SVI (*zajedničkim šapatom*): Djetetu... (*Pauza nijema, grozna, Lejla pogleda naglo u Ćamila, u majku, u sve, zatim u vrata u pozadini maloga hodnika i brzim odlučnim koracima i zalupivši vratima, ode u sobu gdje joj je dijete.*)
ZUHRA (*ogledava se*): A mi?
ĆAMIL: Pođite i vi svojoj djeci... (*Ode za Lejlom. Dok Safet*

i Zuhra odlaze polagahno osluškujući i zovući jedno drugo nijemim, ukočenim pogledima na ona vrata kamo je Lejla otišla, Ismet i Mina povlače se desno, putem kraj stepenica, prema abdestluku, obzirući se i zgledavajući se nijemo, prestrašeno. Na sceni ostanu samo Arifa do sećije i Hasan pri vrhu stepenica. Odozdo se čuje Begovo dozivanje) Lejla! Lejla! (*Pauza.*)

9. PRIZOR
(ARIFA I HASAN)

HASAN (*ne mičući se s mjesta, kao ukočen*): Čuješ li kako je viče?

ARIFA (*sa užasom*): Eno ga! Baš utrča u kuću!

HASAN (*muklo*): Treba li da ga mi sami dočekamo?

ARIFA (*zgrčena do prozora kao da ostaje bez glasa*): Ti možeš da odeš, Hasane... ti... nisi dužan da ostaneš, ali ja sam vjenčana... ja moram da čekam...

HASAN (*na tren, kao da se pokoleba, a onda odlučno koračí preko ostatka stepenica gore u međusobljе pred zadnji dio ograde*): Ne! Zašto, kad dosada nisam krenuo vjerom, neću ni sada. Ostaću i ja s tobom...

10. PRIZOR
(PREĐAŠNJI I BEG)

BEG (*dolazeći sve bliže odozdo*): Lejla! Lejla, krvi očeva! (*Na donjem dijelu stepenica.*) Lejla, zrako sunčana! (*Dotrči sav zgrčen uza stepenice; zgrabi se grčevito za prednju stranu ograde još uvijek na stepenicama i razgledajući prednji dio divanhane, uvlači se sav u se vidjevši njezinu prazninu.*) Šta je!

Ni ovdje je zar nema? Pa ipak je ovdje, rekli su! (*Uzađe uz ostatak stepenica, šapćući bolno beznadne dozive.*) Lejla, kćeri jedina! Lejla, dušo očeva! (*Zastane ugledavši pred sobom nijeme, smrvljene figure svoje žene i svog sluge Hasana.*) Ko je to. (*Gorko.*) Moja žena! I sluga Hasan! (*Još gorčije.*) Lijepo ste moj zavjet čuvali i moje naredbe držali! (*Prema njima.*) Pa što je sada? Govorite, je li istina? Je li to istina sve, recite! (*Jače.*) Odgovarajte!

ARIFA (*sva se u se stisla, pa jedva da joj glas čuješ, a ipak joj svako slovo razabireš, toliko je jasno, čisto, sudbonosno*): Šta da li je istina?

BEG: To... (*Ustukne kao da će i sam klonuti.*) Ali ne, ne... Ne odgovarajte prije... (*Uhvati se klonulom rukom za srce kao za povrijeđenu bolnu ranu.*) dok se srce smiri u meni, jer umrijeću, čujem li...

ARIFA (*teškim, stiješnjenim grudima uzdahne*): Oh Bože...

BEG (*muklo riječ po riječ držeći neprestano ruku na bolnu, povrijeđenu srcu*): Na putu sam čuo... (*Vraća se na tren svojoj nadi, ali sasvim beznadno.*) Ali ne... moja duša neće da vjeruje u to... u njoj mi još jedina svjetlost osta... Lejla, kćerka moja jedina! (*Uspravi se i ponešto ukruti.*) I zato hoću da čujem, pa makar mi se i ta jedina svjetlost pogasila...

ARIFA (*kao gore*): Što da čuješ?

HASAN (*Arifinim tonom, ali s većom poniznošću*): Što?

BEG (*odlučnije, jače, kao da se u njemu sve počinje da uzbuduje*): Je li istina, recite, da su mi sinovi đavlu u tabor odbjegli, živa me pokopali, imetak moj razdijelili... (*Kratka stanka.*) Je li to istina?

ARIFA (*muklo, klonuvši još dublje u boli, tuzi i strahopočitanju*): Istina je...

BEG (*kao gore, ali još tiše, još groznije, za sebe*): I da li je istina... da je ona... Lejla... za đavla samog otišla... za samog

najvećeg dušmanina... za njega... za Ćamila... (*Kao da bi briznuo u plač, ali mu gordost ne dopušta, pita tankim, ponešto jecavim glasom.*) Da li je i to istina...

ARIFA (*spuštajući se još niže u svoj bol i svoju poniznost*): Da, i to je istina... istina je... istina...

BEG (*zanjiše se unazad i okrenuvši leđa ženi i sluzi da sakrije svoj besprimjerni bol od njih, uhvati se za prednji dio ograde i prošapće padajući duhom nekuda u propast*): Zar sam dom svoj zato gradio umom, srcem i dušom... da ga... (*Tetura i drži se grčevito za ogradu izgovarajući samom sebi ono što mu je dotle bilo najstrašnije.*) Nadbio me je dakle... U rođenoj me krvi mojoj nadbio... u vlastitom sreu mome... Ašik je ipak pobijedio oca... (*Zagnjuri munjevitom brzinom ruke svoje za pojas i vadi odatle neke bočice, kesice s nekim zveketavim, ljuskavim predmetima i tresne time očajnički o pod.*)

ARIFA (*sa još većim užasom*): Što činiš to, Hadžibeg!

HASAN (*s povišenim glasom koji već kriči*): Što činiš

BEG (*žestoko, snažno*): Bacam od sebe svetinje...

ARIFA (*zgrozi se*): Svetinje...

HASAN (*kao gore*): Zar svetinje...

BEG: Vodu sa Zemzem izvora... lješnike sa Zanzibara... mirise iz Širaza... zemlju s groba...

ARIFA (*kao gore*): Zar svetinje Božje...

HASAN (*k, g*): Najveće svetinje, Hadžibeg?!

BEG (*krikne gromkim, strašnim glasom*): Svetinje... (*Sve ustukne. Kratka pauza.*) Zar je bilo većih svetinja od onih koje sam ja imao: od kćeri, od koje ni sunce nije bilo čišće, od porodice, od koje ni kraljevstvo nije bilo jače! (*Kratka stanka.*) Ne, svetinja nema na zemlji... Svetinjama je zauvijek došao kraj... (*Trgne se i strahovito prijetećim glasom, a sav izgara u plamenom bijesu.*) Krivca ja hoću ovamo! Krivca! Razarača porodice! (*Kao da će pojuriti.*) Gdje je on...

ARIFA (*sa užasnom slutnjom*): Što hoćeš?

HASAN (*istim Arifmim glasom, no još više*): Kamo si naumio?

BEG (*posrče po međusoblju*): Krivca! Krivca! Krivca mi dajte!

ARIFA (*postavi se pred njega upravo pred vratima bivše Ismetove i Minine sobe, dok se Hasan povlači natrag kroz mali hodnik da zaštiti vrata kamo je Lejla otišla*): Zar si zaboravio da si s Božjeg puta došao...

BEG (*kao da zastane na tren pred njom, ali upadne u praznu sobu odgurnuvši Arifu*): Na Božjem sam putu prevaren, na Božjem ću se putu i svetiti! (*Vraća se kao da će prema Hasanu.*)

HASAN (*podignuvši obje rake u očaju uzvikne, kao da se tim uzvikom od nekog strašnog napadaja želi da obrani*): Hadžibeg!

BEG (*vraća se natrag od obaju vrata prema sredini međusoblja i viče*): Gdje su izdajice? Gdje je nevjerna kći? Sve će mi sada da plate! (*Upada a Safetovu i Zuhrinu sobu i viče u njoj skriven zidovima.*) Ovamo ih, ovamo! Gdje su oni! Ovamo ih!

ARIFA (*Hasanu sva u žaru*): Znadeš li gdje su?

HASAN: Avaj, ako ih nađe!

BEG (*vraća se nazad neprestance teturajući*): Pušku! Nož mi dajte! Nož!

ARIFA: Ne!

HASAN: U pomoć!

BEG (*viče*): Pušku! Nož!

ARIFA: Zar zaklati!

HASAN: Zar ubit!

BEG (*van sebe*): Ubiti! Ubiti! Zaklati!

ARIFA (*postavi se pred njega*): Onda mene!

HASAN (*razdrlji prsa*): Evo moja prsa!

BEG: Natrag! Pustite! Natrag!

ARIFA (*svom snagom mu sprečava put prema vratima za kojima se nalazi Lejla, držeći ga neprestance u prednjem dijelu divanhane*): Ne, dok ja budem živa!

HASAN: Ne, ja ću mrtav da legnem!

BEG (*strašnom vikom*): Natrag! Natrag! Natrag! (*Borba kratka, grčevita. U tom času pukoše otraga, na kraju maloga hodnika, vrata i na njima se ukaže Lejla s malim Asimom u ruci. Pozadi Ćamil.*)

ARIFA (*s užasnim krikom koji okameni sve*): Ah!

HASAN (*nijemo*): Što je?

ARIFA (*prigušeno*): Lejla s djetetom... (*Pauza. Sve se ukoči i zamre.*)

BEG (*gunda ne shvaćajući više ništa*): Dijete... Kakvo je to dijete... (*Sa strane izlaze ostali prestravljeni, kao da očekuju nešto najstrašnije.*)

11. PRIZOR

(PREĐAŠNJI, ZATIM LEJLA S DJETETOM NA RUKAMA, ĆAMIL, SAFET, ISMET, ZUHRA. MINA)

SAFET: Što je?

ISMET: Kakav je to krik?

MINA: Što se zbilo?

BEG (*još uvijek nijemo, ukočen pred Lejlinom pojavom*): Dijete... Malo dijete...

LEJLA (*zakorači prema Begu, sva obasjana nekim unutarnjim sjajem, i podigne mališana prema njemu*): Vidiš li ga oče!

BEG (*ne snalazeći se*): Što?

LEJLA: Tvoja je krv pobijedila u njemu...

BEG (*kao da ne shvaća gunda preda se*): Moja krv...

LEJLA: Lik mu je sasvim tvoj...

BEG (*teško*): Što? Kako?

LEJLA: Pogledaj ga, samo!

BEG (*pogleda načas u dijete i prošapće tiho, gotovo nemoćno, kao da se još ne snalazi*): Čudo... Čudo... zaista... To je... to je...

LEJLA: Unuče... tvoje unuče, oče...

BEG (*s primjesom malog ganuća*): Unuče... moje... (*Uzima dijete od Lejle i gleda u njega dugo, zadivljeno.*) Da, istina je, istina... Lik mu je sasvim moj... (*Blaženo.*) Moje unuče, zar ne? Da, da da. (*Vraća dijete Lejli, a onda se osvrne s grozom prema ostalima. Duga pauza.*) A vi...

DJECA: Oče!

ĆAMIL: Beže!

BEG: Da... da... sad shvaćam sve... Ha, da... Dobro ste slijedili svog vodu! Oca ste sasvim skršili...

ISMET: Ali ne, oče...

ĆAMIL: Ne, Beže...

BEG (*Ćamilu*): Pusti to sada... Znam što misliš da rekneš: život je učinio svoje...

SAFET (*prema njemu*): Oče! Zar ti ni ruku ne smijemo da poljubimo...

BEG (*čvrsto, postojano, ali s bolnom gorčinom*): Ne, ne prilazite k meni... jer i ovo što mi sada gledate u lice mirno, nije vaša zasluga, ne... Zahvalite to Bogu i... (*Obraća se prema djetetu i blagim, toplim glasom, šapće mu u lice.*) i ovom nevinašcu ovdje...

ISMET: Oče!

ĆAMIL: Beže...

BEG: Ne, ne prilazite, velim, k meni, ne prilazite! Ali, slušajte što vam imam još da kažem! (*Odmjereno i ponešto*

svečano.) Na Božjem putu, ja sam vas spremao za onaj bolji svijet, a vi ste se evo odlučili za ovaj... Pa neka! I on je Božje djelo! Živite! Ali ja... ja ću da živim za onaj svijet... A ko će imati pravo o tome je rekao Bog u vječnom Kur'anu ovo: "Bogu ćete se svi vratiti i tada će vam biti jasno u čemu ste se razilazili!" (Mirno, povučeno za se.) Tako je! (*Okrene se prema svima.*) Tada će i vama biti jasno! (*Ostavlja ih i prilazi polagahno ženi i pruživši joj desnu ruku koju ona poljubi, spusti joj blago lijevu ruku na ramena, ko da bi je ogrlio, a onda izusti teškim, polagahnim i strogo odmjerenim glasom.*) A mi Arifa... sami smo počeli... sami ćemo i... svršiti... *Na sceni se sva svjetla pogase. Naglo se spušta*

ZAVJESA

BIOGRAFIJA

BIBLIOGRAFIJA

BIOGRAFIJA

Ahmed Muradbegović je rođen u Gradačcu 3. marta 1898. godine. Otac Hilmi-beg - po ženskoj liniji potječe iz poznate porodice Gradaščevića, a po muškoj od tuzlanskog Ahmed kapetana Muradbegovića; majka Alema, rod. Ibreljić, iz sela Mionice kraj Gradačca. Prema porodičnom predanju Muradbegovići su iz Budima doselili u tuzlansku nahiju, u vrijeme turskog napuštanja Ugarske. Nakon završene osnovne škole u rodnom mjestu (1910), pohađao je tri razreda gimnazije u Tuzli (1911/12-1913/14), do njena zatvaranja 1914. Iz Tuzle je prešao na sarajevsku Veliku gimnaziju, koju također zatvaraju, a njega isključuju zbog dovođenja u vezu sa akcijama za oslobođenje od Austrougarske. Nakon isključenja - IV i V razred pohađao je u Bihaću (1914/15-1915/16), VI u sarajevskoj gimnaziji (1916/17), da bi 1917. bio mobiliziran u austrougarsku vojsku i u njoj služio do kraja rata. Ispit zrelostije položio u sarajevskoj gimnaziji 1919 godine. Iste godine je upisao studij prava, nakon dva semestra prešao na Filozofski fakultet u Zagrebu gdje je diplomirao na ispitnoj grupi za nacionalnu historiju (1930), opću historiju (1931) i istoriju "južnoslavenske književnosti", latinski i njemački jezik (1930). 21.4. 1934, položio je profesorski ispit. Naporedo je završio Glumačku školu u Zagrebu (1920-1922), u kojoj je slušao predavanja poznatog reditelja J. E. Ozarovskog, B. Gavelle, M. Ogrizovića, M. Begovića, V. Nazora, M. Ružičke Strozzi, L. Mansvjetove i sveučilišnih profesora S. Ivšića i A. Schneidera. Bio je član drame Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu (1921-1926), pomoćni reditelj dr. Branka Gavelle (1923-1924), nastavnik scenskog jezika i dramske književnosti (1926-1931). Nakon ukidanja Glumačke škole, u narednoj deceniji radi kao profesor hrvatskog jezika, povijesti i zemljopisa.

1931. postavljen je za suplenta Prve realne gimnazije u Zagrebu te, potom, premješten na mjesto suplenta realne gimnazije u Karlovcu i dodijeljen na rad Prvoj realnoj gimnaziji u Zagrebu (1933). 25.10. 1934. položio je državni stručni ispit za pripravnika državnih centralnih kazališta. Iste godine je postavljen za profesora realne gimnazije u Karlovcu. Od 1935. do 1941. službovao je u Zagrebu kao profesor Prve i Pete realne gimnazije. U razdoblju između dva svjetska rata bio je kandidat za upravnika Splitskog i Sarajevskog kazališta. Kandidature nisu uspjele zbog Muradbegovićeva odbijanja da se uključi u članstvo ondašnjih političkih stranaka. 4. 6. 1941. imenovan je za intendanta (upravnika) Hrvatskog državnog kazališta u Sarajevu gdje je ostao do aprila 1945. 10. 7. 1941. oženio se Nedimom Butorac Nedom, rod. (3. 6. 1913. u Petrinji), činovnicom Ministarstva šuma i ruda a Zagrebu, kćerkom Ivana i majke Ivane Butorac, rod. Miholjević, i s njom imao troje djece: Alemu, Elmu i Melihu. Od. 19. 4. 1945. do 21. 3. 1946. nalazi se na izdržavanju zatvorske kazne u Sarajevu i Zenici zbog angažiranja u radu Hrvatskog državnog kazališta u Sarajevu. Nakon suđenja u komunističkoj Jugoslaviji radio je kao korespodent u Sreskom zadružnom savezu u Gradačcu (1. 7. 1946 - 30. 5. 1947). 1. 6. 1947. premješten za korespodenta u Gradskom narodnom preduzeću za snabdijevanje u Tuzli, sa zadatkom da, uz saradnju sa kasnijim upravnikom Narodnog pozorišta u Tuzli (R. Zoranovićem) osnuje dramsku sekciju, koja će kasnije prerasti u samostalnu profesionalnu pozorišnu ustanovu (30. 3. 1949). Poslije sudjelovanja u osnivanju Tuzlanskog pozorišta, honorarno je angažiran u njegovu radu od 2. 2. 1949. Nakon povratka građanskih prava (1950) službuje u ovom pozorištu od 1. 1. 1950. do 31. 8. 1954. (kao reditelj od 1. 1. 1950. do 1. 4. 1952, a potom i kao umjetnički rukovodilac od 1. 4. 1952. do 31. 8. 1954). Uz ove poslove sudjeluje u osnivanju časopisa *Pozorište*

(1953) i angažira se na ostvarivanju avangardističkog narodnog teatra. Od 1. 9. 1954. do 31. 8. 1957. zaposlen je kao redítelj i umjetnički rukovodilac u Narodnom kazalištu u Dubrovniku. Uključuje se u akciju pokretanja i osnivanja Dubrovačkih ljetnih igara. Potom radi kao direktor drame u Banjoj Luci (19. 8. 1957. primljen za redítelja, u stalnom radnom odnosu od 1. 9. 1957. do 28. 11. 1959). U penziji je od 1960. nakon čega prelazi u Dubrovnik i u njemu ostaje do smrti 15. 3. 1972. U ovom gradu je i sahranjen na groblju Boninovo.

U. Bavčić

BIBLIOGRAFIJA

1. *Haremska lirika*. Tisak hrvatskog štamparskog zavoda D.D., Zagreb, 1921., str. 48
2. *Nojemova lađa*, novele. Predgovor napisao Slavko Batušić, Naklada "Vijenac", Zagreb, 1924., str. 131. *Sadržaj: *Nojemova lađa, Mizantrop, Robijaš Autoportret.*
3. *Haremske novele*. Redovno izdanje Matice hrvatske za g. 1922, Zagreb, 1924., str. 140. *Sadržaj: *Podla varka, Carska noć, Iza žaluzija, Razvratnik, Na Bajram.*
4. *Unesite mrtvaca*. Drama iz muslimanskog života u tri čina. Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1928., str. 60.
5. *Majka*. Drama u tri čina. Pretiskano iz "Novog Behara". Zagreb, 1934. Autor dramu posvećuje svojoj majci. - Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1934., str. 56.
6. *Svijet u opancima*, pripovijetke. Savremenik Srpske književne zadruge (knj. 23), Beograd, 1936., str. 95.
7. *Na Božjem putu*. Drama u tri čina. Preštampano iz "Letopisa Matice srpske". Štamparija Jovanović i Bogdanov, Novi Sad, 1936., str. 67.
8. *U vezirovim odajama*, novele. Predgovor napisao Rudolf Zaplata. Državna tiskara. Sarajevo, 1941., str. 155. *Sadržaj: *U vezirovim odajama, Lejla, Šaćir Dedaga, Vučja gora, Krčmarova kći.*
9. *Huseinbeg Gradaščević*. Drama u tri čina. Islamska dionička tiskara, Sarajevo, 1942., str. 98.
10. *Ljubav u planini*. Drama iz narodnog života s igranjem i pjevanjem u tri čina. Pretiskano iz "Osvita". Tiskara "Bosanska pošta", Sarajevo, 1944., str. 76.
11. *Omer-paša Latas u Bosni 1850-1852*. Historijska studija. Mala knjižnica Matice hrvatske (sv. 42), Zagreb, 1944., str. 152.

12. *Izabrana djela* (sa J. Kušanom, A. Deanom i A. Nametkom). Priredio Dubravko Jelčić. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 108. Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1969., str. 5-149. *Sadržaj: Pripovijetke (*Robljaš, Carska noć, Iza žaluzija, Razvratnik, Post*) i drama *Bijesno pseto.*
13. *Izabrana djela I-III* Priredio; Alija Isaković. Biblioteka Kulturno naslijede Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1987.*Sadržaj: Knjiga I. *Ahmed Muradbegović - život i djelo* (Alija Isaković: str. 7-21); *Pjesničko i pripovjedačko djelo Ahmeda Muradbegovića* (Enes Duraković: str. 23-32); *Haremska lirika* (str. 39-81); *Pripovjetke* (str. 85-401). Knjiga II. *Potraga za "golim" čovjekom* (Dževad Karahasan: str. 7-24);
Drame. *Pomrčina krvi, Bijesno pseto, Majka, Na Božjem putu, Husein-kapetan Gradaščević* (str. 29-352); Knjiga III. *Eseji i kritike, članci i polemike* (str. 9-339).
14. Ahmed Muradbegović. Haremska lirika. *Haremske novele: Izabrane pjesme i novele.* Priredio Enes Duraković. *Muslimanska književnost XX vijeka* (I-XXV), knj. VI, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 513. *Sadržaj: *Poezija i novelistika Ahmeda Muradbegovića* (Uzeir Bavčić: str. 5-38); *Haremska lirika* (str. 41-87); *Haremske novele - izabrane pripovjetke* (str. 91-503).
15. Ahmed Muradbegović: *Haremska lirika. Haremske novele.* Priredivač i autor uvodne studije, biografije, bibliografije i literature: Uzeir Bavčić.
Bošnjačka književnost u 100 knjiga; 36/ Preporod, Sarajevo, 1996., 511 str.

U. Bavčić

MARGINALIJE UZ MURADBEGOVIĆEVE DRAME

Temeljeći svoj dramski opus na artikuliranju različitih oblika borbe protiv vidljivih i nevidljiv nasilja nad čovjekom, Ahmed Muradbegović je izgradio osoben i originalan dramski sistem prepoznatljiv u nekoliko različitih ravni koje znalci i poštivaoci njegovog djela najčešće označavaju kao neoromantičarsku ekspresionističku (uslovno historijsku), realističku ili pak pastoralnu dramu. Međutim, ovako jednostrano klasificiranje pojedinačnih dramskih tekstova podložno je različitim preispitivanjima i razložnijim analizma jer Muradbegovićev dramski sistem čini vrlo komplicirani spoj žanrovskih i stilskih inačica kojima je krajnji, a vrlo često i jedini cilj lement nad, kako to kaže Dževad Karahasan, razaranjem čovjekove individue u društvu, historiji, porodici, masi. I upravo to Muradbegovića čini iznimno značajnim dramskim piscem ovih prostora. Dakle, simbioza dominantnih stilskih i razvojnih tokova umjetnosti kojima je pisac bio suvremenik, te vremena u kome je pisac živio, zazor i otklon pred politiziranom i pred "politikom diktirane umjetnosti" Muradbegovića čini osobenim, jakim i rasnim piscem (individuom) koja je bila spremna podnijeti ali i iznijeti konsekvence koje jedan takav stav iskušava ali i podrazumijeva. Pišući čitav život, zapravo jednu jedinu dramu, Muradbegović je i sebi i nama (njegovim suvremenicima), ogolio do paradigme sve ono "strašno" što čovjek nosi u sebi, što ga dovodi do samorazaranja i samorazgrađivanja potirući pri tome sve ono što ga odvaja od animalnog svijeta.

Drama "Pomrčina krvi", u smislu prethodno izrečenih natuknica, uzorak je Muratbegovićevog umjeničkog postupka i cilja. "Pomrčina krvi" bi se žanrovski mogla odrediti kao ekspresionistička porodična tragedija. U osnovnim svojim postavkama

ona jako asocira na klasičnu tragediju (centralno mjesto zbivanja je Zijahbegova kuća; radnja se odvija u toku jednog jedinog dana i dogada se kao i klasičnoj grčkoj tragediji u "aristokratskim" krugovima, u središtu drame je par: Ekrembeg i Lebiba; pokretač i nositelj dramske radnje je odnos između Ekrembega i Lebibe, a shodno tome i koncentrični krugovi koje čine odnosi Zijahbega i Kadune, Lejle i Asima, dok ostali likovi funkcioniranju na principu hora iz klasične grčke tragedije i oni, dakle, predstavljaju "socijalni fon", "masu", "puk": tragična nota dominira dramom dok Ekrembeg metaforički ubija svoju kćer (udajući je za starca koji nije koljenović), a kulminira kad Ekrem svog sina jedinca ubija u kolijevci, daveći ga u napadu osionosti, egocentrizma, sebičnosti i ludačkog delirija u drami imenovanog kao "pomrčina krvi".)

Iako je centralni ključ ove Muradbegovićeve drame ekspresionističko ogoljavanje čovjekovih najdubljih poriva, iako je u centralnu osu postavljeno ono najstrašnije u čovjeku, iako je, dakle, motivika (pokretač, ralizator i cilj psihosomatske prirode) njezinu upečatljivost određuju i funkcionaliziraju brojni "sitni" detalji i pravci. Naime, Muradbegović hiper realističnim detaljiziranjem u ambijentaciji (muslimanska kuća) i psihološkim nijansiranjem likova u okviru muslimanske (begovske) porodice, te vještim dijalozima koji suprotstavljaju i sublimiraju vremena (nekad i sad), podcrtava, ističe i finalizira ono što je primarna odlika karaktera glavnog lika i što će na kraju biti uzrok tragedije. U sličnoj funkciji je i izuzetno upečatljivi lik Lebibe (majke) koja u svojoj ljubavi i želji da sačuva porodicu, djecu, pa i muža, ustvari potiče Ekrembegov fatalizam ("pomrčenje krvi").

Fabularni segmenti inkorporirani u dramske i dramaturške tehnike uzajamno se određuju, spajaju i funkcioniraju po principu progresije do rasprsnuća, što i jeste najefektniji način

da se složena problematika ogoljavanja ljudske psihe umjetnički relevantno predoči. U tom i smislu konstatcije Felixa Emmela da je "ekstaza krvi" superintelektualna osnova tetra može se slobodno reći da je ova Muradbegovićeva drama nastala 1923. godine iznimno značajan modernistički iskorak u našem pozorišnom životu.

Drama "Bijesno pseto" također je vrijedan dramski rezultat. Današnje iščitavanje ove drame, a izvođenje na daskama koje život znače posebice, pruža niz atraktivnih i stvaralački inspirativnih mogućnosti i iskušenja. Naime, drama "Bijesno pseto" počinje krugom i završava se krugom. Jedan je krug kolo na svadbi, dakle, atmosfera veselja i egzaltiranosti, drugi krug je kolo nečistih sila u kome se Petar Stanić vrti jureći svoj rep. Ovaj Luciferski prizor je kasnije mnogo puta i na različite načine rabljen u našoj književnosti i u našoj drami, pa čak i na filmu - mediju koji izuzetno korespondira s književnom i dramskom umjetnošću. Ponovo je, dakle, dominantan Muradbegovićev motiv ljudskog ogoljavanja, samorazaranja do uništenja. Psihološka iznijansiranost likova koji relativiziraju etička načela (vjernost, poštenje, poštivanje date riječi) određuje scensku dinamiku i usložnjava odnose među njima. U ovoj je drami manje ambijentalnog, a puno više psihološkog koje kulminira nadrealnim.

Drama "Na božijem putu" pripada redu porodičnih drama. U njoj je dominantan tzv. sukob generacija, a likovi funkcioniraju po principu parova, što je i inače omiljeni Muradbegovićev način gradiranja. Omerbeg i Arifa, Lejla i Ćamilbeg Kusturica, braća i njihove žene, sluga Hasan i djevojke, pariteti su, čak ogledala, kroz koja se prelama sukob generacija, sukob novog i starog, sukob Istoka i Zapada. Naoko naivni zaplet čiji je povod sukob kćeri i oca oko izbora mladića, Muradbegović usložnjava preplitanjem odnosa i suodnosa likova koji čine porodični ambijent, a iz pozadine izbija neumitno proticanje vreme-

na koje uzrokuje sukob novog i starog, prošlog i sadašnjeg na prostoru koje običavamo karakterizirati kao razmeđe civilizacija. Objektiviziranje "historijske situacije" kroz prizmu unutarporodičnih odnosa ukazuje na suštinske probleme koji opterećuju muslimanskog čovjeka tog vremena. Raspolućenost između uvriježenog načina poimanja svijeta i odnosa u njemu, te novog i nadolazećeg, nepoznatog a primamljivog, stvara otpore i otvara sukobe na svim nivoima: od kulturoloških i tradicijskih do historijskih, globalnih. Iznova je na sceni borba za slobodu, kako individualnu, tako i opću, kolektivnu. Logika ovakvog Muradbegovićevog koncepta je utemeljena na surovoj realnosti koja je pratila odlazak jednog i dolazak novog vremena. Upravo stoga ova se drama okončava hepiendom, jer je Omerbegov unuk, ovaploćenje Lejline i Ćamilove branjene ali ne i zabranjene ljubavi, metafora sreće, izmirenja, kompromisa bez kojih svijet i život jednostavno ne funkciniraju.

Životni i umjetnički put Ahmeda Muradbegovića izazivao je, izaziva i, najvjerovatnije, izazivat će kontroverze shodno promjenama politika i ideologija, jer su se zbog njih i u njima kontoroverze začele. Djelo i njegove vrijednosti, treba se nadati, otet će se, zauvijek, tom zlokobnom zagrljaju.

Almir Zalihić

SADRŽAJ

Pomrčina krvi 5
Bijesno pseto 65
Na Božjem putu 129
Biografija i bibliografija 213
Almir Zalihić: Marginalije uz Muradbegovićeve drame . . . 220